

**TURISTIČNA GEOGRAFIJA
IN
KULTURNA DEDIŠČINA**

UČBENIK

BOŽA GRAFENAUER

Bled, 2009

Višješolski strokovni program: Gostinstvo in turizem

Učbenik: Turistična geografija in kulturna dediščina

Gradivo za 1. letnik

Avtor: dr. Boža Grafenauer Bratož, univ. dipl. etnol. in soc. kult.

Višja strokovna šola za gostinstvo in turizem Bled

Strokovni recenzent: dr. Lea Lužnik, univ. dipl. etnol. in prof. soc.

Lektorica: Tanja Jerman, prof. slov. jezika in književnosti
ter univ. dipl. soc. kult.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji – Učbenik je v postopku pridobivanja kataložnega zapisa

ISBN - Učbenik je v postopku pridobivanja ISBN zapisa

COBISS - Učbenik je v postopku pridobivanja COBISS zapisa



KAZALO

PREDGOVOR	3
1 NAMESTO UVODA ALI KAJ NAJ POČNEM Z DEDIŠČINO V TURIZMU IN GOSTINSTVU	5
1.1 RAZJASNITEV OSNOVNIH POJMOV	6
1.1.1 Kultura	7
1.1.2 Dediščina	7
1.1.3 Kulturna dediščina	7
1.1.4 Odnos med naravno in kulturno dediščino	8
1.1.5 Delitev kulturne dediščine	8
1.1.6 Identiteta, kontinuiteta in alternativa	10
1.1.7 Dediščina in njeno razmerje do zgodovine in tradicije	11
1.1.8 Kulturni turizem	11
1.1.9 Dediščinski turizem	12
1.2 AVTENTIČNOST IN TURIZEM.....	13
1.3 ODNOSI DO DEDIŠČINE	15
2 IZBRANA POGLAVJA IZ ARHEOLOŠKE IN UMETNOSTNOZGODOVINSKE DEDIŠČINE ...	17
2.1 TEMELJNI POJMI ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE	17
2.1.1 Vključevanje arheološke dediščine v turizem.....	17
2.1.2 Izbrane najdbe iz posameznih časovnih obdobj	18
2.2 KRONOLOGIJA ZGODOVINSKIH UMETNOSTNIH SLOGOV	21
2.2.1 Romanika (1050–1150/1200)	21
2.2.2 Gotika (1150/1200–1400/1500).....	22
2.2.3 Renesansa (ok. 1420 – ok. 1600).....	24
2.2.4 Barok in rokoko (1600–1790)	25
2.2.5 Umetnost 19. stoletja (1780–1880): neoklasicizem, bidermajer, romantika, realizem	26
2.2.6 Umetnost od 1870 do konca 20. stoletja (1870-1914).....	27
2.2.7 Umetnost po I. svetovni vojni.....	28
2.2.8 Umetnost na Slovenskem po II. svetovni vojni	29
3 KRATKA ZGODOVINA SLOVENCEV	30
4 ZGODOVINA TURIZMA	37
4.1 RAZVOJNA POT TURIZMA V SVETU	37
4.1.1 Stari Grki in Rimski imperij	37
4.1.2 Turizem in srednji vek	38
4.1.3 Odkrivanje novega sveta.....	39
4.1.4 Zlata doba turizma	40
4.1.5 Sodobni turizem.....	40
4.1.6 Turizem med obema vojnama	43
4.1.7 Turizem danes	43
4.2 RAZVOJ TURIZMA V SLOVENIJI.....	43
4.2.1 Obdobje neorganiziranega turizma (do vključno 60. let 19. stol.).....	43
4.2.2 Obdobje organiziranega turizma (70. leta 19. stol. do I. svetovne vojne)	44
4.2.3 Turizem med obema vojnama	46
4.2.4 Turizem po II. svetovni vojni	47
5 TEMELJNI POJMI IN SESTAVINE ETNOLOŠKE DEDIŠČINE	49
5.1 DEDIŠČINA VSAKDANJEGA GOSPODARSKEGA PRIZADEVANJA.....	49
5.1.1 Poljedelstvo	49
5.1.2 Živinoreja	51
5.1.3 Sadjarstvo in hmeljarstvo	52
5.1.4 Vinogradništvo in vinarstvo	52
5.1.5 Čebelarstvo	54
5.1.6 Gozdarstvo.....	55
5.1.7 Industrija.....	56
5.2 DEDIŠČINA KULTURE STAVBARSTVA	56
5.3 DEDIŠČINA KULINARIČNE KULTURE	59
5.4 DEDIŠČINA GOSTOLJUBNOSTI.....	60
5.5 DEDIŠČINA OBLAČILNEGA VIDEZA	60
5.6 DEDIŠČINA DOMAČIH MOJSTROV IN OBRTNIKOV	61
5.6.1 Spominkarska piramida	63
5.7 DEDIŠČINA TRANSPORTNE IN PROMETNE KULTURE	65
5.8 DEDIŠČINA TRGOVANJA	65
5.9 DEDIŠČINA ŠEG IN NAVAD.....	65

5.10	DEDIŠČINA GLASBE IN USTNEGA SLOVSTVA.....	67
5.11	DEDIŠČINA PLESNE KULTURE.....	68
5.12	DEDIŠČINA VEROVANJA.....	68
6	NARAVNA DEDIŠČINA	69
6.1	VARSTVO NARAVE V PRETEKLOSTI	69
6.2	CILJI VARSTVA NARAVE	70
6.2.1	Naravne vrednote.....	71
6.2.2	Posebno varstvo rastlinskih in živalskih vrst	72
6.2.3	Rastlinski in živalski svet.....	72
6.3	ZAVAROVANA OBMOČJA	73
6.3.1	Kategorije zavarovanih območij	73
6.3.2	Zavarovana območja v Sloveniji.....	74
6.3.3	Triglavski narodni park.....	75
6.4	INTERPRETACIJA.....	77
7	TURISTIČNA GEOGRAFIJA	79
7.1	REPUBLIKA SLOVENIJA.....	79
7.2	POKRAJINE V SLOVENIJI IN NJIHOVE ZNAČILNOSTI	80
7.2.1	Alpski svet	80
7.2.2	Sredozemski svet	81
7.2.3	Dinarski svet	82
7.2.4	Panonski svet	83
7.3	SLOVENCI V ZAMEJSTVU	84
7.3.1	Slovenci v Italiji	84
7.3.2	Slovenci v Avstriji	84
7.3.3	Slovenci na Hrvaškem	85
7.3.4	Slovenci po svetu	85
7.4	TURIZEM IN VAROVANJE OKOLJA	85
8	LITERATURA	88

PREDGOVOR

Učbenik, ki je pred vami, je namenjen vsem, ki ste radovedni in radi spoznavate bližnji in daljni svet okoli sebe. V vsebinskem smislu je preplet dveh med seboj nerazdružljivo povezanih področij, turistične geografije in kulturne dediščine.

Seznani se bomo z domačo in tujo zgodovinsko, arheološko, umetnostnozgodovinsko, etnološko in naravno dediščino, preučevali bomo na kakšen način je bila in bi lahko bila predstavljena različnim javnostim, predvsem pa, kako jo v zadovoljstvo vseh vključiti v turistično promocijo.

Slovenska kulturna preteklost je pravo razkošje raznolikosti, je ekskluzivna v svetovnem merilu, v svoji pestrosti je skoraj brez neposredne konkurence. Tisti, ki delamo v turizmu in gostinstvu, tega nikoli ne smemo pozabiti. Predpogoj za to je, da svojo dediščino najprej dobro spoznamo, šele potem bomo lahko vse, kar smo tako ali drugače podedovali, tudi drugim predstavili kot enkratno in izjemno. To je glavna naloga tega učbenika. V njem so izpostavljene vse bistvene izpeljave že preverjenih modelov različnih oblik dediščine, pa tudi njihova nadgradnja v sedanjosti, kar nam dokazuje vedno sveža ustvarjalnosti ljudi na Slovenskem.

Ker so vse oblike dediščine poleg časovne dimenzije neločljivo povezane z naravnim okoljem, v katerem živimo, torej s konkretnim prostorom, se bomo v učbeniku seznanili z geografskimi značilnostmi Slovenije in izbranih držav, zanimalo nas bo na primer, kje v zamejstvu in po svetu živijo Slovenci. Na koncu bomo tako spoznali, kako tesno je turizem lahko vpet v vsakokratno kulturno, socialno in naravno okolje.

1 NAMESTO UVODA ALI KAJ NAJ POČNEM Z DEDIŠČINO V TURIZMU IN GOSTINSTVU

Različne oblike dediščine pa naj gre za kulturno ali naravno dediščino so neločljivo povezane s turizmom. V poglavju, ki sledi nas bo predvsem zanimalo, kateri elementi iz naše dediščine so tisti, ki jih je smotrno vključevati v turistično ponudbo in na kakšen način.

Tako kultura kot narava sta namreč razloga, da določen kraj sploh obiščemo. In zakaj in kako je dediščina uporabna v turizmu?

Primer:

Ravnokar ste se zaposlili na Slovenski turistični organizaciji, kjer so vam kot organizatorju poslovanja v turizmu in gostinstvu zaupali organizacijo dvodnevne srečanja tujih novinarjev na temo Spoznajmo Slovenijo. Posamezni udeleženci so vas opozorili na njihove posebne interese: avstrijskega novinarja zanima vse o ansamblu Avsenik, Grk je opazil kozolce in bi rad spoznal kaj več o njih, Italijana zanima kulinarika in bi rad poizkusil kakšno tradicionalno slovensko jed, Švicarja kot strastnega smučarja zanima vse o slovenski smučarski kulturi, novinarko iz Prage zanimajo Plečnikova dela v Ljubljani, Francoz iz vinogradniške družine se čudi, zakaj Slovenci popijemo toliko vina. Vam je že postalo vroče? Tako »domače« in tako neznane teme.

In vse to je dediščina.

»Dediščina je pomembna sooblikovalka vsebine turistične ponudbe« (Bogataj, 1992, 32). Z njo je moč oblikovati posebnosti ali identiteto ponudbe, razumeti koncepte turističnih prireditev, skrbeti za primerno spominkarsko ponudbo in tako dalje. Dediščina je uporabna prav na vseh področjih turizma in gostinstva. Poznavanje dediščine je odlična iztočnica za njeno nadgradnjo v sedanjosti.

Naravna in kulturna dediščina je tisti del narave in opredmetenega človekovega dela z njo in v njej, ki ima poudarjeno kulturno vrednost v širšem pomenu besede "kulturno". Pomeni, da bogati naše življenje, prispeva k spoznavanju in razumevanju sveta in človekove zgodovine, pomeni ali daje mik naši deželi, razodeva razvoj življenja v njej in njeno duhovno podobo. Naš današnji čas povezuje s preteklostjo, hkrati pa nas zavezuje pred prihodnostjo in mednarodno skupnostjo" (Humer, 1989).

Koncept kulture v turizmu je bil (in je!) do sedaj povezan z večnim problemom pojmovanja kulture kot tistim delom kulturne ustvarjalnosti, ki je najlepši, najboljši in edinstven. Po drugi strani se je kulturo dojemalo kot posrednico med določenimi uveljavljenimi oblikami kulturne dediščine (gradov, spomenikov, fresk, mostov...) ali nekakšne umetno ohranjene/ustvarjene oblike folklorne oz. bolje rečeno folklorizma. Vse te kulturne vsebine so tudi potrebe turistov. Kultura tako predstavlja gonilno moč, ki človeka vodi v njegovi želji po potovanju, ga animira, informira, izobražuje, privlači, odbija, ga duhovno bogati ali celo siromaši (Bogataj, 1998). Torej je vzrok in motiv, zaradi katerega turisti pridejo v našo deželo, recimo v neki kraj ali na neko prireditev. Od njene konkretne kakovosti pa je odvisno, kako privlačen bo njen turistični produkt. Zato je treba kulturno in naravno dediščino v prvi fazi strokovno valorizirati. Kajti le valorizirana dediščina lahko nudi turizmu trajnostni razvoj in končni uspeh. Ker so bile taka strokovna vrednotenja do sedaj izredno redka, je vse prevečkrat prišlo do tega, da so nastajale t.i. psevdo oblike kulturne dediščine. Te so posledica nenehnega prilagajanja in podrejanja potrebam turistične industrije, nestrokovnih poenostavitev in neizoblikovane strategije. Vse to vodi v razvrednotenje kulturnih oblik, stereotipizacijo, zniževanje estetske ravni, banaliziranje, cenenost in kič in v najhujši obliki do uničenja kulturne dediščine.

Z dediščino oblikujemo posebnost in avtentičnost celotne turistične ponudbe. Damo ji identiteto, povezano z gostoljubnostjo. Prvi pogoj je, da pravilno razumemo koncepte turistične ponudbe.

Pri tem ne smemo pozabiti tudi druge plati, da se lahko "preveč" strokoven in "profesionalen" odnos spremeni v izrazito tradicionalistično pozicijo kulturne dediščine, kot primer dosedanje prakse. V turistično ponudbo se je vključevalo (v večini primerov se še zmeraj) le stvaritve vrhunske kulturne ustvarjalnosti. Te utegnejo biti/postati neprimerni oz. "dolgočasni" za trženje. Predvsem je z njimi težko pritegniti turiste k večkratnemu obisku.

Če pa jim ponudimo vsebine, ki so povezane z vsakdanjim življenjem, ponujamo nekaj, kar je živo, in s tem tudi vedno spreminjajoče in razvijajoče se programe.

Namreč: "živa dediščina v sodobnem času pomaga ohranjati vse specifične oblike našega življenja in kulture, po katerih se, konec koncev, tudi imenujemo Slovenija, se po njih razlikujemo od drugih dežel in smo za njih zanimivi" (Bogataj, 1992, 34).

Na tem mestu je treba poudariti, da mora vključevanje kulturne dediščine in njeno pravilno vrednotenje izhajati predvsem iz nuje in potrebe nas samih oz. naše samo-identitete ter ponosa, in ne neke "pretirane servilnosti do tujih turistov" (Bogataj, 1992, 32). Stvari se je treba lotevati s pravega konca. Turizem mora biti nekakšno okno v svet (preverjanje) našega lastnega odnosa do kulturne in naravne dediščine. Če se bomo sami zavedali vrednosti dediščine, smo lahko prepričani, da bodo to vrednost začeli prepoznavati tudi drugi.

Pri dediščini gre namreč za identiteto posameznega naroda, za evolucijo načina življenja, ki daje bogate, dobre, logične, predvsem pa neštetokrat v prostoru in času preizkušene "recepte," ki izhajajo iz posebnosti naravnega in socialnega okolja. Življenju torej ponuja občutek strukture, ki ji ljudje zaupajo in ji sledijo.

Naloga:

Ugotovi kako dolga je tradicija izdelovanja lesenih galanterijskih izdelkov iz lesa (suha roba) v Ribniški dolini in na kakšne načine se izdelki vključujejo v sodobna turistična prizadevanja?

»O vlogi in uporabi dediščine lahko govorimo na področjih vzgoje in izobraževanja, bivanja, arhitekture in urbanizma ter prenove (revitalizacije) starih mestnih in vaških središč ter trgov, nadalje na področju kulinarične kulture, domače, umetnostne obrti in oblikovanja, turizma, pojmovanja narodnozabavnih ansamblov, noše in plesa. Še zlasti bo treba v prihodnje dediščino vključiti tudi na področjih propagande in promocije, v poslovnem protokolu, itd." (Bogataj, 1992, 22).

Poglejmo nekatere motive za vzdrževanje in ohranjanje kulture in kulturne dediščine: identiteta, kontinuiteta, izobraževanje, obnovitev, revitalizacija in razvoj skupnosti, patriotizem, nostalgija/strah pred preteklostjo, turizem, ki nudi različnost, užitek/rekreacija, višja kvaliteta življenja, profit, gospodarski razvoj.

Ohranitev kulture in njene dediščine med drugim ne more biti razumljena kot proces, ki ustavi spremembe in tako rekoč "zamrzne" kulturo, temveč je proces obvladovanja sprememb.

1.1 RAZJASNITEV OSNOVNIH POJMOV

Uporaba dediščine v turizmu zahteva tudi nekaj teoretičnih »predpriprav«. Prvi pogoj, da dediščino vključujemo v turizem je, da jo poznamo in razumemo. V nadaljevanju se bomo seznanili s pojmi kot so kultura, dediščina, identiteta, kontinuiteta, alternativa in avtentičnost.

1.1.1 Kultura

Pojem kultura je nadpomenka dediščine. Znotraj etnološke in antropološke znanosti obstaja veliko število različnih definicij kulture, ki so se spreminjale skozi čas. Kultura je pravzaprav "vse človeško prizadevanje na gmotnem, družbenem in duhovnem področju" (Bogataj, 1992, 11). V praksi široko pojmovanje kulture še zmeraj ne živi. Razumevanje kulture ostaja povezano pretežno le z vrhunskimi kulturnimi stvaritvami, z nečim, kar je enkratno, najboljše, najlepše. Tako elitistično obravnavanje in videnje te problematike je še zmeraj prevladujoče tako v javnosti kot političnih in ekonomskih krogih.

1.1.2 Dediščina

Dediščina (lat. heredium, hereditas, tudi patrimonium, bona avitica) je prvotno označevala nepremičnine, zlasti zemljo, ki jo je oseba (dedič) podedovala od očeta in drugih prednikov. V starem Rimu in kasnejših stoletjih se je izoblikovalo pravilo, da mora ta (po obsegu in vsebini) enako dediščino prepustiti svojim potomcem, z drugim pridobljenim premoženjem pa lahko razpolaga brez omejitev. Kasneje je ta izraz presegel zgolj premoženjski, materialni okvir, iz kulturnih dobrin in imetja (spomenikov) preide v (kulturno) dediščino. V Sloveniji uradno govorimo o dediščini od leta 1974, ko je Jugoslavija podpisala konvencijo o varstvu svetovne naravne in kulturne dediščine, v preteklosti so zanjo uporabljali izraze spomeniki, znamenitosti, izročilo, starine.

1.1.3 Kulturna dediščina

Široko pojmovanje kulture vnaša tudi nove razsežnosti pojma kulturna dediščina. Pravzaprav bi lahko rekli, da sta pojma skoraj identična, saj je kulturna dediščina "vsa tista človeška ustvarjalnost, ki je nastala mimo lastnega delovanja narave ali iz nje. Torej imamo pri kulturni dediščini opraviti z najrazličnejšimi oblikami razmerij med človekom ter njegovim kulturnim okoljem ter njegovimi stvaritvami v njem." (Bogataj, 1992, 11)

Kulturna dediščina torej zaokrožuje katerokoli kulturno izražanje, ki je preneseno iz preteklosti in podedovano s strani sodobne družbe. Ta se lahko kaže v materialnih oblikah (recimo: stavbe, predmeti) ali pa (kot je največkrat primer) nematerialnih oblikah (tradicije, znanje, način življenja, šege in navade, ...).

Torej kaj vse je dediščina?

1. vrednote (npr. humanost–bolnišnica Franja)
2. izkušnje (npr. način gradnje suhega zidu, brez malte)
3. simboli (npr. lipov list kot slovenski simbol)
4. življenjski vzorci in pravila
5. ustvarjalnost (npr. arhitektura, umetnost)
6. dela, ki so rezultat vsega naštetega in ki izpričujejo zgodovinsko dogajanje, npr. posebej pomembne umetniške, znanstvene ali druge dosežke v razvoju skupine (naroda)
- 7.(naravne) redkosti in znamenitosti, ki so jih odkrili, raziskali, jih varujejo in ohranjajo za prihodnost

Etnolog Janez Bogataj ranile iz določenih zgodovinskih obdobj, ali kot ohranjene oblike življenjskega sloga preteklosti (npr. kavarne). Avtor poudarja umeščenost dediščine v sodobnosti, saj pri dediščini ne gre za preteklost, ampak za »obliko sedanjosti z razsežnostjo zgodovine«, »preoblikovano preteklost za potrebe sedanjosti« (1992).

Kot sodobni značilnosti dediščine Bogataj izpostavi še dva pojma - identiteto, ob njej pa tudi alternativnost (npr. tehniziranosti) (1992). In če dediščino razumemo kot sedanost z razsežnostjo preteklosti, ne moremo mimo kontinuitete (npr. sejem ribniške suhe robe), pojma, ki je zlasti pomemben pri strokovnih interpretacijah dediščine v turizmu in gostinstvu. Ob tem moramo upoštevati, da je kulturna dediščina aktivna, in ne pasivna. To pomeni, da je hkrati skupinski fenomen ter rezultat našega znanja, ki izhaja iz naših miselnih možganskih procesov.

"Nikoli ne smemo dediščine razumeti le kot oblike preteklosti, ampak predvsem kot oblike sedanosti in sodobnosti z razsežnostjo zgodovine" (Bogataj, 1992, 12).

"Rada bi poudarila, da dediščina ni izgubljena in najdena, ukradena in ponovno pridobljena. Dediščina je način kulturne produkcije v sedanosti, ki ima zatočišče v preteklosti" (Kirschenblatt-Gimblett, 1998, 150).

1.1.4 Odnos med naravno in kulturno dediščino

Splošno je ločevanje kulturne dediščine od naravne (po zakonu iz leta 1999 in 2008) neumestno: naravna dediščina je namreč okolje, ki ga je velikokrat sooblikoval človek (jo kultiviral, izrabljajal). Pri tem ne gre za zavestno in namensko oblikovano okolje (park, drevesnica, ipd.), ampak, preprosto povedano tudi za kulturo krajine, naravnega okolja, ki ga je delno sooblikoval človeka (Bogataj, 1992). Tako pojmovanje naravne dediščine govori o kompleksnem prepletu naravne in kulturne dediščine.

Naloga:

Triglavski narodni park edini narodni park, ki se razprostira na severozahodu Slovenije. Na primeru Triglavskega narodnega parka navedite nekaj primer sooblikovanja narave s stvari človeka.

Odnos med naravno in kulturno dediščino je tako bolj prepleten in soodvisen kot se morda zdi na prvi pogled. Zavedati se moramo, da je danes naravna dediščina skoraj povsod prežeta z elementi kulture. "Čiste in nedotaknjene narave" je izredno malo. Človeški obstoj je bil namreč že od samega začetka povezan z njegovim življenjskim okoljem, naravo. Zato se je moral naučiti živeti z njo, in ne mimo nje. Včasih je bila vez med človekom in naravo močnejša in bolj uravnotežena. Za preživetje je bila potrebna simbioza. Največje spremembe v odnosu človeka do narave so se dogajale v 19. in 20. stoletju, stoletju, ko je človek z novo tehnologijo in neustavljivim razvojem, ki ga je gnal, vse konkretnije in globlje posegal v svoje okolje ter ga vse prevečkrat popolnoma spremenil in prilagodil. Tako je ustvaril nove oblike kulturne (!) krajine. Te so žal vse bolj oddaljene od narave in njenega simbolnega pomena (Bogataj, 1992).

Zaradi odtujenosti od svojih naravnih in kulturnih korenin se v zadnjem času vse bolj pojavlja težnja po vračanju v naravo, iskanju korenin našega obstoja in gradnji novega, boljšega odnosa do nje. Od tod tudi vse pogostejša potreba po obiskovanju in spoznavanju naravne in kulturne dediščine, saj nam te izkušnje dajejo občutek, da smo bližje svoji biti in svoji tradiciji.

1.1.5 Delitev kulturne dediščine

Dediščino delimo na:

1. materialno, ki se nadalje deli na premično in nepremično in
2. živo, nematerialno (nesnovno) dediščino (npr. prakse, predstavitve, izrazi, znanja, veščine, ustno izročilo).

Naloga:

Med živo dediščino uvrščamo tudi nekatere prepoznavne pustne like, npr. cerkljanske laufarje. Ugotovi kakšen je njihov pomen in zakaj so jih kot skupino pustnih likov zaščitili kot živo dediščino?

V svetovni strokovni literaturi najdemo razlikovanje med pojmom "tangible" in "intangible". Njun dobesedni prevod se glasi "otipljiva" in "neotipljiva". Otipljiva v obliki stavb in predmetov in neotipljiva v smislu človeških vrednot, odnosov in načina življenja. To je hkrati tudi normativno razlikovanje, ki velja za vse svetovne ustanove, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino (UNESCO, 2003).

Znotraj delitve kulturne dediščine se srečamo še s pojmom kulturni spomenik. Kulturni spomenik »je iz sestavin kulturne dediščine na podlagi strokovnih meril odbrana stavba, naprava, območje ali predmet z izjemnim prostorskim, časovnim, družbenim, likovnim, gradbenim ali tehničnim pomenom« (Koželj, 2004, 269).

Načine varstva kulturne dediščine ter pristojnosti pri njenem varstvu z namenom omogočiti celostno ohranjanje dediščine določa Zakon o varstvu kulturne dediščine, ki ga je Državni zbor sprejel 1. februarja 2008.

Na evropskem nivoju obstaja Odbor za evropsko dediščino, sestavljen iz ministrov za kulturo in dediščino držav članic Evropske unije, ki po strogih merilih in praviloma s konsenzom potrdi predloge Nacionalnih odborov za Znak evropske dediščine. Januarja 2007 so na zasedanju v Madridu pravico do znaka Evropska dediščina priznali trem območjem kulturne dediščine v Sloveniji:

- spominski cerkvi sv. Duha na Javorci nad Tolminom (iz 1. sv. vojne),,
- Partizanski bolnišnici Franja v Dolenjih Novakih pri Cerknem in
- Plečnikovim Žalam – Vrtu vseh svetih v Ljubljani (Znak Evropske dediščine, http://www.zale.si/sl/Evropska_dediscina/, 10.10.2009)

Leseno spominsko cerkvico iz Prve svetovne vojne so zgradili avstro-ogrski vojaki leta 1916. Cerkev je zgrajena pretežno iz lesa, v hrastove plošče so vžgana imena padlih vojakov (bilo naj bi jih okrog 2500).

Partizansko bolnišnico Franjo, ki je ime dobila po zdravnici Franji Bojc, so leta 1943 zgradili v ozki soteski Pasice pri Novakih nad Cerknim. Bolnišnica je bila dobro skrita v soteski, dostop do nje je bil zelo težaven, domačini so jo ves čas njenega delovanja varovali kot veliko skrivnost, zato je nemški okupatorji niso odkrili. Obsegala je 15 lesenih objektov z lastno elektrarno in rentgenskim aparatom. V bolnišnici se je do konca druge svetovne vojne zdravilo 978 pacientov. Bolnišnica Franja je ena najbolj obiskanih turističnih znamenitosti v Sloveniji. Leta 2007 jo je povodenj močno poškodovala, a so takoj stekle priprave za njeno obnovo (Bogataj, 2008).

Institucije, ki se ukvarjajo z zbiranjem, hranjenjem, raziskovanjem in razstavljanjem dediščine so muzeji in Zavodi za varstvo kulturne dediščine. Muzeji varujejo premično in živo dediščino; lahko so državni, pokrajinski, mestni, občinski in privatni. Narodni muzej Slovenije, ki so ga ustanovili Kranjski deželni stanovi 15. oktobra 1821, je najstarejša

slovenska muzejska institucija. Več o tem glej: Muzeji in galerije v Sloveniji, <http://www2.arnes.si/~ljprirodm6/>, 4.8.2009.

Naloga:

Preveri na kateri lokaciji se nahajajo naslednji muzeji in galerije in kaj v njih hranijo: Narodna galerija, Moderna galerija, Slovenski etnografski muzej, Gorenjski muzej Kranj, Oplenova hiša.

Naloga Zavodov za varstvo kulturne dediščine obsega raznovrstne upravne in strokovne naloge na področju varstva nepremične in z njo povezane premične in žive dediščine. Več o tem glej: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, <http://www.zvkds.si/sl/>, 10.10. 2009.

Ali veste kaj pomeni kratica UNESCO?

»Organizacija združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo–je specializirana organizacija v okviru Organizacije združenih narodov (OZN). Sedež ima v Parizu. Pri nas jo poimenujemo z izvorno kratico UNESCO (angl. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization). Unesco je bil ustanovljen 16. novembra 1945. Predstavniki sedemintridesetih držav, ki so se udeležili ustanovne konference, so soglašali, da je izobrazba zelo pomembna, zato je bilo že na ustanovnem srečanju sklenjeno, da mora ta nova organizacija vzpostaviti »intelektualno in moralno solidarnost človeštva«. Leta 1972 so sprejeli Konvencijo o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, prvi vnosi na seznam svetovne dediščine so nastali šest let pozneje. Unesco je do danes sprejel 192 članic. Republika Slovenija je bila sprejeta 27. maja 1992 kot 167. članica« (UNESCO, <http://www.unesco.si/unesco.html>, 11.10.2009).

1.1.6 Identiteta, kontinuiteta in alternativa

Na splošno govorimo o treh etnoloških konceptih kulture in kulturne dediščine in o lastnostih, ki jih ti vsebinski koncepti vnašajo v turistično ponudbo v modernem turizmu: o identiteti, kontinuiteti in alternativni (Bogataj, 1992).

Identiteta

Kultura in kulturna dediščina našega prostora dajeta turistični ponudbi potrebno identiteto, ki je lastna le nam. Je namreč tista lastnost: "S katero nam dediščina pomaga pri sooblikovanju lastne, osebne, krajevne, pokrajinske ali vsenarodne pojavnosti. In na tem področju se odpirajo neizčrpne možnosti v pestrosti in različnosti kulturnih oblik ter življenjskih slogov. Prav ta pestrost in različnost je naša posebnost in izjemnost med drugimi narodi v planetarnem svetu ter vez z njimi. Omogoča nam premagovanje lastne samozadostnosti in usmerja, zdi se, da (po Valvazorju) zares prvič v zgodovini, našo projekcijo v planetarni svet in ne nasprotno, kar je bila naša stoletna posebnost. Projekcijo smo imeli namreč naravnano iz sveta k nam in ne narobe" (Bogataj, 1992, 44).

Svojega kozmopolitstva torej ne bomo dokazali z enostavnim kopiranjem tujih vzorcev in iskanju tovrstnih povezav med nami in njimi. Kajti katerikoli element naše kulture ali kulturne dediščine ni nič manj vreden od elementa francoske, angleške, grške, ali tajske kulture. Ne obstajajo namreč objektivni in za vse sprejemljivi kriteriji, po katerih bi lahko merili njihovo posamezno vrednost, zanimivost in pomembnost. Mnogokrat je vrednost lahko samo simbolna, vendar to ne zmanjšuje pomena takega elementa v celotnem kulturnem mozaiku. Le tako se bo lahko naša kulturna dediščina enakovredno in primerno predstavila ter uvrstila na svetovni zemljevid turistične ponudbe.

Kontinuiteta

Trdimo lahko, da sta stanje kulturne dediščine in odnos do nje ogledalo posamezne družbe, njenih vrednot, predvsem pa odraz stopnje kakovosti načina življenja "včeraj za danes in danes za jutri«. Govorimo torej o nadaljevanju tradicije v sodobnosti in njenih novih oblikah. Gre torej za *kontinuiteto*. Ta gradi na občutku časa, ki je grajen na zgodovini oziroma geografiji nekega področja in ki je bil prisoten vsaj skozi eno generacijo ter je tako en od dveh dejavnikov, ki gradita dediščino.

Alternativa

Kultura in kulturna dediščina omogočata turistični ponudbi alternativo. Gre za izziv, ki v naše sodobno življenje vnaša sestavino kakovosti. Pojmi kot je npr. kakovost življenja postajajo vse pomembnejši, a z našega gledišča skoraj nedosegljivi. Vse prevečkrat namreč pod tem pojmom razumemo le gmotno ekonomske razsežnosti. Kakovost življenja je v globljem smislu povezana in odvisna predvsem od naše družbene ter duhovne (tudi duševne), s tem pa tudi kulturne razsežnosti, ki nam jo lahko zagotovi dediščina. Kaže se v medsebojnih odnosih, gostoljubju, ustvarjalnosti, itd. "Modele dediščine je treba razumeti namreč tudi z vidika posamezne dobe in z upoštevanjem njenega neprestanega spreminjanja priti do stika z našo sodobnostjo. Usmerjanje k dediščini ali bolje rečeno življenje z dediščino ne sme potekati na kaki površinski ravni, ampak predvsem v razkrivanju modelov, ki jih je zgodovina že neštokrat preverila" (Bogataj, 1992, 45).

1.1.7 Dediščina in njeno razmerje do zgodovine in tradicije

Če *zgodovino* razumemo kot vse, kar sodi v preteklost, potem je dediščina izbrani in pozitivno ovrednoteni del preteklosti. Pomembno je, kdo je nekaj izbral/določil kot dediščino (največkrat izobražene elite, skupine s politično močjo) in zakaj, oziroma kakšna je raba dediščine v sedanosti (največkrat ekonomska, v identitetne, politične namene). Dediščina ima pri vzpostavljanju in krepitvi identitete vsaj dve vrednosti: čustveno (želja po pripadnosti) in tržno.).

Dediščina ni le nosilka nekih narodnostnih, estetskih, verskih idr. vrednot, ampak gre za: *ekonomsko kategorijo*, *prostorsko kategorijo* (npr. z dediščino potrjujemo prostorsko identiteto / zaradi dediščine prostor varujemo, prenavljamo, omogočamo njegov razvoj) in *družbeno kategorijo* (npr. dediščina povezuje oziroma ločuje ljudi med sabo zaradi občutka identitete).

Tradicija je v nasprotju z dediščino bolj vrednostno nevtralen pojem, v ospredju je pomen predaje, prenosa (npr. tradicionalni praznik, organiziran že petič! – torej že večkrat v preteklosti), nanašanja na preteklost in črpanja iz nje; lahko pa tradicionalno pomeni tudi, da je nanašanje na preteklost npr. s sestavinami iz preteklosti treba šele zagotoviti.

1.1.8 Kulturni turizem

Kulturni turizem so vsa potovanja, ki imajo za osnovni motiv, poglavitno vsebino aktivnosti na področju kulture (Lebe, 2007).

Poenostavljeno rečeno – gre za obiske kulturnih spomenikov, obiske dogodkov, na kulturo je tako rekoč vezan vsak turizem – če ne drugače preko kulinarike, spominkov, spoznavanja lokalnih navad ipd.

Značilnosti kulturnega turizma so po Lebetovi, da turisti pričakujejo:

- miselni napor, za katerega uporablja religijo, izobraževanje, zgodovino, arheologijo, arhitekturo, umetnost, naravne znamenitosti oziroma lepote in »ščepec eksotike« ter »elemente sodobnosti« (npr. stike z domačini).
- turisti o stvareh nočejo biti le informirani (kot npr. pri množičnem turizmu), ampak želijo predmete, dogodke ipd. poglobljeno spoznati, z domačini navezati stik, želijo si doživetij (npr. slišati glasbo v živo). Vendar je kulturo pri kulturnem turizmu šele treba oblikovati v produkt, tako Lebetova govori o »kulturnem potencialu«, uporabnem v turizmu, ki ga imajo npr. zgradbe, relikti, šege v naseljih/zgradbah ipd. (2007).

Primer preoblikovanja narave in kulture v turistični produkt na primeru naravnega parka Cinque Terre (ob severozahodni italijanski obali): Cinque Terre (Pokrajina petih dežel) je ime dobila po petih obmorskih vasicah, stisnjenih med morje in okoliško hribovje. Zaradi njihove nedostopne lege je do današnjih dni ostala skoraj nedotaknjena in nepokvarjena. Tudi zato je celotno območje razglašeno za narodni park in ga najdemo na seznamu Unescove svetovne kulturne dediščine. Celotno območje so smotrno "turistizirali" z železnico in potmi, s katerimi so na eni strani omejili gibanje turistov, po drugi strani pa omogočili ogled območja. Več o tem glej: Cinque Terre, http://en.wikipedia.org/wiki/Cinque_Terre, 2.10.1009.

Ko pa kulturo ali naravo preoblikujemo v produkt turizma, ko jo prilagodimo npr. nekemu sloju turistov, se kultura samodejno spremeni, skrajša pa se ji tudi življenjska doba (zaradi npr. ogrožanja, uničenja).

Lebetova loči tudi vrste kulturnih motivov za potovanja (med sabo se lahko prepletajo), in sicer:

- dediščinski,
- umetnostni (gledališče, koncerti, razstave, literarni dogodki)
- kreativni (delavnice, učenje jezikov)
- urbano-kulturni (nakupi, nočno življenje mest)
- podeželsko kulturni (naravni parki, vinske idr. ceste, rekreacija, ponudba podeželja)
- prvinski (treking, kulturne predstave)
- povprečno-kulturni (tematski parki, atrakcije, pop koncerti, športne prireditve (2007).

Bistveno pri kulturnem turizmu in turizmu nasploh je najti ravnovesje med potrebo po zaščiti dediščine na eni strani in med zadovoljitvijo turističnih potreb na drugi strani.

Naloga: kako se ravnovesje med zaščito dediščine in zadovoljitvi turističnih potreb kaže na primeru Postojnske in Škocjanskih jam. Primerjaj.

1.1.9 Dediščinski turizem

Dediščinski turizem pomenil vrsto turizma, pri kateri se turisti osredotočajo na dediščino. Glavni motiv potovanja je dediščina, tako "uradna" kot tista, ki jo popotniki, turisti sami prepoznajo za dediščino.

V devetdesetih letih 20. stoletja se je v ameriški turistični terminologiji pojavil termin kulturne dediščine (culture heritage): "Potovanje, ki ima za cilj doživetje krajev in dejavnosti, ki avtentično predstavljajo zgodbe in ljudi iz preteklosti. Vključuje kulturna, zgodovinska in naravna bogastva" (Brown, 2003).

Uspešni kulturno dediščinski programi so po mnenju ameriških strokovnjakov tisti, ki zagotovijo povezavo med turizmom, ohranjenimi in varovanimi zgodovinskimi spomeniki, muzeji, umetnostjo, naravnimi bogastvi ter drugimi povezanimi interesi. Nadalje oblikujejo močne partnerske vezi, da ohranijo, obogatijo, promovirajo ter upravljajo te nenadomestljive

vire. Glavna razlika med kulturnim in dediščinskim turizmom je po v tem, da je "dediščinski turizem krajevno-prostorsko vezan ter ustvarja občutek krajevnosti in ukoreninjenosti v posebnostih lokalnega okolja, njegovih ljudeh ter njihovih predmetih, zgodbah in tradicijah," medtem ko: "kulturni turizem združuje enaka doživetja z manjšim poudarkom na prostoru" (Brown, 2003).

Najbolj "elegantna" rešitev za nastalo terminološko in vsebinsko nejasnost je uvedba poimenovanja "kulturno-dediščinski turizem". Osnovno vodilo pri poimenovanjih nekih turističnih usmeritev mora biti hitro, jasno torej nedvoumno razumevanje vsebine, ki se skriva za imenom. Pri tem moramo paziti, da bo razumljivo široki javnosti in bo zadovoljilo strokovne kriterije. Turistom mora biti takoj jasno, kaj jim ponuja neki program. Turisti, ki se udeležujejo tako kulturnih kot dediščinskih programov, so največkrat isti. Zato so povezave med tema dvema vejama mnogo večje kot razlikovanja. Nujno potrebna je povezava, ki bo skrbela, da ti dve veji sodelujeta v skupnem prizadevanju za najbolj celovito doživetje obiskovalca.

1.2 AVTENTIČNOST IN TURIZEM

Identiteta, kontinuiteta in alternativnost se navezujejo še na en pomemben pojem, tj. na *avtentičnost* v turizmu.

Klasična definicija avtentičnosti (tj. neponarejenosti, nepokvarjenosti, pristnosti, prave stvari) navaja, da je avtentičnost nekaj iz preteklosti, nekaj kontinuiranega, prenesenega v sedanost z medgeneracijskim prenosom in obenem nekaj »primitivnega« (v slovenski etnologiji so temu še pred desetletji rekli »prežitki« iz preteklosti, prežitki so tisto, kar se ni čisto nič spremenilo). Druga (klasična) opredelitev avtentičnosti pravi, da gre za nekaj resničnega.

Naloga:

Razmisli kaj sploh je resnično, prvinsko, nepotvorejno, če izhajamo iz predpostavke, da kultura nastaja s konstantnim prilagajanjem, da se stalno spreminja in ni »enkrat za vselej«? Ali turisti iščejo avtentičnost? Ali je za turista bistveno ali ima legenda o Robin Hoodu resnično zgodovinsko ozadje ali je bistven koncept predstavitve avtentičnosti?

Ne glede na to kako razumemo avtentičnost, gre pri avtentičnosti za bolj ali manj kvalitetno interpretacijo. In prav na to moramo biti kot delavci v turizmu pozorni. Dediščina namreč ni le informacija, ampak interpretacija določene preteklosti, ne glede na to ali jo interpretirajo strokovnjaki ali pa lokalno prebivalstvo samo govori zgodbo o sebi.

Turizem torej konstruira (ustvarja) in nato tudi reprezentira (predstavlja, trži) nekaj kot avtentično. Trženju avtentičnosti v turizmu oziroma avtentičnosti kot marketinški strategiji pravimo tudi *komodifikacija*.

Naloga:

Razmisli ali se naslov prireditve Ohranimo kulturno dediščino naših babic, na kateri udeleženci tekmujejo v vleki vrvi, pobiranju krompirja, dodatna ponudba je merjenje krvnega tlaka, srečelovom, hrana in narodnozabavna glasba, sklada z vsebino? Utemelji ali gre za prikaz dediščine naših babic in dedkov?

Avtentičnost v turizmu tako danes ni sopomenka za nekaj, kar je nedotaknjeno, nespremenjeno, preneseno iz roda v rod, ne gre za kopijo ali ponaredek, ampak kvečjemu za bolj ali manj »pristen ponaredek«, bolj ali manj popolno simulacijo nečesa drugega.

V nadaljevanju bomo na konkretnih primerih prikazali različne oblike interpretacije dediščine.

Primer:

Oteповci so božično- novoletni koledniki v vaseh Zg. Bohinja. Po ljudskem izročili so predstavniki duhov in prednikov. V Stari Fužini in na Studorju hodijo na štefanovo (nemaskirani), v Srednji vasi, Češnjici in Jereki pa na silvestrovo. Obiskati morajo vse hiše v vasi. Zanimivost te šege je, da jo organizira fantovska skupnost izključno zase in šege ne želijo vključiti v turizem.

Ali

Parada s skokom čez kožo – obredni sprejem novincev v rudarki stan. Šega je poznana od 16. stoletja. Ime je povezano s kosom usnja, perkleder, ki so ga rudarji imeli pripetega na suknjič za zaščito hrbta in zadnje plati. Zdaj je šega bolj kot med rudarji razširjena kot posebna oblika brucovanja pri študentih montanistike, ko v svoje vrste sprejemajo bodoče rudarske inženirje.

Stroka (etnologija) priporoča, da so »recept« za uprizarjanje avtentičnosti tri merila: čas, kraj in družbeno okolje (oziroma lokalnost).

Poglejmo nekaj primerov neavtentičnosti v turizmu:

- časovna neavtentičnost: npr. pustne prireditve poleti
- krajevna neavtentičnost: npr. kurenti v Piranu, Koprju, Planici
- družbena neavtentičnost: kmečka »ohcet« v mestnem okolju oziroma obratno mestne prireditve v vaškem okolju.



Slika 1: Kurenti v nakupovalnem središču

Vir: <http://www.qlandia.si/maribor/fotogalerija/kurenti>, 2.10.2009

Primeri strokovne interpretacije dediščine v turizmu:

- npr. Fižolov dan v Hrovači, kjer vaško etnološko turistično društvo Hrovača vsako leto organizira etnološko kulinarično prireditev, ki je posvečena avtohtoni sorti fižola, ribn'čanu. Gospodinje iz Hrovače na ta dan pripravijo in spečejo okoli 50 različnih jedi iz fižola, ki jih lahko na stojnicah obiskovalci kupijo za simbolično ceno.
- Kekčeva dežela v Kranjski Gori.

Kranjska Gora je rojstni kraj Josipa Vandota, pisatelja zgodb o pastirčku Kekcu, ki s pogumom in prebrisanostjo vedno najde pot iz težav. Vandotove zgodbe so svojevrstna slika nekdanjega življenja in po njih pa je bila narejena tudi serija imenitnih mladinskih filmov. V kranjski gori so tako dopolnili turistično ponudbo s Kekčevo deželo, kjer srečamo Kekca, hudobnega Bedanca, skrivnostno teto Pehto, modrega Vitranca, prijazne Mojce ali preplašenega Rožleta. Kekec obiskovalcem starim od 3. do 10. leta postreže s kislim mlekom

in žganci, ogledajo si njegovo kočo in prislunhejo zgodbam iz nekdanjih dni (Kekčeva dežela, <http://www.kranjska-gora.si/Aktivnosti/Poletne-dogodivscine-za-otroke/Kekceva-dezela>, 2.10.2009).

Naloga:

Primerjaj dva na videz podobna spominka, kulinarčna izdelka, ki izhajata iz naše dediščine Prešernove fige in Prešernove kroglice. Kateri izdelek je po vašem mnenju primernejši in izhaja iz naše dediščine? V katerem primeru lahko govorimo o neavtentičnosti in zakaj?

1.3 ODNOSI DO DEDIŠČINE

V današnjem času je naš odnos do dediščine še zmeraj vse prevečkrat omejen s stereotipi, ki izvirajo iz nepoznavanja celostne problematike. Treba se je zavedati, da dediščina niso samo predmeti in načini življenja, ki so se ohranili iz preteklih obdobj na posameznih območjih. Razumeti jo moramo kot živi del sedanosti, ki jo je obogatila preteklost.

Seveda dediščino v sedanosti na določen način prilagajamo svojim potrebam, željam in prepričanjem ter jo tako "selekcijiramo." Na tak način mnoge oblike pozabimo, jih zavržemo, po drugi strani pa oplemenitimo, nadgradimo ter tako razvijemo. Merila, ki nas pri tem vodijo, so različna in so razvidna iz našega večplastnega odnosa do dediščine.

Bogataj (1992) v knjigi *Sto srečanj z dediščino* navaja, da v sodobnosti obstajajo predvsem štirje (med sabo lahko prepletajoči se) odnosi do dediščine:

a) romantično nostalgčni odnos:

V najširšem smislu gre za poenostavitve ali krajevno, časovno, socialno oziroma generacijsko netočne (neavtentične) rekonstrukcije, ko imajo npr. prireditve drugačne funkcije kot izvorno (tudi zborovsko petje, nastopi folklornih skupin) ali pa so krajevno, socialno, generacijsko ali časovno netočne (npr. solinarski dnevi v Piranu namesto v Sečovljah, kurenti na prireditvah po Sloveniji, otroci oblečeni v nošo odraslih plešejo plese odraslih, nefunkcionalno vključena kmečka oprema in orodja v notranjo opremo gostiln in stanovanj ipd.).

Dejstvo pa je, da so se folklorizmi kot interes za »ljudsko« pojavljali že v razsvetljenstvu, pri čemer pa ni osnovna težnja, da bi dediščino ohranili oziroma sprejeli v avtentični obliki, ampak da si jo prilagodimo svojim interesom, ki pa jih krojita nekritična nostalgija (tj. domotožje, hrepenenje po domu in domačih oz. »dobrih starih časih«, npr. izseljenci!) in / ali dobiček.

b) tržni oziroma ekonomski odnos: dostikrat je lahko povezan z romantično-nostalgčnim odnosom do dediščine, saj je osnovni in edini motiv takega odnosa zaslužek z dediščino (npr. preprodaja dediščine, dediščina kot naložba). Zgodovinsko gledano ima trgovanje z dediščino bogato preteklost (npr. ropanje egipčanskih piramid), novo pa je po mnenju številnih raziskovalcev sklicevanje na »dejstvo«, da gre za sodoben in nedopusten pojav. Nov zakon o varstvu kulturne dediščine tako predvideva tudi razvid trgovcev za tiste, ki trgujejo z (registrirano) dediščino, in evidenco nabave in prodaje ter drugih poslov z dediščino –namen tega pa je zagotovitev sledljivosti prodaje dediščine.

c) negativni: gre za zavračanje in uničevanje dediščine (npr. zgodovina vojn in plenjenja, v nekdanji Jugoslaviji uničevanje meščanske dediščine po letu 1945, zavračanje dediščine kot »zaostalosti«);

č) strokovni: strokovno ravnamo z dediščino, če jo odkrivamo, raziskujemo, dokumentiramo, varujemo in šele na koncu vseh prej omenjenih faz strokovno predstavljamo oziroma vključujemo v vsakdanjik – s tem se ukvarjata spomeniška in muzejska stroka ter stroke kot etnologija, arheologija, umetnostna zgodovina, zgodovina in druge vede.

Dediščina in turizem imata veliko več skupnega kot se mogoče zdi na prvi pogled. Dediščina je eden glavnih razlogov zaradi katerih potujemo. Do jo bomo lahko boljše razumeli, cenili in vključevali v turizem, jo moramo v prvi vrsti poznati in prepoznati. Le tako bomo našli ravnovesje med njeno zaščito in odprtosti za turizem, v splošno zadovoljstvo vseh.

2 IZBRANA POGLAVJA IZ ARHEOLOŠKE IN UMETNOSTNOZGODOVINSKE DEDIŠČINE

V poglavju, ki sledi se bomo osredotočili na izbor nekaterih arheoloških in umetnostnozgodovinskih odkritij in dosežkov, ki so močno zaznamovali območje na katerem prebivamo in prebivalce nasploh. Bistven poudarek bo tudi na vključitvi, oz. na poznavanju možnih načinov vključevanja arheološke in umetnostnozgodovinske dediščine v turizem.

2.1 TEMELJNI POJMI ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE

Arheologija je zgodovinska veda, ki proučuje človeško preteklost. Od drugih zgodovinskih ved jo loči predvsem način pridobivanja in preučevanja virov. Podobo preteklosti namreč gradi predvsem s preučevanjem tvarnih virov, do katerih pride z izkopavanji. Od tod tudi stereotip, da je arheolog človek z drobnim orodjem v roki, ki brska po zemlji. V resnici pa je to opravilo samo drobec arheološkega dela.

Nov zakon o varovanju kulturne dediščine (2008) loči predvsem dva v zvezi z arheološko dediščino pomembna pojma (vzpostavljata razliko med zapuščino in dediščino):

- *arheološka ostalina*, vse na in v zemlji ter pod vodo, »staro vsaj 100 let«, kar stroka zaradi posebnih značilnosti predmeta spremeni v dediščino s potencialom,
- *arheološka najdba*, premična arheološka ostalina, ki je bila pod vodo ali pod zemljo vsaj 100 let; tudi orožje, strelivo, vojaški material, vojaška vozila, plovila in njihovi deli imajo uradni status dediščine.

2.1.1 Vključevanje arheološke dediščine v turizem

Arheološka dediščina se lahko uspešno in na različne načine vključuje v turizem. Najbolj klasična predstavitev arheološke dediščine so: *a) razstave v muzejih in muzejske delavnice.*

Primer: v Narodnem muzeju organizirajo več arheoloških delavnic. Ena izmed njih je tudi delavnica z naslovom V gosteh pri Emonskem meščanu. Narodni muzej Slovenije hrani zbirko skoraj 200 kamnitih spomenikov z napisi, večinoma iz rimskega obdobja, ki razkrivajo različne plati preteklega življenja. V sklopu zbirke je tudi pozlačeni kip Emonca, oblečenega v značilno rimsko togo, zato se na delavnici tudi tako oblečejo. Nato se bomo pridružili emonskemu meščanu Narmusu, ki obiskovalce popeljal v rimski vsakdan. V njegovi družbi bomo spoznali rimsko kuhinjo, igre, vojsko, promet in rimske bogove, naučili pa se bomo tudi, kako izgnati zle duhove. Delavnico zaključijo z izdelavo naglavnega venca (Narodni muzej Slovenije, http://www.narmuz-lj.si/slovensko/14_izobrazevanje/arheozabava.html, 2.10.2009).

Arheološka dediščina se predstavlja tudi skozi *b) arheološke poti* (npr. Kelti na Dolenjskem, antična Dolenjska)

Primer: Arheološka pot Cvinger v Občini Dolenjske Toplice. Od izhodišč vodijo do prazgodovinskega gradišča na Cvingerju krožno povezane in markirane gozdne steze. Naselje je nastalo v prvem tisočletju pr. n. š., v času starejše železne dobe. Gradišče je bilo gospodarsko in politično središče doline in je obvladovalo ter nadziralo pomembno pot po dolini Krke in prehod v Belo krajino. O gradišču priča ohranjeno,

720 m dolgo rekonstruirano obzidje. Na južnem pobočju Cvingerja so v terenu vidni ostanki nekdanjih talilnic železa, kjer so predelovali v okolici nabrano rudo.

Primer: Pot z imenom »Via Sacra« v Ogleju obiskovalca vodi po nasipu, ki je nastal na odpadnem materialu po izkopavanjih v 20. in 30. letih 20. preteklega stoletja. Oglej je bil v rimskem obdobju en izmed devetih najpomembnejših mest Rimskega cesarstva, kar so potrdile arheološke raziskave z najdbo razsežnih pristaniških in obrambnih objektov vzdolž starega toka reke Natisone–Torre. Ohranjeni so ostanki rečnega pristanišča, ki ga je dal razširiti cesar Klavdij, (41–45 n. št.), s 400 m dolgim obrežjem v dveh nivojih ter privezi. Vidne so rampe za dostop k skladiščem, od katerih so ohranjeni temelji, tlakovani podhodi in del mestne cestne infrastrukture. Ostanki poznorimskih utrdb iz 3. in 4. stoletja kažejo na zmanjšano pristaniško dejavnost in na začetek gospodarskega nazadovanja mesta.

Nadalje govorimo o c) »in situ« predstavitev oz. predstavitev arheoloških ostankov na mestih, kjer so jih našli, npr. arheološki parki s pojasnjevalnimi tablami (npr. Rifnik nad Šentjurjem, Šempeter v Savinjski dolini, arheološki park Pompeji).

Primer: Rimska nekropola Šempeter pri Celju. Šempeter je znan po najlepše ohranjenih spomenikih rimske dobe v Sloveniji. V rimski dobi so imeli v dolini posestva mestni veljaki in upravniki iz Celeje, ki so si v Šempetru postavili svoje grobnice.

Ena od možnosti predstavitev arheološke dediščine so tudi d) interpretacijski centri in tematski parki.

Primer: Virtualni muzej na Ljubljanskem gradu predstavlja zgodovino Ljubljane in je prvi muzej v Sloveniji, ki je zasnovan s pomočjo tehnologije virtualne resničnosti. Zanimivi so tudi interaktivni dogodki npr. obisk na kraju izkopavanj (npr. družba Arhej organizira predvsem za otroke in mlade ogled arheoloških terenov in spoznavanje arheološkega dela).

Med interpretacijo arheološke dediščine so tudi priljubljeni e) »živi muzeji« oziroma prireditve (npr. rimski dan, srednjeveške tržnice), večerje, zabave v zgodovinskem slogu.

2.1.2 Izbrane najdbe iz posameznih časovnih obdobj

Arheološka oznaka za prvo in najdaljše obdobje v zgodovini človeštva je starejša kamena doba ali paleolitik. V geološki členitvi zgodovine zemlje ji ustreza predvsem ledena doba.

Kameno dobo delimo na starejšo (paleolitik, 1.000.000–10.000 pr. n. št.) in srednjo kameno dobo (mezolitik, 10.000–7.000 pr. n. št.)

Na območju današnje Slovenije je bila v tem obdobju najbolj poseljena Pivška kotlina, najpomembnejše najdbe iz tega obdobja pa so najdbe iz:

- *Potočke zijalke*

V Potočki zijalki, ki je tudi prvo v Sloveniji odkrito paleolitsko najdišče, so našli izjemno število koščenih izdelkov, kamnitega orodja in številna kurišča. Domnevno naj bi bila med temi predmeti šivanka, narejena iz votle koščice, tudi najstarejši dokaz o poznavanju spretnosti šivanja v Evropi. Izdelali so ji zelo skrbno iz votle koščice (Božič, 1999).

- *Betalovega spodmola na robu Pivške kotline, pri Zagonu blizu Postojne*

Betalov spodmol je primer začasnega zatočišča neandertalcev. Bližnje struge potokov in rek so jim dajale kremenove prodnike, osnovno surovino za izdelovanje orodja. Ob napajališčih

so tudi lažje iz zasede lovili živali, plen so nato zvelkli v jamo. Med najpomembnejšimi orodji so bila oblikovana strgala. (Božič, 1999).

- *Divjih bab I nad Reko v dolini Idrijce* (pri Cerknem).

Najpomembnejša najdba iz tega časa je leta 1995 odkrita piščal iz Divjih bab, stara okoli 45.000 let, domnevno najstarejše glasbilo na svetu (zagotovo pa v Evropi). Iz stegenice mladiča jamskega medveda naj bi jo izdelal neandertalec, in sicer načrtno z vrtnanjem lukenj.



Slika 2: Piščal iz Divjih bab

Vir: http://www.zrc-sazu.si/iza/si/Zakladi/Z_piscal.html, 2.10.2009

Mlajša kamena doma in bakrena doba (7.000–5.000 in 5.000–3.000 pr. n. št.)

Leta 2007 so pri zaščitnih arheoloških izkopavanjih na poljih južno od Murske Sobote našli prvo v celoti ohranjeno keramično figurina na Slovenskem imenovano »Prva dama« iz okoli 5.000 pr. n. št.

Omenimo še *barjanske naselbine* (od 1. pol. 5. tisočletja do 1. pol. 2. tisočletja pr. n. št.). Koliščarji so bili poljedelci, lovci, nabiralci, morda tudi že trgovci, ukvarjali so se z metalurgijo. Živel so v ponekod z dvojno varovalno ograjo obdanih naseljih, v katerih so lesene hiše gradili na pilotih oziroma dvignjene od tal ter krite s slamo.

Poznali so že *lok* (najstarejši ohranjen v Sloveniji!), dvokolesni *voz* z vpreženimi voli in hrastove *drevake*. Barjanska kultura, ki so jo odkrili že konec 19. stol. in ki je izginila zaradi izsuševanja jezera, pomeni *eno izmed prvih samostojnih kultur, ki so nastale na slovenskem ozemlju*.

Bronasto dobo delimo na *starejšo, srednjo, mlajšo, pozno bronasto dobo* (1.700–800/750 pr. n. št.)

Po sedanjem poznavanju so bili v tem času na ozemlju današnje Slovenije intenzivneje obljudeni Notranjska, Kras, Dolenjska in na Štajerskem, območje ob Dravi in Muri.

Primer: *Škocjan–kultno središče v osrčju Krasa z nadregionalnim pomenom, najbolj poznana Mušja jama, oz. brezno, v katerega so med daritvenim obredom podzemnim božanstvom metali npr. meče, sekire, kavljje, gumbe; kultno mesto. V Škocjan so ljudje hodili darovati od Panonske nižine do osrednje Italije.*

Železno dobo delimo na *starejšo – halštat*, (750–450/350 pr. n. št.) in *mlajšo* (laten, 450/350–0 pr. n. št.) železna doba. Na prelomu v zadnje tisočletje pr. n. št. se je v jugovzhodni Evropi začel proces, ki je bistveno spremenil kulturno podobo naših krajev. Konec 9. in zlasti v 8. st. se je pri nas dokončno uveljavilo železarstvo, ki je postalo ena vodilnih gospodarskih panog.

S tem se je bronasta doba prevesila v železno, ki je trajala vse do rimske zasedbe. Njen starejši del, ki se je končal z naselitvijo Keltov okoli leta 300 pr.n.št., imenujemo halštatsko obdobje.

Halštat pomeni *enega od razvojnih vrhuncev območja današnje Slovenije*. Železnodobne Vače sodijo v sam vrh arheoloških najdišč jugovzhodno alpskega območja.

Primer: bronasta vedrica z Vač je najpomembnejši spomenik situlske umetnosti iz obdobja na prehodu iz 6. v 5. stoletje pred našim štetjem. Bronasta vedra so uporabljali pri slavnostih v "prazgodovinski" venetski (slovenetski ali staroslovenski) družbi. Iz njih so z zajemalko stregli pijačo. Bile so lastnina premožnih in pomembnih posameznikov takratne družbe naših prednikov, saj so bile najdene le v bogatih grobovih. Danes jo hrani Narodni muzej Slovenije. Konec 20. stoletja je postala Vaška Situla eden naših najvidnejših nacionalnih simbolov. Njena popularnost je zrasla zlasti v zadnjem obdobju. Steklene kopije Situle podarjajo slovenski državniki kot protokolarna darila. Figure s Situle z Vač so upodobljene na osebni izkaznici, potnem listu in v zaščitnem znaku Narodnega muzeja Slovenije.

V rimskem obdobju (200 pr. n. št.–600) se pojavijo pisava, mere, zidava s kamnom in opeko (žgano apno), uveljavlja se krščanstvo, razmahne se uporaba denarja. Mesta so bila parcelirana, bogatejša tudi obzidana, obvezno pa je v mestu bil forum (trg) z baziliko (upravno stavbo) in svetiščem (posvečenim različnim božanstvom).

Slovenija je bila mejna pokrajina z utrjenimi in obzidanimi naselji na vzpetinah okoli cerkva (središča: *Emona* na tromeji Norika, Panonije in Italije, *Celea* in kot največje rimsko mesto v današnji Sloveniji *Petovion*, pomembno je bilo tudi rečno пристanišče ob cesti *Neviodun na Krškem polju*).

Primer: *Kip Emonski meščan* (Zlati Emonec) stoji na robu Zvezde proti Plečnikovemu podhodu. Na vrhu korintskega stebra stoji posnetek bronastega kipa emonskega patricija. Nagrobni spomenik iz 1. stoletja, so našli leta 1836 pri kopanju temeljev za Kazino. Pozlačeno kopijo so postavili leta 1966. Original je v Narodnem muzeju.

Primer: Na *Ptujju* imamo rekonstruirano notranjost 3. mitreja (od petih svetišč, posvečenih sončnemu božanstvu vojakov in uradnikov Mitri), kar je ena najbolj ohranjenih rekonstrukcij mitrejev izven antične Italije.

Obdobje preseljevanja (Slovanov) oziroma zgodnji srednji vek (500–1000)

Iz tega časa je manj pisnih virov, arheološka najdišča pa so predvsem grobišča in v grob dodane posode s hrano, kovinskimi predmeti, nošo in nakitom (npr. veliki uhani).

Gre za čas, ko se v današnji Sloveniji poselitev iz nižin umika v gorati svet, veliko je vojaških postojank, saj je bila Slovenija obrambno območje pred »barbari«.

Primer: Najdišče poznorimske oz. zgodnjekrščanske naselbine je tudi t.i. Arheološki park Ajdovski gradec (436m) pri Sevnici. Na njegovem vrhu so domačini že leta 1811 med razvalinami v gozdni podrasti našli rimski nagrobnik in sarkofag, za katerega sta bila uporabljeni dve starejši pepelnici. Nagrobnik, ki je bil postavljen v spomin na pokojnega Viatorja, kot pove vklesan latinski napis, je sedaj vzdan ob vhodu v sevniški grad. Bogato okrašeno grobnico, ki sta jo sestavljali dve starejši pepelnici so kot znamenitost prepeljali v graški muzej.

2.2 KRONOLOGIJA ZGODOVINSKIH UMETNOSTNIH SLOGOV

Slovenska kulturna dediščina lahko turizmu na Slovenskem ponudi izredno veliko (npr. prvo piščal, prvo šivanko, največje grobišče, najbolj razvita kultura, edina npr. podzemna cerkev v Sloveniji v Socerbu ipd.), ta niti ne trži.

Prva težava torej ni v kvaliteti ponudbe, saj je je veliko in zelo kvalitetne, ampak v tem, da turizem kulturno dediščino v svojo ponudbo ne vključuje oz. slabo vključuje.

Tudi pri vključevanju umetnostnozgodovinske kulturne dediščine je tako treba graditi predvsem na lokalnih specifikah in zgodbah. Splošneje pa se umetnostnozgodovinska dediščina vključuje v turizem podobno kot arheološka in etnološka, le da v večji meri preko muzejev, razstav, poti (npr. evropski projekt Transromanica oziroma pot romanskih znamenitosti v Nemčiji, Italiji, Avstriji in Sloveniji, itd.)

Natančnejši pregled umetnostnozgodovinske kronologije bomo začeli pri romaniki, saj se je romanska umetnost močno prijela na območju današnje Slovenije.

2.2.1 Romanika (1050–1150/1200)

Slog se je izoblikoval v Franciji, najdlje pa se je ohranil v Nemčiji in z njo povezanih deželah. Krščanstvo je v tem času že povežalo vse evropske dežele, nastala so mnoga mesta z javnimi šolami. Ustanavljali so meniške redove (benediktinski, cistercijanski in kartuzijanski redovi), po Evropi so se razmahnil romarske poti. Poti romarjev in križarjev so bile tiste žile, po katerih so se prek vse Evrope pretakale nove ideje in novice, književne vsebine, glasbene oblike, spoznanja o arhitekturnih dosežkih, skratka pretok znanja in idej (Golob, 2003).

Naloga: V obdobju romanike so pri nas sezidali tri pomembne samostane: cistercijanskega v Stični, kartuzijanskega v Žičah in benediktinskega v Gornjem Gradu? Ali veš kako se redovi med seboj razlikujejo?

Kako prepoznamo romansko arhitekturo?

Romanska arhitektura je dosegla vrhunec v 12. stoletju. Zaznamujeta ga razcvet mestne arhitekture. V teh stoletjih je nastalo ob cerkvi in mestni hiši zgodovinsko jedro mnogih evropskih mest, prej običajne lesene hiše so zamenjale zidane (Golob, 2003).

Značilnost romanske arhitekture so: križiščni kvadrat (kvadrat na presečišču enako širokih glavne in prečne ladje) in polkrožni lok, krepki stebri, ozka okna, veliki portali, jasnost stavbnih členov.

Primer: cistercijanski samostan v Stični

V samostanu je živel tudi znani slovenski zdravilec, pater Simon Ašič, nekaj časa sta v njem živela tudi Anton Tomaž Linhart in Jakob Petelin Gallus. Danes je v njem tudi Muzej krščanstva na Slovenskem.

Primer: Žička kartuzija

Žička kartuzija je ime kartuzijanskega samostana v dolini svetega Janeza Krstnika v bližini Žič v občini Slovenske Konjice. Samostan je imel eno najbogatejših knjižnic v vsej Evropi, v njegovem sklopu je delovala najstarejša lekarna na Slovenskem. Danes kartuzija velja za turistično in kulturno-zgodovinsko zanimivost, ki jo letno obiše okrog 20.000 obiskovalcev. Ob vhodu stoji Gastuž, najstarejša gostilna na Slovenskem (od leta 1467), ki v svoji zbirki hrani tudi srednjeveške kuharske recepte.

V tej dobi se začenja tudi zidava gradov: Ptuj, Brestanica, Hmeljnik, Prem, Podsreda.

Kiparstvo je bilo izrazito pripovedno, saj so pročelijih cerkva oblekli v bogato zaporedje prizorov. Značilnost romanskega kiparstva so: reliefi za okras cerkvenih pročelij in kapitelov, velika razpela in prostostoječi kipi. Arhitekturna plastika je pripovedovala o dvojnem: o nebesih in peklu, svetnikih in demonih, kot opozorilo verniku, da lahko izbira med dobrim in slabim. Značilen romanski motiv je Marija z otrokom v naročju, upodobljena kot strmo predse zreča vladarica. V srednjeveški umetnosti pogosto govorimo o velikostnih redih, to pomeni, da so ključne, najpomembnejše osebe (Kristus, Marija,...) precej večje od drugih (evangelistov, svetnikov, ljudi). Najlepše in najbogatejše kiparske celote najdemo v Franciji (Golob, 2003).

Ko govorimo o *slikarstvu romanike* ne moremo mimo stenskega slikarstva. Ker so bile stene ravne, nerazčlenjene, okna pa majhna, so velike stenske površine uporabili za stenske poslikave– *freske, mozaike*.

Nekateri primeri romanske umetnosti: katedrala v Zadru in Trogirju, kapela na Malem gradu v Kamniku, minoritska cerkev v Piranu.

2.2.2 Gotika (1150/1200–1400/1500)

Izraz gotika označuje enega *velikih zgodovinskih slogov, umetnost, ki je pričala nastajati v sredini 12. st. in je postala do 1400 prisotna v vsej Evropi*.

Z gotiko se je iztekla umetnost srednjega veka. V času gotike so nastajala mesta in trgi, meščanstvo je postalo pomemben in vpliven družbeni sloj, saj sta trgovina in obrt prinašali veliko dobička. Te spremembe so vplivale tudi na umetnost. Niso je več usmerjali samostani in fevdalci, umetniki so bili vse bolj samostojni, ideje za vsebinske upodobitve niso več posredovali le teologi, ampak drugi intelektualci, meščani, vse večjo vlogo je imela posvetna književnost, viteško pesništvo, romani, basni.

Še vedno se je ohranilo največ spomenikov nabožnega značaja, čeprav je bilo vse več del ustvarjenih za posvetno rabo. V tem času se pojavijo novi meniški redovi, frančiškani in dominikanci. Tako kot vsa prejšnja stoletja, so tudi tedanji Cerkvi namenjena dela bolj negovali in varovali, stvaritve za posvetno, »domačo« rabo pa so se hitreje obrabile in takrat so jih zavrgli in nadomestili z novimi.

Gotika se je najbolj dosledno izrazila v arhitekturi. V Sloveniji pa je gotika prvo obdobje, v katerem se uveljavijo izvirne lastnosti umetnosti na Slovenskem npr. v 15. stoletju regionalne arhitekture.

Simbol gotske umetnosti so *katedrale*, ki so se strmo dvigale v nebo. Takšna gradnja je bila plod novega znanja matematike, zakonov statike, tehničnega znanja. Vse to znanje jim je omogočilo *skeletno gradnjo*. Ugotovili so, da se pritisk arhitekturne lupine zbere v nekaj točkah, ki so jih posebej okrepili. Odslej ni bilo več nujno, da so stene masivne, okna so bila velika.

Domovina gotskega sloga je Francija. Cerkve imajo vzdolžno zasnovo (latinski križ). Značilna je gradnja cerkva v višino in dolžino, križnorebrasti oboki (kot šotor, prekrížano) in šilasto zaključeni loki (obok zaključen kot puščica). Stavbe so zelo visoke, imajo strme strehe in dekorativno zunanjščino.

Iz želje po varnosti so mesta obzidali z obzidji, blaginja pa je rodila hotenje po imenitnosti, to je prišlo najbolj do izraza z gradnjo mestnih hiš, kjer so opravljali predvsem upravne naloge (arhivi, dvorana za slovesnost, cehi so imeli svoje prostore, v pritličju (arkade) so imeli prostor za trgovanje.

Pomembne civilne stavbe so bile tudi bolnice, šole, zavetišča, mestni in vodni stolpi. Gotika je bila še zadnje obdobje v katerem so še zidali gradove na vzpetinah. Iz utrdb se spreminjajo v prijetnejša bivališča z arkadnimi dvorišči, reprezentativnimi stopnišči ter parkovnimi nasadi.

Primeri gotske arhitekture: romarska cerkev Matere Božje na Ptujski Gori, ki velja za najlepši slovenski gotski kulturni spomenik. Nato še cerkve v Kranju, Škofji Loki, Radovljici, Crngrobu, cerkev v Kostanjevici ob Krki, Tri fare v Rosalnicah pri Metliki, kartuzijanska cerkev v Pleterjah, cerkev sv. Ruperta v Šentrupertu na Dolenjskem, grad Otočec, Stari Grad nad Celjem, katedrala oz. stolnica Notre Dame v Parizu, itd.

Kiparstvo je bilo močno povezano z arhitekturo (plastike na pročeljih cerkva, krilni oltarji). Več kot kdaj koli prej je bilo motivov iz resničnega življenja in tudi v podobah svetnikov lahko prepoznamo ljudi iz kiparjeve bližine, iz kipov vejejo realno možna čustva. Nastajati so začela kiparska dela, ki so prosto stala, brez naslonila. Podobo človeka so iz toge postavitve spremenili v gibe, ki segajo v prostor, zasuki v pasu, nagib ramen, glave. Če je še v zgodnji antiki imelo kiparstvo nalogo, da okraši cerkvena pročelja s kipi velikih dimenzij in enciklopedičnimi vsebinami, je bilo teh naročil manj, več pa naročil za okrasitev notranjščin.

Ker so se ljudje zbirali na svojih vsakodnevnih poteh ob vodnjakih, pred mestno hišo, so tam postavljali spomenike (resničnih in legendarnih osebnosti, živali iz basni,...) Velik razvoj je doživel oltar kot velike slikarsko-kiparske celote (Golob, 2003).

Primer: Relief Marije zaščitnice s plaščem iz Župnijske cerkve Marijine pomočnice na Ptujski Gori, ok. 1410-1420, prekaša vse, kar je v tem času nastalo na slovenskih tleh. Množica pod Marijinim plaščem predstavlja celjske grofe in njihove sorodnike ter imenitnike takratne Evrope, to je okrog leta 1410.

V *slikarstvu* se je človekova podoba vse bolj spreminjala v realistično, plastično. Uprizarjali so prizore s skupinami ljudi, izkoriščati so začeli svetlobe in sence, realno uprizarjati prostore (prostor ni več namišljen, ampak prepoznan iz vsakdanjosti). V tem času so delovali italijanski slikarji: Giotto, Duccio, Pietro, itd.

Slogovne razlike med posameznimi deželami so bile velike. Italijanska umetnost je bila pod vplivom bizantinskih oblik. Izoblikovala sta se dva pola: sienski in florentinski. Nova umetnostna središča so bili bodisi dvori (npr. papeški dvor v Avignonu), bodisi mesta z naprednimi idejami (Nizozemska) in pomembni intelektualci (Petrarka) (Golob, 2003).

Tudi na Slovenskem se je gotika močno uveljavila v slikarstvu. V tem času na Slovenskem skorajda več ni bilo cerkve, ki ne bi imela poslikanih sten, a do 2. pol. 14. stol. še ni mogoče govoriti o pravih freskah. Pogosto so poslikavali tudi fasade cerkva (npr. *Crngrob*, freska Sv. nedelja z motivi prepovedanih del ob nedeljah, poslikava Hrastoveljske cerkve). Upodobitve prostora v gotiki postajajo vse bližje resničnosti, enega svojih velikih razcvetov doživlja tudi knjižno slikarstvo.

Primer: Freska sveta Nedelja Crngrob je vsebinsko najzanimivejša freska na pročelju Crngrobške iz 15. stoletja. Gre za prikaz pridige o prepovedanih nedeljskih opravilih kmetov in meščanov, nanizanih v 47 prizorih, ki prikazujejo oblačilni videz, stare obrti in opravila iz vsakdanjega življenja. Več o tem glej: Šumi N., 1992, 42).

Primer: Mrtvaški ples, Hrastovlje.

Leta 1949 so v cerkvi sv. Trojice nad vasjo Hrastovlje na koncu Rižanske doline v Slovenski Istri odkrili poznogotske freske (stenske poslikave), ki jih je leta 1490 naslikal Ivan iz Kastva. Motiv je povezan z znamenitim Mrtvaškim plesom, ki postavlja pred obličje smrti vse starostne skupine in stanove, od škofa, vladarja, redovnika, trgovca, berača in otroka. Upodobljeni liki so izrazito realistični in predstavljajo odlično slikovno interpretacijo stanov iz konca 15. stoletja (Bogataj, 2008). Več o tem glej: Šumi N., 1992, 154).

2.2.3 Renesansa (ok. 1420 – ok. 1600)

Obdobje renesanse je nastopilo v prvi pol. 15. st. hkrati v srednji Italiji in na severu Evrope, pomeni pa preporod, ponovno rojstvo, z njo označujemo prvi umetnostno-zgodovinski slog po srednjem veku, saj se z njo začne obdobje novega veka. Za razliko od gotike, ki se je opirala na sistem krščanskih simbolov, se je renesansa oprla na razumsko dojemanje sveta.

V središču renesančne pozornosti sta človek in narava, zato se umetniki posvečajo denimo portretu, anatomiji človeka in živali, pozornemu obravnavanju okolja. Pomembne so vse znanosti, spremenil se je odnos do preteklosti, dogodke iz minulih stoletij obravnavajo z razumsko razčlenitvijo, z upoštevanjem arheoloških spoznanj (Golob, 2003).

Renesansa se je kot celovit način razmišljanja in ustvarjanja razvila najprej v Italiji. Meščanstvo v Italiji je doseglo določeno neodvisnost, mestne države so obogatele zaradi bančništva, trgovine in so vlagale v umetnost, s presežkom denarja so spodbujale umetniško ustvarjalnost. Po vsej Italiji so se ohranili spomeniki iz rimske in etruščanske zgodovine, med znamenja omikanosti je sodilo zbiranje in raziskovanje antičnih del (kipov, novcev, steklarskih izdelkov ...).

Zelo so se skoncentrirali na proučevanje antične arhitekture in antike nasploh in se odvrnili od srednjega veka, ki so ga oznanili za temačnega, umetnost pa za barbarsko.

Nekdanja tesna povezanost umetnosti in cerkve značilna za srednji vek se je sprostita, motivika se je obogatila s profano vsebino, umetnost se je obrnila k življenju svojega časa (npr. mitološkimi in zgodovinskimi temami iz antike). Umetnost so razumeli kot sredstvo za zorenje človeka v razgledano, etično in odgovorno osebo.

Spremenilo se je razmerje med umetnino, umetnikom in naročnikom. Cerkev naročila so bila le en del zaslužka, drug del pa naročila premožnih meščanov.

Umetnika so opredelili kot »genija«, slavljenega in čaščenega ustvarjalca (pomembni umetniki Michelangelo, Rafaelo, Leonardo, Tizian) (Golob, 1993).

Primer: Leonardo da Vinci: Človek v krogu in kvadratu, Benetke, 1485-1490

Renesančni model umetnosti, v katerem je človek središče vsega, središče popolnosti. Krog je veljal za simbol veseljstva, kvadrat pa je pomenil podzemski okvir. Risba kaže, da se človek hkrati dotika kvadrata in kroga, obstaja povezava med življenjem in veseljem. V prenesenem pomenu povezuje človek tuzemsko (kvadrat) in večno (krog).

Izhodišče za *arhitekturo* so bili nekateri antični motivi kot so slavoloki, antični stebri, razmerja zlatega reza in skladnosti med geometrijskimi liki, načelo simetrije in središčne kompozicije. Bistveni novosti renesančne arhitekture sta bili cerkev s centralnim tlorisom in mestna palača. V pozni renesansi je postal priljubljen ambient dvorišče z vrtovi, pozorno so oblikovali stopnišča in prehode (Šumi, 1992, 9).

Arhitektura pozne renesanse je vezni člen med renesanso in njenim razumevanjem antike na eni strani in izhodišče za barok na drugi strani. Velikokrat so arhitekti raziskovali izrazno moč nasprotij, npr. pretirano obložena pročelja z mnogimi kipi in barvitimi polji.

Primer: Dvorec Zemono je bil zgrajen (1658) v renesančnem slogu.

Renesančno *kiparstva* je imelo dva glavna cilja: doseči antične mojstre in pa zvesto posnemati naravo. Srečamo se s prosto stoječimi kipi golih teles. Zelo se je razmahnil portret. Kiparji so se posvetili konjenišskemu spomeniku.

Motivi na slikah so bili krščanski, svetopisemske in mitološke zgodbe, radi pa so slikali tudi upodobitve iz sodobne zgodovine, pastoralni motivi (nimfe, pastirji), žanrski motivi
Bistvena tema renesančnega slikarstva je portret.

Slikarji: Piero della Francesca, Andrea Mantegna, Paolo Uccello, Andrea del Verrocchio, Sandro Botticelli, Rafaelo, Leonardo da Vinci, Michelangelo. Ena najslavnejših slik tega časa je Mona Lisa, ki jo je Leonardo da Vinci naslikal leta 1505.

Renesančna arhitektura zunaj Italije se ni zgledovala po antiki. Kot posebna različica renesanse se je v 2. polovici 15. stoletja pojavila *nizozemska renesansa*.

Med dežele severne renesanse pa se kljub bližini Italije uvršča tudi Slovenija (npr. istrski obalni mesti Koper in Piranu). Najbolj pa se renesansa v Sloveniji (med protestantizmom) odraža na nagrobnikih.

2.2.4 Barok in rokoko (1600–1790)

Z izrazom barok označujemo zgodovinski slog, ki je nastal 1600. 16. stoletja in se zaključil okoli 1790.

Čas baroka je čas zmage nad reformacijo in monarhičnega absolutizma. Središča baročne umetnosti so bili dvori, npr. na dvoru španskih kraljev ali rimskega papeža, od držav pa Italija, Španija, Francija, Nizozemska, južna Nemčija, Avstrija, Češka. Na območje današnje Slovenije se je barok širil iz Gradca, močno središče je bila tudi Ljubljana. Gre za po gotiki najpomembnejše in najbolj plodno umetnostno obdobje na Slovenskem, podprto z razvejanim čaščenjem svetnikov, marijanskim kultom, ustanavljanjem bratovščin, gradnjo božjepotnih cerkva in romanji, procesijami in drugimi verskimi dejavnostmi.

Arhitektura baroka je dinamična, napeta, slikovita, dramatična. Barok se je najprej uveljavil v cerkveni arhitekturi: oboki, kupole, povečevanje oken, skladno z obujenim čaščenjem svetnikom so po cerkvah nastajale številne stranske kapele z novimi oltarji.

Primeri: romarske cerkve v Novi Štifti, na Šmarni gori, cerkev sv. Roka v Šmarjah pri Jelšah, uršulinska cerkev v Ljubljani, cerkev v Gornjem Gradu.

Tudi gradovi so v 17. stol. še bolj izgubljali obrambni namen in so postajali vse bolj reprezentativni: novi trakti, okrašene dvorane za slavnosti, parki z vodometi ipd.

Primeri: francoski kralj Ludvik XIV. in njegov Versailles; v Sloveniji svojo današnjo podobo dobijo denimo grad Turjak, Žužemberk, Cekinov grad v Ljubljani, Gruberjeva palača (danes Arhiv RS) v Ljubljani.

Kiparstvo zaznamuje izjemna dinamika, sunkoviti obrati, kretnje. V Sloveniji je baročno kiparstvo po številu del in množični ustvarjalnosti najbolj razširjena umetnostna zvrst.

Dva tipa kiparskih del:

- kiparska dela, ki so sestavni del arhitekture (npr. na pročelju, nadomeščajo stebre)
- samostojne, prosto stoječe stvaritve (portreti, upodobitve nabožnih in posvetnih motivov, vodnjaki, parkovni tipi ...)

Primer: Robbov vodnjak ali Vodnjak treh kranjskih rek je najznamenitejši ljubljanski vodnjak s skulpturami iz belega marmorja, dokončan leta 1751. Avtor vodnjaka, Francesco Robba, je zaradi dragega materiala ter dolgotrajnega postopka izdelave skoraj bankrotiral. V obliki personifikacij so upodobljene reke Sava, Krka in Ljubljanica.

Primer: Kužno znamenje v Mariboru (1743) je delo mariborskega umetnika Jožefa Štrauba. Spomenik je eno njegovih najboljših del, obenem pa sodi med vrhunska dela našega baroka.

V slikarstvu so značilne oltarne slike in stropno iluzionistično slikarstvo (pogled v krajino). Priljubljene so bile diagonalne kompozicije, ki dajejo vtis trenutnosti in dramatičnosti, močna svetloba ali zatemnjenost.

2.2.5 Umetnost 19. stoletja (1780–1880): neoklasicizem, bidermajer, romantika, realizem

"Rokoko je bil zadnji zgodovinski slog, ki se je uveljavil v vseh evropskih državah: to je slog razvane aristokracije. Povsod so podlegli njegovi očarljivi lahkosti, vendar se je lahko življenje izteklo v preobratih ob koncu 18. stoletja" (Golob, 2003, 163).

Družbene razmere so se spremenile, francoska revolucija je leta 1789 opravila z absolutizmom, Evropa je doživljala industrijsko revolucijo, v velikih tovarniških obratih se je življenje bistveno razlikovalo od pretežno kmetijskega in drobno obrtniškega. Evropo so prepredli železniški tiri, nastale so industrijske četrti...

To je tudi stoletje Ludwiga van Beethovna, Franza Schuberta, Frederica Chopina, Giuseppe Verdija, Brahmsa, Čajkovskega, Wagnerja,...

Za umetnost 19. stoletja je značilna raznolikost, na kar so vplivali politični prevrati, družbene spremembe, industrializacija, razsvetljenstvo ter nov odnos do raziskovanja, znanosti in namena umetnosti (Golob, 2003). V umetnosti 19. stoletja govorimo tako o neoklasicizmu, romantiki, bidermajerju in realizmu.

Neoklasicizem (pozno 18. stol.)

Zanimanje za zgodovino zlasti antiko se v tem obdobju okrepi tudi s pomočjo novih odkritij arheologov (npr. odkritje Pompejev leta 1748). Za čas in slog so značilni poudarjen ideal lepote oziroma skladnosti zunanje in notranje lepote, motivi iz antičnega sveta (Diana, Amor, Venera, Mars) in poudarjanje morale. Naš najpomembnejši neoklasističen slikar je Franc Kavčič.

Romantika (konec 18. stol.–sredina 19. stol.)

Značilni so stopnjevanje dramatičnosti, domoljubne in zgodovinske teme, eksotični kraji, odmikanje od resničnosti in poudarjanje čustev (npr. *Jean J. Rousseau*). V umetnosti se je romantika uveljavila predvsem v slikarstvu (npr. *Francesco Goya*). V Sloveniji je romantika najbolj opazna v slikarstvu krajinarstvu kot samostojni zvrsti (Golob, 2003).

Bidermajer (1815–1848)

Oznaka se nanaša na srednjeevropsko meščansko kulturo prve polovice 19. stoletja (med dunajskim kongresom leta 1815 in marčno revolucijo leta 1848), značilno predvsem za Avstrijo in Nemčijo. Ponazarja razmerje do življenja (in ne določene slogovne značilnosti) predvsem srednjega in malega meščanstva tedanjega časa: patriarhalno družinsko življenje, spodobnost, intimnost, dobrodušnost, naivnost. Središče bidermajerske kulture je bil Dunaj.

Za slikarstvo so značilni motivi, ki naj bi gledalca ganili, ter skupinski ali posamični portreti (tudi miniaturne upodobitve), upodobitve notranjščin meščanskih hiš, krajine, cvetlična tihožitja. Slikarstvo izraža vrednote meščanov: poudarja spodobnost, priljudnost, posebno veljavo ima družina, urejenost, prijateljstvo, dobrodelnost, slikarska poteza je gladka in jasna, zadržane barve. Priljubljeni so bili portreti, tihožitja, krajine

Primer bidermajerske arhitekture na Slovenskem je Kolizej; v tem obdobju se začne tudi načrtno urejanje javnih zelenih površin v mestih (npr. Kongresni trg oziroma park Zvezda v Ljubljani).

Značilna je bidermajerska stanovanjska oprema, ki poudarja lepoto materiala (svetli les, svetle prevleke, progasti ali cvetlični vzorci); sploh so bili priljubljeni drobno pohištvo za vsakdanjo rabo (mizice, stojala za cvetje in svetilke) ter predmeti iz (dunajskega) porcelana in (češkega) stekla.

Primer: Damska pisalna miza, 1830, orehov furnir, noge v obliki lire.

Značilnost bidermajerskega pohištva so črni stebri, ki se pojavljajo na predalnikih, vitrinah, omarah, kot noge miz, ...ter motivi lire. V kvaliteti in domišljiji izdelave pohištva prednjači Dunaj, kjer je bilo v tem času tristo mizarških delavnic. V tem času se pojavijo prve trgovine s pohištvom.

Realizem

Gre za svojevrsten upor meščanski umetnosti preteklih obdobj, saj so realisti segali k upodobitvam prizorov iz vsakdanjega življenja preprostih ljudi, kmetov in delavcev. Uveljavil se je zato predvsem v posvetni umetnosti, posebej v portretu, karikaturi in krajini (npr. v Sloveniji *Janez Petkovšek* in *Ivana Kobilica*, *Kofetarica*, 1888).

2.2.6 Umetnost od 1870 do konca 20. stoletja (1870-1914)

Pojavi se inženirska arhitektura, ki je prinesla nove materiale (kovinske konstrukcije, jeklene nosilce, prednapeti beton). Njen simbol je bil nebotičnik. To je bil čas industrijske revolucije, skrajno racionalne uporabe vseh sredstev.

Primer: Gustave Eiffel, Stolp, 1889, Pariz

Stolp je postal simbol inženirskega snovanja, kljub temu, da je iz kovine deluje lahkotno in prosojno. Je 307 metrov in je že zato postal pariški razpoznavni znak.

Secesija (1885–1914)

Secesija je oznaka za umetniške skupine, ki so se v Nemčiji in Avstriji ob koncu 19. stol. kot predstavnice novih smeri ločile od uradno priznanih akademskih združenj; druga poimenovanja *fin-de-siecle*, *artnouveau*, (v ZDA) *Tiffany* (vitraž).

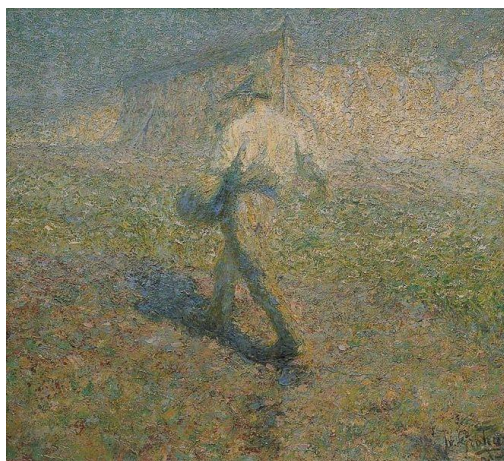
Najbolj se je izražala v arhitekturi in notranji opremi, na področju risbe in grafike, manj pa v kiparstvu; za secesijo so značilni rastlinsko okrasje, geometrične oblike, na fasadah keramične ploščice. Secesija je spodbudila tudi razvoj t. i. narodnih slogov (posnemanja motivov ljudske umetnosti).

V Sloveniji se je skoraj povsod uveljavila predvsem dunajska secesija (npr. *Maks Fabiani*, *Jože Plečnik*, nazoni o narodni arhitekturi so vplivali na npr. *Ivana Vurnika*), pomeni pa začetek moderne arhitekture (npr. *Fabianijev Jakopičev paviljon v Tivoliju*, *Plečnikova*

vrtnarija v Rožni Dolini, Urbančeva trgovska hiša oz. Centromerkur v Ljubljani, spominska cerkev Sv. Duha na Javorci nad Tolminom).

Od prvih let 20. st. pa vse do 2. sv. vojne je razvoj arhitekture zaznamovalo delo dveh arhitektov: Maksa Fabianija (Ferrarijev park v Štanjelu, Krisperjeva hiša v Ljubljani), Jožeta Plečnika (Čevljarški most, Križanke, Narodna in univerzitetna knjižnica, Peglezen, Plečnikova promenada v Tivoliju, Stadion za Bežigradom, Tromostovje, tržnica, cerkev Sv. Mihael na Barju, Zacherlova hiša na Dunaju, itd.).

Realizem je odprl vrata *impresionizmu*, ki je uveljavil nov način gledanja in vpeljal nov odnos do slikarskega objekta. Kot umetniški izraz gradi na trenutnem razpoloženju in zaznavanju okolja, v slikarstvu ga dostikrat enačijo z novostjo tistega časa, tj. slikanjem na prostem (*plenerizmom*). Impresionizem se je rodil v Franciji kot upor proti uradni umetnosti. Najvidnejši predstavniki: Edouard Manet, Claude Monet, Edgar Degas, Pierre-Auguste Renoir, v Sloveniji pa npr. Rihard Jakopič, Ivan Grohar, Matija Jama, Matej Strnen.



Slika 3: Ivan Grohar, Sejalec, 1907

Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Ivan_Grohar_-_Sejalec.jpg, 2.10.2009

Slikarstvo postimpresionizma je široka oznaka za slikarske smeri, ki so nastale konec 19. st. kot posledica svobodnega razmišljanja o umetnosti, čemur so pot odprli impresionisti. Značilnosti: razdeljenost barve po znanstvenih načelih, izraznost poteze in barve, čista barva. Predstavniki postimpresionizma so *Vincent van Gogh*, *Paul Gauguin*, *Paul Cezanne*, itd.

Slikarstvo secesije

V slikarstvu so prevladovale karikature in knjižne ilustracije, predstavniki secesijskih slikarjev pa so *Maksim Gaspari* (razglednice), *Hinko Smrekar* (tarok), *Saša Šantel* (ljudski oblačilni videz). Na področju umetnih obrti je prišlo do razmaha oblikovanja izdelkov iz stekla in uporabnih predmetov (npr. češko secesijsko steklo, ameriško steklo Tiffany), pri čemer je novost steklo iz več plasti različnih barv. Prevladovali so unikatni in številčno omejeni izdelki (npr. notranja oprema hotela Union); iz Slovenije je znano (sicer serijsko izdelano) *Thonetovo pohištvo* iz upognjenega lesa.

2.2.7 Umetnost po I. svetovni vojni

Gre za sloge, kot so kubizem, futurizem, simbolizem, fauvizem, ekspresionizem, abstrakcija (npr. dadaizem), nadrealizem, metafizično slikarstvo, nova stvarnost, popart idr. Predstavniki so npr. *Pablo Picasso*, *Henri Matisse* in arhitekti *Le Corbusier*, *Frank Lloyd Wright*.

Primer: Ljubljanski nebotičnik je bil zgrajen 21. februarja 1933. Po naročilu Pokojninskega sklada ga je projektiral arhitekt Vladimir Šubic. Objekt je postavljen na mestu srednjeveškega samostana, gradbeniki so med začetnimi deli pri kopanju nekaj metrov pod površjem naleteli na vodnjak iz 13. stoletja. V temelje ljubljanskega Nebotičnika je vzidana pesnitev Otona Župančiča.

2.2.8 Umetnost na Slovenskem po II. svetovni vojni

Za obdobje po koncu 2. svetovne vojne je značilna velika pestrost slogovnih usmeritev. V prvih desetletjih je prevladoval socialni realizem, npr. kipar Boris in Zdenka Kalin, Jakob Savinšek, Stojan Batič, Janez Bojko, itd. Pomembni slikarji tega obdobja: France Mihelič, Maksim Sedej, Lojze Spacal, Zoran Mušič in še številni drugi. V arhitekturi so se uveljavili Edo Mihevc, Edo Ravnikar, Marko Mušič in drugi.

3 KRATKA ZGODOVINA SLOVENCEV

V poglavju kratka zgodovina Slovencev se bomo osredotočili predvsem na tiste zgodovinske procese in dejstva, ki so bila bistvena pri opredeljevanju naše identitete. Turistični delavec namreč mora poznati, kateri so tisti zgodovinski dogodki, okoliščine, osebnosti, povezave, ki nas Slovence ali naš prostor, še posebej opredeljujejo ali so nas zaznamovali skozi zgodovino. Takrat, ko razumemo in poznamo svoj narod, lažje sprejemamo in razumemo tudi druge. Slovenci smo bili namreč vseskozi integralni del širših, večjih oz. velikih družbenopolitičnih in civilizacijskih skupnosti.

Vsaj pol tisočletja so naši kraji spadali neposredno pod rimsko oblast, se pravi pod oblast Rimskega imperija. Leta 394 je bila v Vipavski dolini v kraju Ad Frigidum med Vipavo in Ajdovščino znamenita bitka dveh cesarjev Teodizija in Evgenija. Po tej bitki se je ogromni rimski imperij razdelil na dva dela:

- Zahodnega, ki je kmalu propadel (476)
- Vzhodnega, pod imenom Bizantinsko cesarstvo.

Rimljani so na območju Slovenije zgradili obrambni sistem, saj je bil na tem območju najlažji prehod iz Panonske nižine ali iz Srednje Evrope v mediteranski prostor. Sistem obrambnih zapor, imenovanih *Claustra Alpinum Iuliarium* nekateri primerjajo s Hadrijanovim obrambnim zidom, ki ga je dal zgraditi rimski cesar Hadrijan leta 122. V dolžini 120 km se vleče od vzhodne do zahodne obale in tako loči najsevernejši del Anglije, ki je bil pod rimsko oblastjo od »ne rimske« Škotske)

Pri nas so najlepši spomeniki iz te dobe rimska nekropola (pokopališče) Šempeter v Savinjski dolini, Emonski zid...

Veliko preseljevanje ljudstev je v Evropi trajalo vse od 5. do 10. stoletja. V ta časovni okvir spada tudi prihod Slovanov na območje vzhodnih Alp, torej v prostor, kjer danes živimo Slovenci.

Slovenci naj bi se naseljevali v dveh smereh:

- od severa proti jugu skozi Moravska vrata
- od juga proti severu iz Panonske nižine po dolinah velikih rek, vse do izvirov Save, Drave, Mure

Do leta 580 naj bi naselili območje ob zgornji Savi in Savinji, do 590 pa še območje ob zgornji Dravi in Zilji. V času Samove plemenske zveze, v 7. stoletju je nastala najstarejša slovanska državna tvorba – *Karantanija* in je obstajala skoraj 300 let.

Samova plemenska zveza (tudi Samova država) je bila zveza slovanskih plemen, ki so poseljevala območja od Baltskega do Jadranskega morja. Nastala je leta 623, ko so se podrejeni Slovani pod vodstvom frankovskega trgovca Sama, ki je kasneje postal njen prvi in edini kralj, uprli Avarom. Samova plemenska zveza je leta 658, po smrti kralja Sama razpadla. Na ozemlju današnje avstrijske Koroške je nastala najstarejša slovanska državna tvorba *Karantanija*

Karantanija je imela središče na Krnskem gradu nad Celovcem, na rahli vzpetini zahodno od Gosposvetskega polja. Vse do leta 1414 se je ohranil poseben obred v slovenskem jeziku, obred ustoličevanja karantanskih knezov, pozneje koroških vojvod.

Sredi 8. stoletja je *Karantanija* prišla pod oblast *Frankov*. Začelo se je pokristjanjevanje, proces, ki je močno zaznamoval takratno zgodovinsko obdobje in sicer z naslednjimi zgodovinskimi dejstvi, katerih elementi odsevajo v sodobnosti:

- ustanavljanje prvih cerkva na slovenskih tleh
- ustanavljanje prvih samostanov na obrobju slovenskega etničnega ozemlja
- nastanek prvih zapiskov za potrebe vere, oz. cerkve v slovenskem jeziku (brižinski spomeniki, kasneje rateški, stiški rokopisi)
- arheološke izkopanine, ki dokazujejo obstoj in potek pokristjanjevanja
- prihod slovanskih apostolov Cirila in Metoda v Spodnjo Panonijo, bogoslužje v slovenskem (staro cerkvenem slovanskem) jeziku – pisava glagolica – cirilica
- pesniška upodobitev teh zgodovinskih dogodkov v Prešernovem Krstu pri Savici (Krišelj, 2004)

V 9. in 10. stoletju so na slovensko ozemlje večkrat vdrli Madžari, nomadsko ljudstvo, ki je kot zadnje prišlo v Evropo v zgodovinskem obdobju, ki ga imenujemo preseljevanje narodov. Do srede 10. st. so napadali, ropali in pobijali daleč izven Panonske nižine, vse do leta 955, ko so bili premagani na Bavarskem na ravnini ob reki Lech (leško polje). Po tem porazu so se umirili, leta 976 je bila ustanovljena Velika Karantanija, ki je obsegala mejne grofije, iz katerih so se pozneje začele oblikovati slovenske zgodovinske dežele, pokrajine, vojvodine, regije: Koroška, Kranjska, Štajerska, Goriška in Istra (Krišelj, 2004).

Po letu 1000 se je začela sistematična *nemška kolonizacija* slovenskega etničnega ozemlja, šlo je za naseljevanje precej redko poseljenega in gozdnatega območja s prebivalci, ki so jih imeli fevdalni lastniki na voljo: to so bili predvsem kmetje iz nemških dežel.

Do srede 15. stoletja se je oblikovalo slovensko etnično ozemlje, kakršno je (približno) še danes, nastali so nekateri nemški naselitveni otoki, na katere še danes spominjajo ledinska imena, priimki pa tudi nekatere ohranjene šega in navade (Zgornji del Selške doline, Sorško polje, Apaška dolina, Kočevje) (Krišelj, 2004).

S srednjeveško kolonizacijo se je širil fevdalizem, nastajala so verska središča kot so

- Osoje 1028, Krka 1043, Gornji Grad 1140, Stična 1136, Žiče 1164, Kostanjevica 1234 itd. Poleg samostanov so v tem obdobju nastajala nova srednjeveška mesta: Breže 1130, Ljubljana 1243, Ptuj 1250, Maribor 1254, Škofja Loka 1274, Novo mesto 1365, Celje 1451.

Slovensko ozemlje je spadalo pod dve cerkveni središči:

- Salzburška nadškofija
- Oglejski patriarhat

Meja med obema pa je bila postavljena v času Karla Velikega na reki Dravi.

V srednjem veku so se v Sloveniji uveljavile fevdalne družine, ki so imela posestva na slovenskem etničnem ozemlju. Pretežno so izhajale iz nemškega območja, šele v času reformacije, oz. protireformacije, ko so se protestantske fevdalne družine morale izseliti, so na njihova mesta prišle plemiške družine iz italijanskega prostora. Največkrat se pojavljajo naslednja imena fevdalnih družin v tem obdobju: Spanheimi, Auspergi, Babenberžani, Habsburžani, Goriški grofje, Celjski grofje, Atemsi, Freisinški škofje, Brixenški škofje (Granda, 2008).

Na to zgodovinsko dediščino se veže tudi grajska stavbna dediščina in z njo povezane dejavnosti (parki, viteške igre, turnirji, itd.

Pisni viri, ki opisujejo pot Ulrika Liechtensteinskega (13. stoletju), ki je preoblečen v Venero hodil od mesta do mesta, od gradu do gradu in vabil viteze na dvoboje, so že dali osnovo za zanimiv turistični produkt: Venerina pot, v katero so vključena nekatera slovenska mesta (Škofja Loka).

Pod *turškimi vpadi* razumemo tako fizične vpade kot obdobje, v katerem so potekali (od 1408 do 1684). Obdobje turških vpadov od začetka 15. stoletja, pa vse do bitke pri Sisku, kjer so bili Turki premagani (1593), je v Sloveniji pustilo kar nekaj sledov. Ker vasi niso imele pravice do obzidja, to pravico so imela le mesta, so si kmetje pomagali tako, da so gradili obrambne tabore okoli cerkva.

Val *kmečkih uporov*, ki je takrat zajel Evropo, predvsem Nemčijo, se je razširil tudi v naše kraje. Kmetje so zahtevali »staro pravdo« to pomeni tiste pravice, ki so bile zapisane v »urbarjih«.

V tem obdobju se je tudi v Slovenijo razširil *protestantizem*, ki se je začel v Nemčiji (Martin Luther). Luteranstvo se je ohranilo v Prekmurju in deloma na Koroškem (v Avstriji).

Ta čas je za slovensko zgodovino pomemben predvsem zaradi Primoža Trubarja in s tem prve knjige (1555 – Katekizem, Abecednik), leta 1584 pa smo dobili še prevod Biblije Jurija Dalmatina. Nekaj primerov teh knjig se je ohranilo, večino pa so požgali katoliški duhovniki na gmadah protireformacije v letih 1600 in 1601 (Granda, 2008).

Sledil je *čas protireformacije*, čas začetka baroka in splošnega kulturnega razcveta, pa tudi čas praznoverja. Nekaj pomembnih dogodkov in zgodovinskih dejstev v tem času: ustanovitev kobilarne Lipica leta 1580, uvedba koruze, ki je prišla v Slo prek Ogrske in Turčije, zato ljudsko ime turščica, ustanovitev *Academia operosorum Labacensium* (*Akademija delovnih Ljubljancev*) je bila prva ljubljanska znanstvena akademija, ustanovljena leta 1693, procesi proti čarovnicam (Tavčar, Visoška kronika), leta 1774 je bila uvedena splošna šolska obveznost, itd. (Cvirn, 2000)

Pomembno vlogo v slovenski zgodovini je igrala tudi cerkev, še posebej *samostani*. V 12. stoletju je na ozemlju današnje Slovenije stalo pet samostanov, štirih redov, v 13. stoletju pa 21 samostanov 8 redov (Krišelj, 2004).

Ustanovitelj in organizator meništv v zahodni (katoliški) cerkvi je bil Benedikt iz Nurzije (480-543). Benediktinci so tako najstarejši meniški red in od 6. do 12. st. pglavitni meniški red na območju zahodne, katoliške cerkve. Pravila te meniške skupnosti so bila vzorec za življenje in delovanje vseh samostanov zahodnega krščanstva. Samostanu je načeloval opat, ki so ga volili vsi menihi. V samostanskem življenju so se menjavale duhovne, nabožne vaje, med njimi tudi branje prepisovanje knjig, poudarek na fizičnem delu (delo na polju). Red si je pridobil velika posestva in postal močna opora cerkvi in fevdalnemu družbenemu redu.

Prve benediktinske samostane so ustanovili v 8.st. na robu slovenskega etničnega ozemlja z nalogo, da pomagajo pri pokristjanjevanju poganskih Slovencev (Krišelj, 2004).

Omenimo še sledeče redove: Kartuzijani – meniški red za katerega sta značilna strogo življenje in kontemplativnost. Leta 1084 ga je ustanovil sv. Bruno iz Kolna. Nosijo belo redovno obleko s kapuco. Na Slovenskem so delovale štiri kartuzije: Žiče (1165), Jurklošter (1173 in 1209), Bistra blizu Vrhniko (1260) in Pleterje (1403).

Zaradi jožefinskih reform¹ so veliko večino samostanov zaprli, tako da so začeli propadati, nekaj pa jih deluje še danes.

¹ Jožefinske reforme so reforme, ki jih je 1780-90 uvedel cesar Jožef II. So nadaljevanje reform Marije Terezije, ki jih je Jožef II poglobil, dopolnil in uredil v zaokrožen sistem. Vzporedno s koncentracijo centralne uprave je sledila nova ureditev uprave na srednji stopnji v ožji Avstriji. Več manjših dežel je Jožef II (1782-83) ne glede na njihov zgodovinski razvoj združil v nove upravne enote gubernije. Posebno pozornost je Jožef II namenil uradništvu in zanj zahteval temeljito izobrazbo. Leta 1784 je bila nemščina razglašena za uradni jezik celotne monarhije, kar naj bi utrjevalo državno enotnost.

Napoléon Bonaparte, francoski cesar in general je po podpisu mirovne pogodbe z Avstrijo v Schoenbrunn leta 1809, ustanovil *Ilirske province* z namenom preprečiti Avstriji pomorski stik z Anglijo oz. dosledno izvajati kontinentalno blokado. Obsegale so gornjo Koroško, Kranjsko, Goriško, Trst, nekdanjo beneško Istro in Hrvaško južno od Save. Merile so 55.000 km² in imele okoli 1,5 milijona prebivalcev. Upravno središče pa je bilo v Ljubljani (danes spominja na to obdobje Trg francoske revolucije z obeliskom, na katerem so verzi Vodnikove pesmi: Ilirija oživljena) (Granda, 2008).

Po koncu Ilirskih provinc leta 1813 so slovenske dežele prešle ponovno pod oblast habsburške monarhije. Metternichov absolutizem, ki je trajal do leta 1848, je skušal zatreti vse napredne gospodarske in politične ideje, vendar pa je vpliv naprednih evropskih idej podrl tudi v Slovenijo. To je obdobje slovenskega narodnega prebujanja, čas ko so delovali velikani slovenskega duha: France Prešeren, A.M. Slomšek, Janez Bleiwiess, Friderik Baraga (Krišelj, 2004).

Omeniti moramo tudi Kongres svete zveze, ki je bil leta 1815 v Ljubljani, ki so ga udeležili predstavniki 10 evropskih dežel: Avstrije, Francije, Modene, Neapeljskega kraljestva, Papeške države, Rusije, Prusije, Piemonta, Toskane, in Velike Britanije. Med 500 zastopniki sta bila dva cesarja: avstrijski Franc I in ruski car Aleksander. V tem času se je začelo uveljavljati rudarstvo, tekstilna industrija, steklarstvo. Leta 1849 je južna železnica Dunaj Trst prišla do Celja, leta 1849 do Ljubljane, leta 1857 pa do Trsta. Revolucija 1848 – pomlad evropskih narodov, je zajela tudi naše kraje. Pomembna je bila zemljiška odveza in politični program Zedinjena Slovenija² (Krišelj, 2004).

Program Zedinjene Slovenije je postal osnova vsega nadaljnjega političnega delovanja Slovencev in izhodišče vseh nadaljnjih programov. Začetek ustavnega življenja (februarski patent iz leta 1861) po padcu Bachovega absolutizma, pa je prinesel ustanavljanje čitalnic, telovadnih in narodno obrambnih društev, 1864 je bila ustanovljena Slovenska Matica in različni časopisi. Med leti 1868 in 1871 so bila po Sloveniji množična zborovanja, ki so jih po češkem vzoru imenovali: tabori. Prvi je bil leta 1868 v Ljutomeru. Oblikovati so se začele politične skupine, ki so v 90. letih prerasle v politične stranke (katoliško, liberalno in socialdemokratsko stranko). Katoliška se je leta 1907 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko. Sredi 90 let je Janez Evangelist Krek začel ustanavljati posojilnice in hranilnice ter zadruge za kmete s čimer je omejil vpliv grobega kapitalizma, zaradi katerega je mnogo kmetij propadlo, obubožani kmetje pa v izseljeništvu.

V tem obdobju je tudi k nam prišla industrijska revolucija z vsemi pozitivnimi in negativnimi posledicami: narodnostni boj v planinah med Nemci in Slovenci (pleskarska vojna na Triglavu), izseljeništvu v Ameriko, slovenska dekleta (predvsem iz Primorske) so hodila k premožnim družinam v Kairo in Aleksandrijo za dovilje, leta 1853 je nastal Kozlerjev zemljevid slovenskih dežel, leta 1821 je bil ustanovljen Narodni muzej v Ljubljani, leta 1895 potres v Ljubljani,...(Krišelj 2004).

² Zedinjena Slovenija – tudi Združena Slovenija je oznaka za upravno ali politično združeno slovensko etnično ozemlje, gre za temeljno idejo večine slovenskih političnih programov. Načrti o enotnem slovenskem etničnem prostoru, slovenskem narodu ter njegovih kulturnih in političnih potrebah so postajali v 1. polovici 19. stoletja pod vplivom takratnih evropskih narodnih gibanj, zlasti nemškega in češkega, vse bolj oprijemljivi in določni.

Povod za začetek³ prve svetovne je bil atentat na avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda 28. junija leta 1914 (Vidov dan) v Sarajevu. Atentat je izvedel Gavrilo Princip, član organizacije »Mlada Bosna«.

Mesec dni kasneje je Avstrija napovedala Srbiji vojno, ki se je v naslednjih dneh spremenila v prvo svetovno vojno. V njej je sodelovalo šestintrideset od takratnih štiriinpetdesetih držav na svetu, mobiliziranih je bilo okoli sedemsto milijonov mož, od katerih jih je približno sedmina padlo.

Prva svetovna vojna je bil vojaški spopad v letih 1914-1918 med silami antante, na strani katere so se bojevale Francija, Rusija, Kraljevina Srbija, Združeno kraljestvo, od leta 1915 dalje pa tudi Italija, ter centralnimi silami, na strani katerih so se bojevale Avstro-Ogrska, Nemčija, Turčija in Bolgarija. Leta 1917 so v vojno na strani antante stopile tudi Združene države Amerike in napovedale vojno Nemčiji.

Takrat je Evropa postala obsežno bojišče, razdeljeno na več front. zahodno fronto (od obal Severnega morja do švicarske meje), vzhodno fronto (od Baltika do romunske meje), balkanska fronta, črnomska in kavkaška (Mezopotamija, Palestina, Sirija), solunska fronta, ter italijanska fronta, katere del je soška fronta, ki je potekala po slovenskem narodnostnem ozemlju.

Prva svetovna vojna je Slovence hudo prizadela saj je bilo med Slovenci ogromno žrtev. Na začetku vojne je bila domovinska zavest še na dokaj visoki ravni (takrat je bila domovina Avstrija), proti koncu vojne pa se je hitro razkrajala. Veliko naših fantov se je bojevalo tako na soški fronti, kakor tudi v Galiciji, mnogi se niso vrnili. Spominske table padlim med prvo svetovno vojno so večinoma na pročeljih cerkva, osrednji spomenik pa je v Ljubljani na Žalah. Urejena so tudi nekatera vojaška pokopališča (Ljubljana, Bohinj, ...)

Turistično smo začeli najbolj tržiti tisto del, ki se prostorsko nanaša na prizorišče soške fronte, kjer je potekala največja gorska bitka vseh časov.

Na čas prve svetovne vojne in na prostor, kjer je divjala soška fronta se navezuje tudi svetovno znano literarno ime Ernest Hemingway in njegov roman: Zbogom orožje.

Prva svetovna vojna pa ni bila samo na soški fronti. Ne smemo pozabiti, da je bila Slovenija takrat še del Avstro-Ogrske in da so se naši fantje bojevali tudi na drugih frontah: v Galiciji (severna Poljska), v Rusiji, kot prostovoljci v srbski vojni (Viktor Jelenc), borci prostovoljci za severno mejo (Maistrovi borci).

Vojna je povzročila razpad Nemškega, Avstro-Ogrskega, Otomanskega in Ruskega cesarstva ter oznanila začetek zatona mogočnega Britanskega imperija, iz ozadja pa se je kot nova svetovna velesila začela dvigati ZDA. Z razpadom Ruskega cesarstva pa so na oblast prišli komunisti, ki so naslednjih sedemdeset let krojili usodo celotne Evrope in sveta.

28. junija 1919 natanko pet let po atentatu v Sarajevu, je bila v zrcalni dvorani v Versaillesu podpisana mirovna pogodba. Na grobovih 8 milijonov in 700 tisoč žrtev je zrasla tako imenovana nova Evropa. Vojna je odnesla štiri velika cesarstva, nemško in avstrijsko, ki sta izzvala vojno, turško in rusko ter tako zavedno spremenila podobo Evrope. Iz carske Rusije je

³ Pred prvo svetovno vojno je bilo ravnotežje v Evropi zelo krhko. Vojno so najbolj željno pričakovali Nemci, zahtevali novo delitev kolonij in hoteli svoje ozemlje razširiti. Francozi pa so se hoteli maščevati zaradi prejšnjih vojn. Ko je prišlo do nasprotij med Francijo in Veliko Britanijo, je Nemčija računala, da bo na svojo stran pridobila Britance. Povečanje mornarice je tako prestrašilo Britanijo, da je s Francijo sklenila sporazum entente cordiale. Iz strahu pred Nemčijo in njeno zaveznico Avstro-Ogrsko se je tudi Rusija začela povezovati z njima in tako se je Evropa razdelila na dva tabora (antanto in centralne sile). Leta 1882 je k centralnim silam pristopila še Kraljevina Italija, ki si je zaradi boljših ponudb antante kasneje premislila. Vojaški načrt Nemcev je bil najprej premagati Francoze in Britance, nato pa še Rusijo.

zrasla mogočna Sovjetska zveza, Avstro-Ogrska je razpadla na množico novih držav in se tako izognila kazni. Podobno se je zgodilo s Turčijo, ki je po vojni tako kot Rusija padla v državljansko vojno. Wilsonovo načelo samoodločbe je bilo le deloma uresničeno, pa še to večinoma po željah večjih držav, ki so narekovale Evropsko in Svetovno politiko.

Po vojni so se Slovenci znašli v novi večnacionalni državi. Habsburško dinastijo⁴ je zamenjala srbska. Prizadela sta nas še dva zunanjepolitična dogodka, kot posledica 1. sv. vojne: leta 1920 Koroški plebiscit, s katerim smo dokončno izgubili Koroško in podpis Rapalske pogodbe⁵ med Jugoslavijo in Italijo, po kateri smo izgubili še Primorsko, k Sloveniji, oz. Kraljevini SHS pa je pripadlo Prekmurje. Leta 1919 so dobili Univerzo in leta 1938 še SAZU (Slovensko akademijo znanosti in umetnosti), razvijati se je začela industrija. Družbenopolitične razmere so bile v času med obema vojnoma burne, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) se je preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo, leta 1934 so ustaši v Marseillu izvedli atentat na kralja Aleksandra,...

Druga svetovna vojna je bil najobsežnejši in najdražji oborožen spopad v zgodovini sveta, ki je vključeval večino svetovnih držav. Odvijal se je hkrati po celem svetu, zahteval pa je približno 60 milijonov človeških življenj. Boj se je odvijal večinoma med Francijo, Združenim Kraljestvom, Sovjetsko zvezo, Kitajsko in Združenimi državami Amerike proti Nemčiji, Italiji in Japonski, oziroma med zavezniki in silami osi.

Slovenija je bila med drugo svetovno vojno razdeljena med tri okupatorje: Gorenjska in Štajerska je pripadla Nemčiji, Prekmurje Madžarski, ostala Slovenija pa Italiji. 8. maja 1945 je Nemčija kapitulirala in dan za tem so razglasili konec vojne.

Po koncu druge svetovne vojne se je začelo zelo specifično, socialistično obdobje, v katerem so se izoblikovale določene značilnosti, ki so vplivale na način življenja ljudi (npr. praznovanje Dedka Mraza, 8. marca, prostovoljno-udarniško delo, mladinske delovne brigade, zadruga, samoupravljanje, itd).

V tem času je Jugoslavijo vodil Josip Broz (Tito) (1892-1980), politik in od leta 1953 dosmrtni predsednik SFRJ. Podredil si je vse vzvode oblasti in postal diktator in absolutni vladar Jugoslavije. S pomočjo vojske in komunistične stranke je vladal Jugoslaviji vse do svoje smrti. Leta 1961 je z Gamalom Abdelom Naserjem in Džavaharlalom Nehrujem ustanovil Gibanje neuvrščenih. 4. maja 1980 je umrl v Kliničnem centru v Ljubljani za posledicami gangrene. Na njegov pogreb je prišlo kar 123 državnih delegacij iz vsega sveta. Po Titovi smrti je politični vrh v Jugoslaviji zagovarjal geslo »tudi po Titu - Tito«, zavzeli so se torej za ohranitev starega sistema.

Vendar so se kmalu začela kazati nasprotja, "začelo se je s skupnimi jedri v izobraževalnem sistemu, čemur so se leta 1984 odločno uprli slovenski intelektualci. Nova revija je v 75 številki objavila prispevke, ki so dejansko pomenili "slovenski nacionalni program", ki ga je takratna vladajoča garnitura ostro zavrnila. Srbska politika je leta 1987 začela gonjo zoper

⁴ Habsburžani – vladarska dinastija, ena izmed najdalgotrajnejših v Evropi, od 16. do začetka 18. stoletja, svetovnozgodovinskega pomena. Od 1282 do 1918 je imela brez prekinitve različne knežje oz. deželnoknežje položaje v t.i. avstrijskih deželah, ki so se postopno združile v enotno hišno posest: Ves ta čas je bil pod oblastjo Habsburžanov del, od leta 1500 skoraj vse slovensko etnično ozemlje. Vsaj od 15. st. do 1806 so veljali za dinastijo, ki je imela predpravico do položaja rimsko-nemškega cesarja. Ko je v 16. st. prišla pod Habsburžane tudi Španija s kolonijami, je za vlade Karla V (začetnika španske veje) nastal rek o državi Habsburžanov, v kateri »sonce nikoli ne zaide«, ker je bila razprostrta po vseh delih sveta.

⁵ *Rapalska pogodba* je bila mirovna pogodba, ki sta jo 12. novembra 1920 v Rapallu podpisali Kraljevina SHS in Kraljevina Italija. S pogodbo je bila določena meja med državama, s čimer je bila tretjina slovenskega etničnega ozemlja, Istra in del Dalmacije dodeljena Italiji, ki je v zameno priznala Kraljevino SHS.

slovensko izkoriščanje drugih delov Jugoslavije. Maja 1988 je bila pod obtožbo razkritja državne skrivnosti aretirana "četverica" (Janša, Tasič, Zavrl in Borštner). Sledilo je več zborovanj v Ljubljani, na katerih so ljudje zahtevali splošno demokratizacijo in politične spremembe. Januarja 1989 je bila ustanovljena prva politična stranka, Slovenska kmečka zveza, zatem pa še druge. Pet novih strank je maja 1989 zahtevalo suvereno državo slovenskega naroda, na politični pluralizem pa so se začeli pripravljati tudi zveza komunistov Slovenije in njene transmissijske organizacije. Aprila 1990 so bile v Sloveniji prve demokratične volitve, na njih je zmagala opozicija, združena v DEMOS" (Krišelj, 2004, 41). 23. decembra je skoraj 90% volivcev na plebiscitu glasovalo za samostojno in neodvisno Slovenijo. Takšna Slovenija je bila razglašena 25. junija 1991. Dva dni za tem jo je napadla jugoslovanska armada in po deset dnevni vojni je bilo ob posredovanju mednarodne politike sklenjeno premirje.

4 ZGODOVINA TURIZMA

Potovanje, premikanje iz enega v drug kraj spremlja človeštvo že od pradavnine. Sprva so bila »potovanja« praktične narave oz. nuja, saj je šlo za iskanje hrane, vode, varnega zatočišča in kasneje tudi trgovine. Peš popotovanjem so kmalu sledila tista na konjih, izum kolesa pa je prinesel nove načine potovanja in povečal mobilnost ljudi. Dobre ceste in stabilne politične razmere so omogočale tudi potovanja, ki so bila motivirana z verskimi, zdravstvenimi in izobraževalnimi razlogi.

O sodobnem turizmu govorimo šele zadnji dve stoletji, ko so se začela organizirati potovanja za posameznike ali večje skupine ljudi in je bila razvita tudi ustrezna infrastruktura, namenjena zadovoljevanju potreb teh potnikov. Pred tem potovanja in potnike običajno označujemo za predhodne oblike turizma oz. turistov.

Prva znanstvena proučevanja turizma so se namreč začela šele v začetku 20. stoletja, ko je turizem zaradi gospodarskih koristi, ki jih prinaša, pritegnil pozornost ekonomistov. Po drugi svetovni vojni so začeli turizem in njegove vplive proučevati tudi sociologi, psihologi, zdravniki, urbanisti, logistiki in številni drugi strokovnjaki najrazličnejših ved in strok, saj turizem vpliva na naravno in družbeno okolje ter zato zahteva celovit pristop k proučevanju (Jurinčič in Brezovec, 2009).

4.1 RAZVOJNA POT TURIZMA V SVETU

O *začetkih turizma* lahko govorimo, ko potovanja niso bila več namenjena le trgovanju, ampak so ljudje začeli potovati za zabavo in zaradi počitka; sem štejemo predvsem potovanja iz verskih, kulturnih in zdravstvenih razlogov.

Iz ohranjenih zapisov vemo, da so Egipčani množično odhajali na romanja in častili svoja božanstva. O tem je pisal tudi starogrški zgodovinar Herodot, ki npr. omenja praznik Artemide v Bubastu, nekdanjem glavnem mestu Egipta, na katerega je prišlo preko 700.000 ljudi. Poleg romarjev pa so po Egiptu potovali tudi drugi popotniki. Iz Asirije in Babilona so prihajali znanstveniki in umetniki občudovat arhitekturo v Memfisu, Tebah in Gizi, Egipt pa so obiskovali tudi Feničani, Arabci in Palestinci.

Perzijci so razvili odličen sistem cest, ki sta ga visoko cenila tako Herodot kot tudi Aleksander Veliki. Ob cestah so bile približno vsakih trideset milj postavljene oskrbovalne postaje z vojaško posadko in hotelom; to so bili najstarejši hoteli, o katerih se je ohranila sled in jih lahko uvrščamo med začetke hotelske industrije. Ti objekti so bili javni in odprti za vsakogar, ne glede na njegov družbeni položaj ali poslanstvo.

4.1.1 Stari Grki in Rimski imperij

V *Grčiji* so bili popotniki izredno cenjene osebe. Popotniki so si s potovanji širili obzorje, spoznavali tuje kraje in drugačne načine življenja. Zato so se Grki do popotnikov vedli zelo spoštljivo in gostoljubno. Popotniki so v Grčiji obiskovali predvsem Apolonov tempelj in Pitijino preročišče v Delfih, Olimpijo na Peloponezu, kjer so si na vsaka štiri leta ogledovali olimpijske igre (prve olimpijske igre v stari Grčiji so bile 776 p.n.š.), ter otok Delos v Egejskem morju, kjer so častili svojega boga "Epikurja" in kamor so atenski bogataši hodili na oddih, za družbo, zabavo in seveda tudi zaradi poslov ter sklepanja kupčij. Iz grškega obdobja obstaja veliko zapisov o potovanjih v obliki potopisov. Tudi zgodovinarji in geografi so opisovali domače in tuje kraje, mnogo takšnih zapisov pa je bilo uporabljenih za turistične vodnike po neznanih krajih. Grki so bili dobri organizatorji množičnih prireditev; vedno so

poskrbeli za namestitev in prehrano obiskovalcev. Država je imela vzpostavljeno mrežo prenočišč ob množičnih dogodkih (tako šotori kot stalna prenočišča) in za državniški protokol, ki je skrbel za namestitev in pogostitev tujih državljanov ali njihovih odposlancev. Značilno za vsa potovanja starih Grkov je, da so potovali v večjih skupinah in med potjo zastonj bivali pri svojih znancih, včasih tudi pri tujcih, ki pa jim prenočišča niso zaračunali. Iz tega zgodovinskega obdobja so se ohranili tudi dokumenti, zakonski predpisi, po katerih so bili lastniki "gostinskih" objektov kaznovani, če niso ustrezno skrbeli za goste. Ohranili so se tudi predpisi, ki so določali, koliko denarja je smel potnik prenesti iz ene grške države v drugo (Jurinčič in Brezovec, 2009 in Krišelj, 2003).

Visoko razvit turizem so imeli tudi *Rimljani*, vendar pa je bil omejen na ozek, privilegiran sloj (patricijev). Zaradi razsežnosti rimskega imperija, ki se je v Trajanovem času raztezal od Španije do današnje Romunije in od škotskih meja do Mezopotamije in severne Afrike, Rimljani niso imeli posebnih težav pri potovanjih znotraj svoje države. Iz strateških razlogov so imeli dobro razvito cestno omrežje s kačipotmi in prenočišči ter preprežnimi postajami za konje po celotnem imperiju. Obstajale so tri vrste prenočitvenih obratov - *diversoria* (hoteli), *tabernae* (taverne) in *popinae* (gostilne), postavljenih ob cestah ali v bližini preprežnih postaj (*stationes*). Pogoji za razvoj turizma v rimskem cesarstvu so bili ugodni tudi zaradi dobrih cest, po katerih je promet varno in hitro potekal (Jurinčič in Brezovec, 2009).

Javni prevoz je bil namenjen osebam na službenih poteh. Tudi za zasebna potovanja je bilo poskrbljeno, saj je množica takratnih taksistov ponujala prevoze s kočijami različnih hitrosti in udobja. Tudi hotelirji so se bojevali za vsakega gosta, zato so oglaševali odlično hrano, mir, udobje in ugodne cene. Če prebiramo zapise Vergila, Sidonija in drugih piscev, pa kljub vsemu spoznamo, da so to bili večinoma ceneni obrati s slabo hrano.

Plačilni sistem je bil enostaven - plačevali so z dragimi kovinami (srebrnimi talenti), kasneje pa tudi z enotnimi kovanci (*denarius*) (prav tam). Imperij je imel torej enoten denar, pravni in gospodarski sistem. Bogati Rimljani so v prostem zaradi počitka, zabave in sklepanja kupčij najraje obiskovali terme. Tako so že Rimljani obiskovali Vichy, Bath, St. Moritz in Baden, pri nas pa Rimske Toplice. Prvo termalno kopališče v starem Rimu so bile toplice v bližini Neaplja, kamor so hodili na počitek in zabavo tudi rimski cesarji (Tiberij). Rimljani so poznali tudi blagodejne učinke velikega Brionskega otoka.

Zaradi mrzlih zim v Rimu so hodili patriciji prezimovat na svoje latifundije na Sicilijo, kasneje pa tudi na sredozemske obale severne Afrike. Pomembno letovišče rimskih veljakov je bila tudi Ostia v bližini Rima. Rimski patriciji so se zanimali tudi za starejše kulture. Ogledevali so si zgodovinske spomenike v Grčiji, Mali Aziji, v Palestini in Egiptu, od koder je delno izvirala tudi njihova kultura. Da so Rimljani veliko potovali, potrjuje tudi vodnik po Grčiji grškega potopisca Pausanija iz leta 170 n. š., ki je bil namenjen prav rimskim popotnikom. V obsežnem delu v desetih knjigah je natančno popisal številne grške kraje, naravne znamenitosti, spomenike, svetišča, tradicije, mite in anekdote; knjiga velja za enega prvih turističnih vodnikov. Eden takšnih vodnikov, ki se je oh ranil do danes, je *Itinerarium Provinciarum Antonini Augusti*, kjer so zbrani opisi vseh poti rimskega imperija, od Britanije do Afrike, v skupni dolžini 53.638 milj (prav tam).

Radi so obiskovali gladiatorske igre, ki so jih uprizarjali v 70 amfiteatrah, ki so bili raztreseni po vsem imperiju. Še danes so ohranjeni na Hrvaškem v Puli, Italiji, Franciji, Nemčiji, Španiji. Ohranil se je tudi znani rek: *panem et circenses* - kruha in iger (Krišelj, 2003).

4.1.2 Turizem in srednji vek

V *srednjem veku* izginejo vse dotedanje oblike turizma. Nekdanji rimski imperij je razpadel, med njegovimi deli so nastale meje, med različnimi državami so se vrstili spopadi in vojne. Rimske ceste so propadle, promet je bil možen le peš ali na konjih. Gospodarstvo je bilo

razdrobljeno in nepovezano, življenjski standard je nazadoval. Ljudje se niso več zanimali za naravo okoli sebe. Potovali so le ljudje, katerih posel je bil s potovanji neizbežno povezan, trgovci (npr. Marco Polo) poštni sli in vojaki. Pod vplivom Tomaža Akvinskega (eden največjih učenjakov srednjega veka, preučil je nauk grškega filozofa Aristotela in ga uskladil s krščansko mislijo) sta v 13. stoletju prevladala dogmatika in mysticizem, ki sta dosegla višek v času inkvizicije od 13. do 15. stoletja. Potovanje zaradi kulture, počitka in zdravja ni bilo več. Gibanje ljudi pa je bilo omejeno tudi zaradi upravnega sistema, ki je preprečeval prosto gibanje ljudi brez dovoljenja zemljiškega gospoda, na čigar posestvu so posamezniki živeli. Edina oblika potovanj v oddaljene kraje so bila romanja, ki pa so bila dolgotrajna in nevarna. Cilj velikih romanj so bili kraji, pomembni za krščanstvo - Rim, Santiago de Compostela v Španiji ter Palestina, Lourds v Franciji, Fatima na Portugalskem, ter Jeruzalem v Izraelu (ki je še danes sveto mesto judov, kristjanov in muslimanov). Seveda so bili cilji romanj tudi bližnji kraji, ki so sloveli po kakšnem čudežu; iz naših krajev so bila zelo pogosta romanja h Gospe Sveti na Koroško. Cerkev je romarjem dajala zavetje in oskrbo v svojih samostanih. Karel Veliki je izdal celo predpis, po katerem so cerkve in samostani bili dolžni sprejeti romarje. Ker pa je število romarjev kmalu preseгло zmogljivosti samostanov, so za popotnike gradili hospice, ki so delovali v okviru samostanov in v katere so enakovredno sprejemali vse, ki so potrebovali oskrbo. Priljubljen cilj romarjev je bil tudi Rim. Tam so romarji obiskovali katakombe (grobovi prvih kristjanov), bazilike in svetišča ter druge krščanske znamenitosti. Cerkev je organizirala celo vodnike (guidones), ki so množice romarjev vodili po mestnih ulicah, jim razlagali in jih vabili k molitvi. Pri svojem delu pa niso omenjali poganske preteklosti Rima ali pa so o njej pripovedovali z zaničevanjem. V vodnikih, ki so bili namenjeni romarjem, so podane predvsem informacije in natančni opisi cerkva in krščanskih spomenikov ter relikvij mučenikov. Prvi takšen krščanski potopis je *Itinerarium Burdigalense*, ki ga je napisal neki romar iz Akvitanije leta 333 (Jurinčič in Brezovec, 2009 in Krišelj, 2003).

Kot spomin in dokaz opravljene romarske poti so romarji kupovali najrazličnejše relikvije. Te so bile povezane z življenjem svetnikov, najpogosteje so to bili nekaj kvadratnih milimetrov veliki delčki obleke, ki naj bi pripadala svetniku ali mučencu. Prodaja koščkov oblačil ali delov teles (kosti, lasje ...) svetnikov pa je bila tudi priložnost za goljufe, ki so naivnim romarjem prodajali številne ponaredke (prav tam).

Družba je z leti postajala vse bolj dovzetna za kulturo in svet okoli sebe. Vse bolj so posegali po vodnikih, ki so opisovali tudi druge značilnosti in predkrščansko zgodovino mesta. Takšen je bil tudi *Mirabilia Urbis Romae*, izjemno popularen vodnik po Rimu iz 11. stoletja, ki je bil preveden v pogovorno italijanščino, kar je povečalo njegovo uporabnost. Do 15. stoletja je bil tudi zato najbolj priljubljen vodnik med obiskovalci Rima. Znano pa je, da se je fevdalna gospoda veliko obiskovala in da so radi prirejali razne viteške turnirje in lovske pohode. Poseben tip srednjeveških "turistov" so bili potujoči pevci – trubadurji (prav tam).

4.1.3 Odkrivanje novega sveta

Predvsem nastanek univerz v Italiji in drugih deželah v 12. in 13. stoletju je spodbudil oz. dal nov motiv za potovanja - romarjem so se pridružili tudi študenti in profesorji. Trgovina med severom in jugom Evrope se je razmahnila, kar je povečalo promet in potrebo po zagotavljanju oskrbe za tujce. To je tudi obdobje velikih odkritij, ki se je začelo z iskanjem poti v Indijo in na Kitajsko, kasneje pa z odkrivanjem drugih kontinentov. Odkritja so bila predvsem posledica iskanja novih tržišč in nahajališč dragih kovin, zlasti zlata v Severni Ameriki in kasneje v Avstraliji, srebra v Argentini, ter proizvodov in surovin, ki jih Evropa ni imela ne poznala, kot so svila, tobak idr.

Italija je postala središče kulturnega sveta. Tja so začeli potovati številni znanstveniki in umetniki iz severne Evrope (Duhrer 1495., Bruegel 1552), ki so opisovali in slikali lepoto pokrajine in narave. Iz tega časa so ohranjeni tudi prvi opisi in slike alpske pokrajine, čeprav je v času renesanse potnike zanimala predvsem kulturnozgodovinska dediščina.

V mesta so tujci prinašali zaslužek, zato ni manjkalo hotelirjev in gostilničarjev, ki so ponujali oskrbo. Število hotelirjev se je hitro povečevalo in v mnogih mestih so bila postavljena pravila njihovega delovanja. V Benetkah, kjer so zelo zgodaj spoznali ekonomsko privlačnost turizma, so leta 1356 sprejeli dekret, ki je vsakega hotelirja zavezoval, da mora imeti vedno pripravljene dve sobi, vsako s štirimi ležišči, za odposlance, kler in druge pomembne osebe, ki so prihajale v mesto. Takšna uredba je zapisana tudi v piranskem statutu iz tega obdobja (Jurinčič in Brezovec, 2009 in Krišelj, 2003).

4.1.4 Zlata doba turizma

Razsvetljenstvo prinese razcvet turizma, govorimo lahko o zlati dobi turizma. Obdobje, ki v Evropi traja od sredine 18. do začetka 19. stoletja, se v Sloveniji začne šele ob koncu 18. stoletja. V tem obdobju je prišlo do izumov, ki so utrli pot razvoju prometa in industrije (Watt 1769. - parni stroj, Fulton 1803. - parnik, Stephenson 1814. - lokomotiva). Raslo je zanimanje naravo, predvsem za Alpe, ki so bile do tedaj poznane predvsem z deli pisateljev in pesnikov, kot so Goethe, Byron in Stendhal. Usmerjenost k naravi je potrdil tudi veliki francoski filozof J. J. Rousseau s svojim znamenitim rekom »nazaj k naravi« (1759). Gorski svet, predvsem Alpe, je začelo obiskovati vse več občudovalcev, zato sta se razvili pohodništvo in gornišstvo; sprva kot izrazita strast odkrivanja nekoristnega sveta, kakor še danes nekateri imenujejo alpinizem. Od leta 1787, ko je Anglež Beaufroy prvič osvojil vrh Mont Blanca, do leta 1857 je bila na to goro vsako leto organizirana tura. Po ustanovitvi Alpskega kluba, v katerem so prevladovali Angleži in Američani, so bili v okviru ene same generacije osvojeni vsi pomembnejši alpski vrhovi. V tem času je bil izveden tudi znameniti prvi vzpon štirih mož na Triglav (1778), kar kaže, da v Sloveniji nismo zaostajali za sodobnimi tokovi. To je rezultat naše izjemne geografske lege med Sredozemskim morjem in Alpami; oboje je imelo odločilno vlogo v razvoju evropskega turizma.

V tem obdobju so značilna Grand tour potovanja. To so bila potovanja, ki so lahko trajala tudi več let, njihov namen pa je bil spoznavanje kulturne dediščine in življenjskih navad, sklepanje novih poznanstev, učenje tujih jezikov in lepega vedenja. Po mnenju nekaterih strokovnjakov so prav ta krožna potovanja (tour) dala turizmu tudi ime. Potovanje po Evropi je bil skoraj obvezen sestavni del izobrazbe angleških plemičev. Klasična potovanja Grand toura so vsebovala obisk Pariza in Versaillesa, srednjeveške gradove v dolini Loare, italijanska mesta Torino, Milano, Benetke, Firence, Rim in Neapelj, na poti domov pa tudi mesta v Švici, Nemčiji in na Nizozemskem. Poleg spoznavanja tujih dežel, šeg in navad ter učenja jezikov je bilo pomembno tudi navezovanje stikov z ljudmi iz visokih slojev, kar jim je kasneje koristilo v trgovini in politiki.

4.1.5 Sodobni turizem

Glede na razvitost turističnega gospodarstva delimo razvoj sodobnega turizma na tri obdobja. V 19. stoletju govorimo o turizmu posameznikov, ki so si sami organizirali potovanja in potovali v majhnih skupinah. Seveda so se v tem času pojavili prvi organizatorji turističnih potovanj (Thomas Cook v Veliki Britaniji), a njihova vloga še ni bila tako pomembna kot v obdobju klasičnega turizma (od konca 19. stoletja do sredine 20. stoletja, ko se začne obdobje modernega oz. množičnega turizma). Za klasično obdobje turizma je bilo značilno obiskovanje zdraviliških krajev in morskih obal, v gorskih krajih pa se je pričel razvoj - zimskošportne ponudbe. Takrat se je začel razvoj turizma tudi v današnjih turističnih krajih v

Sloveniji, poleg nekaterih gorskih in zdraviliških krajev, ki so bili znani že veliko prej (npr. Rogaška Slatina, Radenci, Bled). Po drugi svetovni vojni pa se je začel razvoj množičnega turizma, ko sta razvoj transporta in konkurenca turističnih ponudnikov omogočila potovanje vse večjemu številu ljudi (Jurinčič in Brezovec, 2009 in Krišelj, 2003).

Naloga: Kateri elementi so omogočili razvoj sodobnega turizma?

Turisti tega obdobja so prihajali z ekonomsko najrazvitejših območij, predvsem Anglije in Francije, potovali pa so na najbližja alpska ali sredozemska območja. V tem času je postala Švica prva pomembnejša turistična dežela.

Sodobni turizem se tako začne s poletjem 1816, ko so na Ženevsko jezero prišli prvi angleški turisti. Dve leti kasneje je Anglež Emery začel organizirati 14-dnevne ture s kočijami v Švico. Prvi turistični kraji so bili Ženeva, Lausanne, Vevey, Montreux in Chamonix, kraji z izrazito poletno sezono. Pri nas se takrat začne razvoj turizma na Bledu, ki je bil najprej poznan kot romarski kraj (Marijina cerkev na otoku). Za začetek pravega turizma na Bledu štejemo leto 1854, ko je Švicar Arnold Rikli odprl zdravilišče.

Konec 18. in na začetku 19. stoletja smo priče razvoju izključno sezonsko zanimivih turističnih krajev ob Sredozemlju na jugu Francije, ki so jih zdravniki priporočali pri določenih oblikah bolezni. Najprej so te kraje obiskovali aristokrati, kasneje pa so jih posnemali tudi drugi premožnejši in vidne osebnosti ter pisatelji in drugi umetniki, ki so v novih pokrajinah iskali navdih. Da bi pritegnili čim več obiskovalcev, so začeli kraji tekrovati v urejanju parkov in okolice (npr. Azurna obala, kraji od Marseilla na zahodu do Rapalla na vzhodu).

V Evropi se začnejo ustanavljati in razvijati zdraviliški turistični kraji na osnovi termalnih in zdravilnih voda, ki so jih domačini, revni in bogati, sicer poznali in uporabljali že od časa Rimljanov in jih tudi poimenovali z značilnimi imeni: Bad, Aix, Bagni, Bath, pri nas Slatina. Obiskovali so jih spontano z namenom osvežitve ali pitja vode, katere zdravilni učinki takrat niso bili dokazani s kemičnimi analizami, ampak so o njih pripovedovali in jih opisovali uporabniki. Za izumitelje zdraviliškega turizma veljajo Angleži. Le v nekaj desetletjih so spremenili nepomembno podeželsko naselje Bath v Cornwallu v prvi zdraviliški kraj in tudi kraj užitek (Jurinčič in Brezovec, 2009).

Ob koncu 19. stoletja se je izoblikoval svetovljanski sloj posameznikov z visokim dohodkom in obilo prostega časa (grofi, lordi ...). Zato se to obdobje turizma pogosto imenuje aristokratski turizem. Po letu 1848 se aristokratom počasi pridružijo bogatejši sloji kapitalistov. Ti turisti so hoteli živeti le s sebi enakimi in se niso želeli družiti z manj premožnimi, sploh pa ne z domačini. Predeli, kjer so živeli, so bili strogo ločeni od delov, kjer so živeli stalni prebivalci.

Tudi Thomas Cook je prepoznal priložnost in postal pionir organiziranega turizma. Prvo potovanje je organiziral 5. julija 1841, ko je približno petsto udeležencev protialkoholnega združenja iz Leicestra peljal na srečanje v Loughborough. Cena potovanja je bila en šiling in je vključevala prevoz v obe smeri, čaj, košček kolača z rozinami in godbo na pihala. Potovanje je bilo uspešno in Cook je uvidel, da se v organizaciji potovanja skriva poslovna priložnost. Najprej je začel organizirati potovanja in izlete po Veliki Britaniji, nato pa tudi v druge države. Leta 1845 je Thomas Cook odprl prvo turistično agencijo na svetu, deset let kasneje pa je izpeljal prvo potovanje v kontinentalno Evropo na Mednarodno razstavo v Parizu. Po odprtju Sueškega prekopa leta 1869 je Cook organiziral potovanje ob Nilu, ki se je razvilo v enega izmed stebrov njegovega poslovnega imperija. Že leta 1872 pa se je prva skupina turistov pod Cookovim vodstvom podala na potovanje okoli sveta, ki je trajalo 212

dni. Thomas Cook je tudi z uvedbo hotelskih kuponov, predhodnikov današnjih turističnih napotnic, vavčerjev, in potovalnih čekov postavil temelje potovalne industrije.

Z razvojem turizma začnejo v turističnih krajih vznikat različne organizacije, namenjene pospeševanju turizma in olepševanju kraja. Leta 1856 so v Montreuxu ob Ženevskem jezeru ustanovili prvo turistično društvo (v začetku so se turistična društva imenovala »olepševalna«). Prvo takšno društvo v Sloveniji je bilo ustanovljeno leta 1871 v Celju.

Med letoma 1840 in 1860 so zdravniki podvomili o učinkovitosti sredozemske klime in tuberkuloznim bolnikom priporočili, naj zamenjajo domači zrak s prijetnejšim in bolj zdravim v gorah. Podjetni Švicarji so svetovali Alpe in zgradili hotele z imenitnimi južnimi pročelji z velikimi balkoni, ki so omogočali postavitev postelj in uživanje blagodejnega gorskega zraka. Tako so se razvili klimatski zdraviliški kraji na visokih planotah: Davos, Arosa, Montana in St. Moritz v Švici, na Arlbergu in na Koroškem v Avstriji ter v Vercorsu v Franciji (Jurinčič in Brezovec, 2009).

Uslužbenci in delavci so imeli bistveno manj finančnih sredstev v primerjavi s turisti aristokratskega porekla, kar je vplivalo na njihovo zahtevnost in s tem na ceno in kakovost storitev. Tako so zrasli številni novi, manj razkošni in cenejši hoteli, razvili pa so se tudi novi turistični kraji. Govorimo o *klasični obliki turizma*. Razvoj turizma se je pričel tudi na območju današnje Slovenije. Poleg zdraviliških krajev (Radenci, Rogaška Slatina) so se začeli razvijati tudi drugi kraji, kjer so gradili tako hotele za najelitnejše goste (Ljubljana - Hotel Union, 1905; Portorož - Hotel Palace, 1910; Rogaška Slatina - Zdraviliški dom III, 1910) kot tudi manjše hotele in penzione, namenjene širšemu krogu obiskovalcev. V tem času je bila v Sloveniji močna tudi društvena organiziranost. Leta 1905 je bila ustanovljena celo Deželna zveza za pospeševanje tujškega prometa na Kranjskem, ki je združevala turistično-olepševalna in pospeševalna društva posameznih krajev na Kranjskem. Ta organizacija je predhodnica današnje Turistične zveze Slovenije (Repe, 2006).

Konec 19. stoletja je nekaterim turističnim krajem v Švici uspelo pritegniti goste tudi v zimskem času. Najprej so se ti ukvarjali z drsanjem in hokejem na ledu, sankanjem in kegljanjem na ledu (kerling), kasneje pa tudi s smučanjem, ki je najprej osvojilo Angleže. Razvile so se šole smučanja in dolgo je bila najbolj priznana avstrijska. Nekoč izključno poletni turistični kraji so postali zanimivi tudi v zimski sezoni. Megeve v Franciji je prvi primer povsem na novo urejenega turističnega kraja. Po nasvetu Norvežanov ga je zgradila baronesa Rothschild, ki je vanj investirala tudi veliko kapitala in zgradila prvo žičnico (Jurinčič in Brezovec, 2009).

Ekskluzivni hoteli, običajno imenovani Excelsior, Grand hotel ali Palace, ki so ponujali najvišjo stopnjo ugodja, so se razširili med letoma 1890 in 1900. Poleg izjemnih pročelij so imeli številne salone in druge družabne prostore ter veliko osrednje stopnišče in najmanj dvesto sob, zaželen pa je bil tudi park s promenado. Vzorčni primeri so Hotel Savoy v Londonu, Ritz v Parizu in Carlton v Cannesu. Takšni hoteli pa so zrasli v priznanih termalnih, obmorskih in klimatskih letoviščih: Nici, Cannesu, Mentonu, Grassu, Rapallu. Monte Carlo je ponudil najznamenitejšega: l'Hotel de Paris. Obdobje *elitnega turizma* se je končalo v času med veliko svetovno gospodarsko krizo (1929) in drugo svetovno vojno (1939), saj je turizem postal dostopen delavskim množicam. Že pred tem se je pojavil dejavnik, ki je močno vplival na spremembo strukture turistov in njihovih zahtev - prosti čas za vse zaposlene. Po letu 1876 so bile uvedene proste nedelje, nato neplačani in kasneje še plačani letni dopust (v Evropi 1918-1931) (Jurinčič in Brezovec, 2009).

4.1.6 Turizem med obema vojnama

Po prvi svetovni vojni se je v Evropi oblikovala skupina petih klasičnih turističnih držav: Švica, Italija, Francija, Avstrija in Nemčija, zunaj Evrope pa Kanada.

Premoč vlaka nad ostalimi oblikami prevoza po kopnem je trajala okoli osemdeset let, pomen železniškega prometa pa je začel upadati šele v tridesetih letih 20. stoletja, ko je množična dostopnost avtomobilov povzročila večjo mobilnost in s tem spremenila pogled na potovanja. Novo prevozno sredstvo je dalo tudi zagon za nove oblike turizma, kot je kampiranje in danes tudi potovanje z avtodom. Od dvajsetih let naprej so tovarne Fiat, Mercedes in Berliet ponujale tudi prve avtobuse z vedno večjim udobjem in prostorom za prtljago, kar je omogočalo razmah organiziranih skupin turistov. Pričel se je tudi razvoj zračnega prometa, ki je predvsem s hidroavioni omogočal izjemno hitro in udobno povezavo med kraji ob vodnih površinah (jezera, reke, morje). V želji po udobnem prevozu čim večjega števila ljudi so se v tekmi za prevoz potnikov po zraku pojavile tudi zračne ladje oz. cepelini, ki so leteli predvsem med Evropo in Ameriko in so želeli prevzeti prvenstvo ladijskemu prometu. Zaradi njihove tehnične nepopolnosti in nesreč pa je zračni promet prevladal šele nekaj desetletij kasneje (Jurinčič in Brezovec, 2009).

4.1.7 Turizem danes

Po koncu druge svetovne vojne in odstranitvi njenih glavnih posledic je turizem znova zaživel. V poznih petdesetih in zgodnjih šestdesetih letih 20. stoletja se je začel razcvet mednarodnega turizma. Tudi slovenski kraji niso zaostajali pri tem in začela se je gradnja in obnova hotelov in druge turistične infrastrukture (žičnice, zdravilišča ...), da bi se zadovoljilo povečano povpraševanje. Struktura obiskovalcev Slovenije je bila zelo pestra, saj so gostje prihajali iz številnih evropskih držav (Nemčija, Avstrija, Italija, Velika Britanija, Nizozemska, skandinavske dežele ...), domači turizem pa je bil usmerjen pretežno v počitniške domove in kampe (Jurinčič in Brezovec, 2009)..

Turizem je danes razširjen po vsem svetu. Postaja ena najpomembnejših gospodarskih dejavnosti na svetu, ki ustvari skoraj 900 milijard evrov letnega prometa. Nove destinacije se pojavljajo v Afriki (Kenija, Južnoafriška republika ...), Aziji (Tajska, Indonezija), Avstraliji in na Novi Zelandiji, močno pa se razvija turistična industrija, v kateri nastajajo velike mednarodne korporacije - hotelske verige, letalski prevozniki, izposojevalnice in globalni organizatorji potovanj.

4.2 RAZVOJ TURIZMA V SLOVENIJI

Razvoj turizma v Sloveniji delimo na štiri glavna obdobja, obdobje neorganiziranega turizma, obdobje organiziranega turizma, obdobje med obema vojnama in turizem po II. svetovni vojni. V nadaljevanju se boste spoznali z glavnimi značilnostmi posameznega obdobja, ki so vplivale na razvoj turizma pri nas.

4.2.1 Obdobje neorganiziranega turizma (do vključno 60. let 19. stol.)

Romarstvo ali božjepotništvo (hoja, potovanje vernikov v romarske ali svete kraje z verskimi objekti) je bilo razširjeno tudi med Slovenci. Romali so v večja evropska in domača romarska središča: Ptujška Gora, Sveta gora nad Solkanom, Višarje, Blejski otok... Posebno priljubljene in obiskane so bile Marijine romarske poti. V 17. stoletju je bilo na Slovenskem okrog 1000 romarskih cerkva in kapel. V 19. in 20. stoletju je bila najbolj obiskana Marijina božja pot na Brezjah.

Vzgibi za romanje so bili zelo različni: izpolnitve zaobljub, pokore, prošnje za božjo pomoč in zahvale. Ob romanjih so se v romarskih krajih razvijale vzporedne dejavnosti, zlasti gostinstvo in sejmarstvo. Na romarskih sejmih so romarji kupovali uporabne in okrasne predmete, predvsem romarske podobice in predmete z versko vsebino. Kjer se je iz romanj razvil sodobni turizem, so romarski spominki ena od oblik sodobnih turističnih spominkov. Najstarejša romanja so bila povezana s pešačenjem in ježo, v 19. stoletju jih je pospešila zlasti železnica. Po 2. sv. Vojni potujejo ljudje na romanja z osebnimi prevoznimi sredstvi, vlaki in letali (Janša-Zorn, 1998).

V Sloveniji je bilo od konca 17. stoletja zelo priljubljeno obiskovanje naravnih znamenitosti, kot so Cerknjsko jezero, kraške jame (Vilenica), vzpetine. Postojnsko jamo so za obiske prvič odprli leta 1819. Leta 1872 so v Postojnski jami napeljali elektriko in vlakec in tako je bil jamski turizem v Sloveniji v samem svetovnem vrhu. Eno prvih oblik turistične organiziranosti na Slovenskem predstavlja jamska komisija, ki je od leta 1824 skrbela za Postojnsko jamo.

V 19. stoletju je bilo v evropskem merilu najbolj sloveče zdravilišče Rogaška Slatina. Tamkajšnji vrelci naj bi zdravilno vplivali predvsem na bolezni trebušnih organov. Prvo hišo za goste so v Rogaški Slatini zgradili leta 1676, leta 1810 pa so zgradili prvi zidani bazen na Slovenskem. Od zdravilišča so s prodajo svojih pridelkov služili tudi okoliški kmetje. Priljubljeni zdravilišči sta bili tudi Dobrna, kjer so zdravilne učinke vode poznali že od 15. stoletja. Že v antiki so bile poznane Rimske Toplice, na obali pa tudi iz tega časa Cesarjeve toplice pri Monfalconeu. Kot »gosposke« so v tem času veljale Dolenjske Toplice, ki so bile v lasti plemičev Auerspergov, Šmarješke in Čateške toplice pa so bile namenjene revežem in kmetom. Bled se je iz romarskega kraja začel spreminjati v turistični zdraviliški kraj šele po letu 1818, ko so pokrili vrelce, na poti med Trstom in Dunajem v Gorici pa je bilo sredi 19. stoletja znano klimatsko zdravilišče (Janša-Zorn, 1994).

Švicarskega naravnega zdravnika Arnolda Riklija (1823-1906) postavljamo za enega glavnih začetnikov turizma na Bledu. Bil je utemeljitev naravnih metod zdravljenja, vodilo njegovega zdravljenja je bilo: voda seveda koristi, še več zrak in največ svetloba.

Svoj Naravni zdravilni zavod je postavil na najlepšem prisojnim delu jezerske obale pod grajsko skalo. Bolnike je namestil v preproste kočice, jim predpisal stroge diete (brez mesa, alkohola in kave), klistirje, kopeli vseh vrst, golo sončenje, bosonogo hojo po jutranji rosi,...

(Fajfar, 2009).

Naloga: navedite nekaj primerov vključenosti dediščine Arnolda Riklija v Blejski turizem?

Začetki kongresnega turizma pri nas segajo v leto 1821, ko je bil v Ljubljani kongres Svete alianse, tj. politične in vojaške zveze evropskih držav, ki naj bi preprečila širjenje idej francoske revolucije. V ta namen so v Ljubljani popravili današnji Kongresni trg.

4.2.2 Obdobje organiziranega turizma (70. leta 19. stol. do I. svetovne vojne)

Obdobje organiziranega turizma imenujemo čas po izgradnji osnovnega železniškega omrežja, nastanka prvih turističnih organizacij, začetka državne podpore razvoju turizma, čas prvih turističnih vodnikov. Prvi turistični vodniki za slovenske kraje so bili napisani v nemškem (Baedeker, Handbuch für Reisende 1876) in angleškem jeziku (Ball, Alpine Guide, 1873). Prvi turistični vodnik v slovenskem jeziku je napisal Franc Gartner: Vodnik po Gorenjskem, 1904. Pred njim so izšli planinski turistični vodniki: Kocbek, Savinjske Alpe, 1894 in več tematskih npr. Sankanje in sankališča, Zimski šport v Bohinju, 1910 (Janša-Zorn, 1998).

Pomemben mejnik v tem obdobju je tudi na Slovenskem izgradnja železnice (leta 1846 do Celja, 1849 Ljubljane, 1857 Trsta), zaradi katere se je v 2. polovici 19. stoletja turizem zgostil predvsem v krajih ob železnici.

Ena najbolj slikovitih železniških prog Jesenice–Gorica (145 km), ki je bila del proge med Prago in Trstom, je bila odprta 19.7.1906. Proga prečka izjemno razgiban teren in je pravi dokaz mojstrstva graditeljev tedanjega časa. Najtrši oreh je predstavljal 8000 m dolg Bohinjski predor, ki ga je gradil furlanski gradbenik Giacomo Ceconi, ki je sodeloval tudi pri gradnji Južne železnice Dunaj – Trst. Med gradbenimi podvigi je tudi 220 metrov dolgi Solkanski most, ki se med železniškimi mostovi ponaša z najdaljšim kamnitim lokom iz obdelanega kamna na svetu, dolgim 85 metrov.

Bohinjska proga je bila izjemnega pomena za celotno monarhijo, predvsem zaradi gospodarskih interesov. Trgovci so želeli povezati jeseniške železarne s tržaškimi plavži, proga je povezala tudi prometno odrezane Slovence v Posočju in po propadu fužin dala nov razvojni zagon Bohinjcem z razvojem turizma. Ob izbruhu I. svetovne vojne so po Bohinjski progi vozili le še vojake in vojaško opremo. Med vojno je bila proga zelo poškodovana, zato so jo po vojni obnovili, prav tako Solkanski most, ki je bil porušen.

Železniška proga med belimi vrhovi Julijcev in smaragdnimi rekami je izjemna dediščina, ki predstavlja vrhunec mojstrstva gradnje železnic tedanjega časa. V Slovenskih železnicah si prizadevajo, da bi Bohinjsko progo postavili na seznam svetovne dediščine pri Unescu.

Več o tem glej: Bohinjska železnica, http://sl.wikipedia.org/wiki/Bohinjska_proga, 2.10.2009.

Od sredine 19. stoletja do konca prve sv. vojne so še vedno potovali le premožnejši meščani, ki so si omislili oddih v naravnem podeželskem okolju. Konec 19. stoletja sta po številu obiskov zdravilišč Rogaško Slatino že prehitela Bled in Portorož, kjer so ponujali blatne in slane kopeli, hotel Palace (zgrajen leta 1912) pa je bil najbolj moderen hotel na Jadranu. Priljubljeno zdravilišče je bilo tudi v Kamniku. Postojnska jama pa je imela letno število obiskovalcev tako visoko, kot vsa zdravilišča skupaj (40.000 gostov na leto) (Janša-Zorn, 1994).

Po zgledih iz Anglije in Avstrije se je razvijalo tudi gornišstvo, saj so meščani za nedeljske izlete odkrili planine. Prvi ljudje, ki so stopili na vrh Triglava (leta 1778), so bili Luka Korošec, Matevž Kos, Štefan Rožič in Lovrenc Willomitzer. Prvi vzpon na Triglav pomenil velik gorniški dosežek. Šele veliko kasneje so z obdelavo poti omogočili vzpon vedno številnejšim gornikom.

V času nacionalnega prebujanja, od časa razsvetljenstva dalje je bilo med Slovenci osvajanje Triglava izraz nacionalne pripadnosti. Jakob Aljaž, je leta 1895 za en goldinar od Dovške občine kupil vrh Triglava ter na njem postavil koničast stolp – Aljažev stolp, ki je še danes najbolj znamenita stavba v našem gorskem svetu. Kmalu za tem je kupil tudi svet na Kredarici pod Triglavom, kjer je bila že leta 1896 slavnost ob odprtju Triglavске kočе, današnjega doma na Kredarici. Ob tej priložnosti so javnosti prvič predstavili pesem »Oj Triglav moj dom, kako si krasan« za katero je besedilo napisal župnik Matija Zemljč Slavin, uglasbil pa prav Jakob Aljaž. (1896). Leta 1893 so Slovenci ustanovili prvo planinsko društvo. V gore so ljudje hodili s plačljivimi vodniki, poti so že v letih pred I. sv. vojno začeli markirati, takrat pa so zgradili tudi prve planinske kočе (do I. sv. vojne jih je bilo 37) (Janša-Zorn, 1998).

V začetku 20. stol. se je razvijal tudi zimsko-športni turizem (npr. drsanje, sankanje), prvo smučarsko središče je bil Bohinj, prvo športno sankališče pa so odprli v Bohinjski Bistrici leta 1909.

V takratno turistično ponudbo na Slovenskem so se vključevali tudi novi kraji, npr. Celje (poletno kopanje v Savinji), Maribor (Pohorje, Trije ribniki), Mozirje (kopališče na Savinji), Sorško polje (veselice v gozdovih), Bovec (Soča).

Ljudje so v večji meri začeli potovati za zabavo, zaradi sprostitve in počitka (npr. na izlete v Postojnsko jamo, daljša krožna potovanja z železnico). Vse bolj pomembna je postajala ureditev okolice, zaradi česar so začeli nastajati predhodniki turističnih društev, t. i. olepševalna oziroma tujsko-prometna društva. Prvo takšno društvo je bilo na Slovenskem ustanovljeno v Celju leta 1871, prvo slovensko pa je leta 1888 nastalo v Laškem. Pred 1. sv. vojno je bilo na Slovenskem že 30 olepševalnih oziroma tujsko-prometnih društev. Hkrati so nastajale tudi deželne zveze za pospeševanje prometa tujcev, in sicer kranjska leta 1905, goriška in štajerska pa leta 1907. Leta 1908 je nastala tudi Zveza gostilničarskih zadrug, ki je skrbela za kulinarično ponudbo, leta 1908 pa so na Slovenskem organizirali prvo turistično razstavo (sejem). Leta 1895 je izšel tudi prvi turistični vodič (v nemškem jeziku) *Vodnik po Kranjskem in Primorskem za kolesarje*. Leta 1904 je izšel prvi turistični vodič v slovenščini, *Vodnik po Gorenjskem* (Franc Gärtner) (Janša-Zorn, 1998).

V 2. polovici 19. stoletja je tudi država s predpisi in zakoni začela posegati v turizem: 1897 so na Kranjskem sprejeli Zakon o zdraviliščih, letoviščih in kopališčih (leta 1898 tudi na Štajerskem).

4.2.3 Turizem med obema vojnama

I. svetovna vojna je turizmu naredila veliko škode: hotele so spremenili v bolnišnice, vojašnice in pisarne, zimsko-športni objekti so propadli, najbolj prizadet je bil Bled. Rapalska meja⁶ je odvzela nekatere turistične kraje (Portorož, Postojna, Škocjanske jame, Trenta). Avstrijci pa vse do 30. let 20. stol. niso bili preveč dobrodošli gostje, toliko bolj so bili gostje iz Jugoslavije (Janša-Zorn, 1996).

Največjo pomanjkljivost za turizem v tem času so pomenile slabe ceste, slabo razvit avtobusni in počasen in neudoben železniški promet.

Kulturna dediščina je bila v tem obdobju še na obrobju turistične propagande, saj je niso razumeli kot del turistične ponudbe – v ospredju je bila predvsem narava.

V tem času je bil najbolj razvit turizem v naslednjih panogah:

- a) verski turizem: posodobila so se prevozna sredstva, največ obiska na Brezjah
- b) zdraviliški turizem: najbolj obiskani zdraviliški destinaciji sta bili Rogaška Slatina in Dobrna vse pomembnejše je postajalo tudi zdravilišče v Laškem (v 19. stol. zbirališče nemške in avstrijske elite)
- c) letoviščarski turizem: Bled se je iz zdravilišča spremenil v najbolj mondano letovišče (leta 1937 je imel 17 hotelov in 11 penzionov), kjer je bilo od leta 1927 vedno več tujih kot domačih gostov. Zmanjšal se je obseg turizma ob obali (Italija je propagirala »svoje kraje«), razvijala pa so se klimatska letovišča npr. Pokljuka, Logarska Dolina, ki so bila podobna zdraviliščem.
- č) zimsko-športni turizem: Zanimanje zanj se je zelo povečalo. Najbolj obiskana je bila Kranjska Gora, pomembno je začelo postajati tudi Pohorje. Pojavile so se prve žičnice. Slabosti zimsko-športnega turizma pa so bile slaba informiranost, slabe prometne povezave in malo prenočitvenih zmogljivosti.
- d) Gorniški turizem: obiskov gora je bilo vse več, zgradili so novih 42 planinskih postojank.
- d) izseljenski turizem: od 80. let 19. stoletja pa do začetka II. svetovne vojne je Slovenijo zapustilo okoli 350.000 ljudi in leta 1922 so začeli organizirati izlete slovenskih izseljencev v

⁶ Rapalska pogodba je bila mirovna pogodba, ki sta jo 12. novembra 1920 v Rapallu podpisali Kraljevina SHS in Kraljevina Italija. S pogodbo je bila določena meja med državama, s čimer je bila tretjina slovenskega etničnega ozemlja, Istra in del Dalmacije dodeljena Italiji, ki je v zameno priznala Kraljevino SHS.

Slovenijo. Izselski turizem je spodbujala leta 1927 ustanovljena Družba sv. Rafaela (zavetnika izseljencev).

Med mesti je bila najbolj obiskana Ljubljana, turistično najmanj razviti sta ostajali Dolenjska in Prekmurje.

V tem času je bilo ustanovljeno Slovensko planinsko društvo, leta 1923 pa prva turistična agencija Putnik v Beogradu. Leta 1924 je Ljubljana dobila sodobno informacijsko potovalno pisarno z menjalnico (Janša-Zorn, 1996).

4.2.4 Turizem po II. svetovni vojni

a) prvo povojno obdobje (do 1954):

Leta 1945 je v turizmu še prevladovala zasebna ponudba, ki ji je hitro sledil državno voden turizem. Leta 1946 je bila ustanovljena Srednja šola za gostinstvo in turizem, v začetku 50. let pa je nastala Turistična zveza Jugoslavije, ki je skrbelo za propagando, analize in razvoj turističnih destinacij. Leta 1952 je Slovenija za vsako turistično prenočitev uvedla turistične takse, iz katerih so se financirala turistična društva. V tem času se je zgodil tudi pravi razmah sindikalnega turizma z graditvijo delavskih počitniških domov in obratov družbene prehrane (npr. Bučanje na Lošinj), posebna skrb je bila namenjena letovanju otrok (Janša-Zorn, 1998).

b) drugo obdobje 1954–1962

V obmorskih krajih se je zaradi rešitve meje z Italijo spet povečal hotelski turizem. Kljub slabim prometnim zvezam in voznemu parku je komercialni turizem že konkuriral delavskemu. Med delavci je postajal vse bolj priljubljen »vikend turizem«, po načelu »zdrav duh v zdravem telesu (delavca)«. Aktivne počitnice so oglaševali predvsem v zdraviliščih (npr. leta 1956 so odprli Atomske toplice v Podčetrtku) (Janša-Zorn, 1998)..

c) obdobje med začetkom 60 do 70. let:

Vse več investicij v turizem, konec 60-ih let je turizem postal pomembnejša panoga od kmetijstva. V tem času so tudi Slovenci začeli potovati v tujino, saj so bili od leta 1965 potni listi dostopni vsem, v petnajst kilometrskem pasu ob meji pa so imeli t.i. maloobmejne prepustnice. Leta 1964 je bil v Portorožu odprt prvi slovenski kazino, nato še leta 1965 na Bledu. Oba sta bila namenjena izključno tujim gostom (igre v tuji valuti), domačinom je bil vstop v igralnice prepovedan. Glavni namen teh igralnic je bil ustvarjanje deviznega preliwa. Od 70. let 20. stol. Dalje je bil turizem ena od prioritarnih gospodarskih panog, pri čemer je bil za zgled tudi množični turizem (npr. od leta 1971 sodobni hoteli v *Portorožu*). Kot novi panogi sta se pojavili »kmečki« turizem in kongresni turizem, kamping turizem pa je predstavljal alternativo hotelskemu turizmu (Janša-Zorn, 1998)..

d) od sedemdesetih let naprej:

Kasneje so se investicije iz turizma preusmerile nazaj v industrijo. S turizmom so se ukvarjale le velike agencije, stanje turizma je bilo v osemdesetih letih vse slabše (neurejena turistična zakonodaja, slaba ponudba, upad gostov). Kljub temu pa so ljudje vedno več potovali.

Leta 1984 je HIT Nova Gorica vpeljal nov koncept igralništva - igro in zabavo za širši spekter gostov. Danes je osnovni namen igralništva pospeševanje turističnega razvoja na lokalni in nacionalni ravni. Leta 1995 je bila ustanovljena STO. Po osamosvojitvi Slovenije je turistični obisk tujih gostov sprva močno upadel. Na izboljšanje rezultatov je poleg ustalitve razmer na Balkanu vplivalo tudi povečanje naložb v turizmu. Te načrtujejo tudi v prihodnje, kar bo povečalo in izboljšalo turistično ponudbo v Sloveniji.

Če povzamemo, prve oblike turizma, kot ga poznamo danes, pojavile v letu 1816, po revolucijah in nastanku dveh razredov ter ločitvi delovnega in življenjskega prostora in s tem delitve na delovni in prosti čas. Brez industrializacije se turizem ne bi razvil v današnji obliki. Sodobni turizem se je najprej začel kot značilno razredni pojav, saj so sprva potovali le aristokrati in bogataši (industrialci in bankirji, bogati meščani), šele kasneje pa je zaradi razpoložljivega dohodka in prostega časa začelo potovati vedno več ljudi, ki so potovanja vse bolj povezovali z zabavo, razvedrilom, počitkom.

5 TEMELJNI POJMI IN SESTAVINE ETNOLOŠKE DEDIŠČINE

Besedo etnologija velikokrat zamenjamo z besedami ekologija, enologija, če pa ji dodamo še termin način življenja, smo že korak bližje vsebini etnologije. Z vsebinami, ki jih proučuje etnologija, se srečujemo vsak dan.

Naloga: Kaj bomo skuhali danes? A imate še kakšen kuharski recept svoje babice? Ali veste kakšen avto vozi vaš sosed? Kaj vsak dan kupite v trgovini? Kolikokrat na dan se oprhate? Kateri je vaš najljubši praznik?

Če ste odgovorili vsaj na nekaj zgoraj navedenih vprašanj, potem veste s čim se ukvarja etnologija.

Etnologija je zgodovinska in primerjalna veda o vsakdanjem načinu življenja in kulturi etnoloških skupin (Slavec Gradišnik, 2004, 117). Prav zaradi poznavanja kulture in načina življenja ljudi sta se etnologija in etnološka dediščina izkazali kot izredno uporabni tudi na področju turizma in gostinstva, predvsem na področju kulinarike, prireditev, spominkarstva...

Ob iskanju identitete se pogosto sklicujemo na nekatere sestavine dediščine kot so kozolec, potica, panjske končnice, pa jih kot turistični delavci niti ne poznamo, ne poznamo njihove vpetosti v način življenja, uporabnosti, zgodovinskega ozadja in predvsem njihovih vključevanj v sodobna turistična prizadevanja.

Naloga: Ali veste kaj so panjske končnice? Kdo so njihovi avtorji? A je kozolec res slovenska posebnost?

Dediščina nam namreč prikazuje paleto razmerij med človekom ter njegovim kulturnim okoljem ter stvaritvami v njem, ki jih lahko smiselno uporabimo na področju turizma in gostinstva.

5.1 DEDIŠČINA VSAKDANJEGA GOSPODARSKEGA PRIZADEVANJA

Med dediščino vsakdanjega gospodarskega prizadevanja spadajo znanja s področja poljedelstva, živinoreje, sadjarstva, hmeljarstva, vinogradništva in vinarstva, čebelarstva, gozdarstva, industrije.

Pri vsaki od navedenih dejavnosti bomo poiskali možne načine njihovih vključevanj v sodobno turistično ponudbo.

5.1.1 Poljedelstvo

Večino s poljedelstvom povezanih nekdanjih dejavnosti danes v turizmu vključujemo preko muzejev, z ogledi posameznih postopkov (npr. mlina-mletje žita), s prireditvami in prikazi npr. košnje, žetve, trenja lanu ipd. (npr. lükarski praznik (Dornava), dan teric v Davči, Od zrna do kruha na Ledinah nad Idrijo), na turističnih kmetijah tudi z vključevanjem gostov v posamezna opravila in s kulinarčno ponudbo.

Primer: Za promocijo in inovativne pristope dediščine kulinarike skrbijo tudi nekatera društva. Društvo za priznanje praženega krompirja kot samostojne jedi je nastalo iz hudomušne ideje na nekem sprejemu okoli novega leta 2000. V vili Podrožnik so med

drugimi dobrotami jedli za prilogo pražen krompir. Strinjali so se, da je krompir podcenjen v primerjavi z drugimi jedmi. Zato so ustanovili ustanoviti društvo, ki si prizadeva povečati pražen krompir v glavno jed in se zavzemati za njegov obstoj. Osnova ideja društva je promocija praženega krompirja, ne samo na jedilniku, ampak tudi na drugih področjih kulture, gospodarstva in turizma. Več o tem glej: Društvo za priznanje praženega krompirja kot samostojne jedi, <http://prazen.krompir.si/about/>, 2.10.2009.

Primer: Lükarski praznik na Dornavi–dogodki in aktivnosti povezane s pridelavo in prodajo luka–čebule, npr. tekmovanje v pletenju luka v »krence«, tekmovanje kdo bo s seboj prinesel največji luk, kulinarčna ponudba jedi iz čebule itd. Več o tem glej: Lukarski praznik, http://www.dogaja.se/dogodek/lukarski_praznik/20249_2.10.2009/

Prve spremembe v poljedelstvu in posledično v prehrani so se pojavile v 15. stoletju z uvajanjem *ajde* (najpogostejša jed iz ajde je bila kaša–in ne žganci!), v 17. stoletju je prišla k nam *koruza*, vendar se je v večjem obsegu uveljavila šele konec 18. stoletja. Iz Amerike je v Evropo prišel tudi *fižol*, ki je bil konec 18. stol. na Kranjskem že dobro poznan (npr. ribniški fižol!). V 2. pol. 18. stol. sta se pojavila še (iz Koroške, sprva kot krma prašičev in za žganje) *krompir* in *detelja*. Do 18. stoletja sta bila v prehrani najbolj cenjena in pogosta *bob* in *leča*, na prehodu v 19. stoletje sta postajala vse pomembnejša *krompir* in *koruza*.

V obdobju med obema vojnama je bilo nekaj poskusov uvajanja pridelovanja soje in tobaka, vendar za ti dve kulturi med kmeti ni bilo zanimanja (Bogataj, 1992, 86,88).

V turizmu je to znanje pomembno denimo pri težnjah po vključevanju avtentične hrane v rekonstrukcije zgodovinskih obdobj (npr. srednjeveške hrane brez krompirja!).

Naloga: Poznavanje dediščine poljedelstva lahko s pridom izkoristimo tudi v gostinstvu. Kako boste poznavanje dediščine poljedelstva uporabili pri sestavi jedilnika srednjeveške prireditve?

Znotraj dediščine poljedelstva ne moremo mimo omembe nekaterih *gospodarskih poslopij*.

Gre za stavbe, namenjene kmečkemu gospodarstvu pri oskrbi doma, raznih opravilih, oskrbi živine, shranjevanju pridelka.

Slovensko kulturno krajino je najbolj zaznamoval vsekakor *kozolec*. Kozolec je leseno ali zidano poslopje za sušenje in shranjevanje poljskih pridelkov (žito, detelja, fižol, koruza) in naprava, ki se je zaradi svoje uporabnosti, prilagodljivosti terenu, popolnosti, večstranski namembnosti obdržala skozi vsa zgodovinska obdobja. Danes dobiva kozolec ponovno novo funkcijo npr. za shranjevanje strojev, prikolic, za obešanje reklamnih panojev. Nekateri jih preurejajo v počitniška bivališča ali gostinske objekte, poleg tega pa je v moderno načrtovanje vključen kot del identitetno kulturni element (npr. avtobusna postaja na Bledu).

»Kozolce sicer poznajo tudi v nekaterih drugih predelih Evrope, vendar pa je v izvedbah kozolcev toliko tipoloških, tehnoloških, funkcionalnih in oblikovalskih izjemnosti, da lahko upravičeno govorimo o posebnosti« (Bogataj, 2008, 90). Posebnost slovenskih kozolcev je tudi v tem, da nikjer drugje niso tako gosto posejani.

Na Slovenskem poznamo skozi zgodovinski razvoj več vrst kozolcev, porazdeljenih po posameznih pokrajinah (razen v Prekmurju, na Primorskem, na delu Notranjske, na Solčavskem in v Podjuni, kjer se ne pojavljajo).

V najširši obliki govorimo o:

- enojnem stegnjenem kozolcu s streho ali brez, ki predstavlja razvojno najstarejši tip kozolca (Šentviška planota, porečje Soče)
- najbolj razvito obliko pa predstavlja dvojni kozolec ali toplar. Na toplarju pridelke sušijo, hkrati pa jih v nadstropnem delu in pod streho skladiščijo. Razvojno predstavljajo mlajšo

obliko, saj segajo v čas 18. stoletja. Najlepši primerki dvojnih kozolcev so nastali med prvima polovicama 19. in 20. stoletja in poleg funkcionalnosti predstavljajo prave tesarske mojstrovine s številnimi konstrukcijskimi in oblikovnimi podrobnostmi.



Slika 4: Dvojni kozolec ali toplar

Vir: www.slovenija.si/info

Kozolci odražajo tudi družbeni položaj graditeljev, ki odseva v zasnovi, velikosti in uporabi gradbenih materialov, v likovni okrašenosti (okraski, ki imajo živalske, rastlinske ali človeške oblike). Pod kozolcem so prirejali razna družabna srečanja, gledališke igre, itd.

Kozolci so tako »slovensko avtentični« zaradi pogostosti in raznolikosti ne pa tudi zaradi avtohtonosti!

Ostala gospodarska poslopja kot so kašče, seniki, sušilnice, se v turizmu vključujejo kot deli muzejev na prostem (npr. muzej na prostem Rogatec, zidane kašče v mestih npr. v *Škofji Loki*) ali in situ prikazi najrazličnejših tehnoloških postopkov.

Kot rečeno h gospodarskim stavbam sodijo tudi npr. sušilnice (npr. za sadje–parna, pajštve ali sušilnice za lan–Lovrenc na Pohorju), stiskalnice (npr. torklje–Tonina hiša v Sv. Petru), čebelnjaki (npr. ob turističnih kmetijah, čebelarских poteh), pastirske kočje (npr. na Veliki planini), mlini (npr. v porečju Dragonje), kleti, shrambe, drvarnice, silosi. ipd.

5.1.2 Živinoreja

V zvezi z dediščino živinoreje in različnih vrst paše je v turizmu zanimivo predvsem *planšarstvo* (npr. v Bohinju oziroma Julijskih Alpah sploh), tj. začasno bivanje pastirjev v pastirskih bivališčih in ukvarjanje z živinorejo (tudi npr. sirjenje).

Tako kot druga arhitektura tudi planšarije prispevajo k podobi krajine ter nastanitvenim in drugim možnostim (poti, prodaja izdelkov, vključitev v dejavnosti itd.) njene vključitve v turizem.

Poleg tega je dediščina živinoreje danes prisotna še v posameznih *prireditvah* (npr. kravji bal v Bohinju, ovčji bal na Jezerskem), ki odražajo tudi posamezne živinorejske šege.

Naloga: primerjaj prireditvi Kravji bal v Bohinju in Ovčji bal na Jezerskem?

Poleg tega so po posameznih predelih Slovenije predniki redili posamezne pasme živali tako, da lahko danes govorimo o npr. dediščini konjereje (npr. Lipica), prašičereje (avtohtona pasma krškopoljski prašič), ovčereje, ki se še vedno odraža npr. v kulinariki (Bela krajina –

peka jagnjetine in ovčetine) in v posameznih s tem povezanih šegah oziroma prireditvah (npr. žegnane konj v Lokavcu, Radencih).

Lipicanski konji so ena najstarejših kulturnih pasem na svetu, ki je dobila ime po kraju izvora pasme, tj. Lipici. Pasma je nastala v letu 1580, v takratni Habsburški monarhiji Kobilarno je ustanovil avstrijski nadvojvoda Karel. V kobilarni je želel vzrediti dovolj elegantnih, vozniških in jahalnih konj za konjušnice v Gradcu, kjer je imel svojo rezidenco. V Lipici so zgradili hleve in stanovanjske stavbe ter uredili travnike in pašnike. Osnovo tega konja predstavlja kraški konj, ki so ga križali s španskim in napolitanskim konjem, kasneje pa še s kladrubškim in arabskim. Danes je razširjen povsod po svetu kot vsestransko uporaben, skromen in vzdržljiv jahalni in vprežni konj. Lipicanec je eden od motivov na slovenskih evrskih kovancih.

Več o tem glej: Kobilarna Lipica, <http://www.lipica.org/>, 2.10.2009.

5.1.3 Sadjarstvo in hmeljarstvo

Sadjarstvo in hmeljarstvo sta panogi z dolgo dediščino, o čemer pričajo tudi imena krajev na Slovenskem: Orehovica, Hrušica, Češnjica... V 17. stol. so na Slovenskem začeli trgovati s *sadjem* (npr. Tržačani in Vipavci), kar je prisotno še danes in nekatere dejavnosti bi lahko pomenile del lokalne identitete (npr. izdelava prinela v Goriških Brdih oziroma na Bizeljskem). Dediščina sadjarstva je v turistično ponudbo vključena s prireditvami kot so (npr. kostanjeva, jagodna nedelja na Jančah, praznik češenj v Goriških Brdih)

Primer: v času Praznika češenj so v Brdih odprta vrata vseh pridelovalcev sadja, vinarjev, kmečkih turizmov, gostiln in galerij. Več o tem glej: Praznik češenj, <http://www.praznik-cesenj.com/>, 2.10.2009.

Hmeljarstvo na Slovenskem ima več kot stoletno tradicijo. V turizmu ga danes vključujejo v muzeju hmeljarstva in na različnih prireditvah s tem v zvezi (npr. Hmeljarski likof v Petrovčah in v Radljah ob Dravi; savinjska identiteta se sploh najbolj povezuje s hmeljem!).

5.1.4 Vinogradništvo in vinarstvo

Trta in vino sta močno zaznamovala način življenja prebivalcev Slovenije. Na dolgo tradicijo vinogradništva in vinarstva opozarja več kot 400 let stara trta modra kavčina, ki raste na mariborskem Lentu. Stokovnjaki jo uvrščajo med najstarejšo vitalno trto na svetu. Vsako leto napolnijo okoli 100 manjših steklenic, ki so priljubljeno protokolarno darilo.

V dediščino vinogradništva in vinarstva bi danes lahko uvrščali različne *sorte vin*, *vinotoče in osmice*, *zidanice* (in denimo dneve odprtih vrat oziroma pokušine vina), posamezne *šege* (npr. martinovanja), *vinsko-turistične ceste*, itd.

V Sloveniji poznamo tri *vinorodne dežele*:

1. *največje podravsko območje* (okolisi: Ljutomersko-Ormoške gorice, Kapelske gorice, Kozjak, Haloze, Lendavske Gorice...)
2. *posavsko območje* (okolisi: Dolenjska, Bela krajina, Bizeljsko, Kozjansko)
3. *primorsko območje* (okolisi: Goriška Brda, Vipava, Kras, Istra) (tudi s terasastimi vinogradi in avtohtonimi vini (npr. pinelo, zelenom, briško rebulo)

Točenje in prodaja vina

Posebna oblika vinske trgovine v preteklosti, ki se je ohranila do danes, je *točenje vina pod vejo* (iz nem. pušelšank, pušenšank) oziroma v *vinotočih* in *osmicah*.

V preteklosti so v vinotočih na Štajerskem lahko točili vino lastnega pridelka sedečim gostom), danes pa so odprti vse leto oz., dokler imajo vinogradniki na zalogi vino.

Na Primorskem (Kras in Istra) se začasni vinotoči imenujejo *osmice*, prva pričevanja o osemdnevni prodaji in točenju vina so dokumentirana iz konca 18. stol. Marija Terezija je sredi 18. stoletja dovolila kmetom prodajati vino preteklega leta, domačo hrano in doma spečen kruh ter domače pecivo. To je poimenovala *osmice*, kar je pomenilo, da je lahko kmet vino prodajal osem dni v letu. To se je obdržalo tudi pod italijansko okupacijo tja do druge svetovne vojne, na Krasu in v Istri, pa neprekinjeno vse do danes. Načeloma so vinogradniki na *osmicah* prodajali le vino in ne hrane, izjemoma domača kuhana jajca in domač kruh, ki so ga gostitelji močili v kozarec terana. Na *osmico* pa so gostje lahko hrano prinesli s seboj, največkrat domačega pečenega piščanca.

Danes *osmice* na Primorskem trajajo dva krat po deset dni, označujejo jo s frasko oz. z brinovo ali bršljanovo vejo, ki kot smerokaz na križiščih in v vaseh vodi obiskovalca do *osmice*. Bistvo prodaje vina na *osmicah* je neobdavčenost, vinogradniki pa se na tak način znebijo vinskih zalog in pripravijo posode za naslednje vinsko leto.

Načeloma naj bi tako na *osmicah* kot v *vinotočih* ponujali le lastna vina in druge doma pridelane (brez) alkoholne pijače ter hladne narezke, domač kruh, potico, krajevno značilne enolončnice (npr. jota, bograč, klobasa s kislim zeljem).



Slika 5: Osmice označujejo s *frasko* oz. brinovo ali bršljanovo vejo

Vir: <http://vodnik.kras-carso.com/images/slike/580.jpg>

Na Dolenjskem imenujemo prepoznavne vinske hrame, *zidanice*. Danes najstarejša zidanica je iz leta 1834 (v večji meri so hrami začeli izginjati po letu 1825), že v 19. stol. pa so se začele pojavljati tudi meščanske zidanice, praviloma enonadstropne hiše, namenjene tudi stanovanju in s prostornimi kletmi v pritličju ter pivsko sobo (v Drašičih še edina delujoča soseska zidanica v Sloveniji!).

Leta 2007 je Ministrstvo za gospodarstvo objavilo Strategijo razvoja zidaniškega turizma (2007), s katero naj bi sprožili dejavnostmi, s katerimi bi lastnikom zidanic (v Sloveniji je namreč med 20 in 30 tisoč zidanic) omogočili, da te z nastanitvijo in prehrano ponujajo tudi v turistične namene, oddajajo kot sobe in jih tudi kategorizirajo z zvezdicami. Več o tem glej: Strategija zidaniškega turizma, (http://www.rc-nm.si/docs/FRANCI_ZIDANISKI%20TURIZEM%2012.6.80.pdf, 25.7.2009).

Dediščina vinogradništva in vinarstva je v turizmu vključena tudi z *vinsko-turističnimi cestami*, na katerih naj bi se popotnik seznanil s ponudniki kulturno-zgodovinskih objektov,

trgovinami, gostinskimi objekti, izobraževalnimi ustanovami itd.. Posamezni vinogradniki se v turistično ponudbo vključujejo tudi z *dnevi odprtih vrat* vinskih kleti (tudi večjih npr. vipavske, Vinakoper).

V dediščino vinogradništva pa sodita tudi stiskalnica ali preša in klopotec. Stare preše so danes največkrat predvsem nefunkcionalni *okras* prostora (npr. »največja« preša v gostišču *Tri lučke na Sremiču* kot okras osrednjega prostora in obenem pod njo nanizane mize).

Klopotec (predvsem v Slovenskih goricah in Halozah, Posavju in na Dolenjskem) sodi med materialno dediščino, ki je dostikrat izpostavljena kot »slovenska posebnost«, čeprav znanstveno njegova avtohtonost (kot denimo panjskim končnicam) še ni dokazana. Večinoma velja, da naj bi ga iz Slovenije prevzeli tudi na avstrijskem Štajerskem. Klopotec je lesena naprava, preprosto zvočilo na vetrni pogon in je pravzaprav zvočno ptičje strašilo. Postavljanje klopotca je slovesno dejanje, ki pomeni začetek trgatve. V turizmu so klopotci prisotni predvsem kot del posameznih *prireditvev*, npr. tekmovanj v njihovem postavljanju (npr. Šmarješke Toplice, Maribor, Cerkvenjak, Radenci, Loče, Podlehnik).

Vloga vina v načinu življenja:

Za etnologijo sta zanimiva tudi *vrednotenje pitja* (tudi negativne oblike kot je alkoholizem) in *simbioza med pitjem in prehranjevanjem* (npr. vino kot edina hrana/pijača npr. šmarnica namesto vode na Gorjancih še po 2. sv. vojni; zdravilnost vin...).

Ko je vino postalo sestavni del vsakdanjega, prazničnega in ritualnega življenja, se je oblikoval tudi drugačen odnos do te pijače. Vino že stoletja spremlja ljudi na njihovi življenjski poti, z njim so nazdravljali ob družinskih in osebnih praznikih, po porodih so rdeče vino pile porodnice, da bi se jim izboljšala kri in splošno počutje. Tudi do vina zadržana katoliška cerkev je simbolni pomen vina vključila v svoj vsakodnevni ritual – pri maši prav vino simbolizira Kristusova kri (Hazler, 2007).

V zvezi z vinom so nastale *obrati* (npr. sodarstvo na Uncu pri Cerknici–izdelovali so obroče za sode in za zapiranje transportnih zabojev, sodarstvo kot zvrst suhorobarstva na ribniškem), *poklici* (sodar, kletar, enolog...) ter *posebna arhitektura* (vinska klet, hram, repnice, zidanica kot sprva prostor za spravilo orodja oziroma vina, nato še kot začasno/sezonsko bivališče)

Naloga: repnice na Bizeljskem so ročno izkopani rovi v strnjene plasti mivke, laporja in gline, ki jih je v davni zgodovini zemlje na današnje Bizeljsko prineslo Panonsko morje. V dobrih 200 letih so različni lastniki skopali več kot 100 repnic. Že ime pove, da so jih ljudje sprva uporabljali za hrambo živil, od repe, korenja, krompirja, sadja, pa tudi mesnin in drugih pokvarljivih hranil. Ugotovite, kako so repnice vključene v turizem na Bizeljskem.

Uživanje vina je povezano tudi z *družabnostjo* (npr. ob trgatvi, veselicah, na likofih, v gostilnah) in *društvi* (npr. strokovnimi–sommeliejskimi, vinski konvent sv. Urbana ipd.), različnimi oblikami gostoljubnosti in z *različnimi šegami in navadami* (sv. Urban in sv. Martin).

5.1.5 Čebelarstvo

Tudi dediščina čebelarstva ima na Slovenskem že dolgo tradicijo. Kot intenzivna gospodarska panoga se je čebelarstvo razvilo v 19. stoletju, v 2. polovici 19. stoletja je bilo značilno trgovanje s čebeljimi roji, uveljavili so se tudi *čebelarški sejmi* (npr. v Kranju, Ljubljani), kar je gospodarsko okrepilo slovensko podeželje, pritegnilo k čebelarjenju še meščane in v svetu uveljavilo *avtohtono* (po lastnostih) boljšo *kranjsko čebelo ali kranjsko sivko*, ki so jo izvažali v Evropo in tudi na druge kontinente. Slovenci so ponašamo tudi z rojakom Antonom Janšo iz Breznice na Gorenjskem, ki je leta 1769 postal prvi učitelj čebelarstva na čebelarški šoli na Dunaju, ki jo je sredi 18. stoletja ustanovila Marija Terezija.

V čebelarstvo dediščino pa sodijo tudi medicinska in svečarska obrt, čebelarstvo ima pomembno vlogo v medicini in formaciji.

Slovenska čebelarstvo dediščina se ponaša še z eno svetovno posebnostjo, to so *panjske končnice ali čelnice* - poslikane čelne stranice čebeljih panjev, ljubiteljski in poklicni slikarji so jih slikali od srede 18. stol. pa vse do 1. svetovne vojne (več kot 50.000 primerkov). Gre za izvorno (avtohtono) zvrst ljudske umetnosti, znano predvsem na Gorenjskem in Koroškem, izven Slovenije pa ne. Po sličicah so razlikovali panje in lastništvo (ko so panje sezonsko prevažali na pašo), poslikani so bili z najrazličnejšimi žanrskimi, nabožnimi, zgodovinskimi in duhovitimi motivi. Največjo zbirko panjskih končnic hranijo v Čebelarstvu muzeju v Radovljici. Več o tem glej: Čebelarstvo muzej Radovljica, http://www.muzeji-radovljica.si/4m_cebelarski/4cebelarski_uvod.html, 2.10.2009.

Naloga: poišči vsaj tri priljubljene motive s panjskih končnic.



Slika 6: Hudič brusi babi jezik, priljubljen motiv na panjskih končnicah
Vir: <http://www.rtv slo.si/blog/nish/rekla-recenice/8136/>

Čebelarstvo se v turizmu danes vključuje s svojimi izdelki, s čebelarstvom turističnimi kmetijami (npr. Čebelji gradič v Rogaševcih – z grajsko arhitekturo!) oziroma čebelarstvom turizmom (14 čebelarstvom turističnimi potmi po Sloveniji), medtem ko so panjske končnice predvsem spominek.

Danes čebelarjenje pomeni tudi hobi (v zdravilstvu so od 2. pol. 20. stoletja pomembni tudi cvetni prah, matični mleček in čebelji strup).

5.1.6 Gozdarstvo

V dediščino gozdarstva spada tako vse, kar je v njem (naravna dediščina) kot tudi vse dejavnosti, ki so povezane z njegovim gospodarskim izkoriščanjem. Med te dejavnosti uvrščamo rudarstvo in železarstvo (fužinarstvo), povezano je tudi z oglarstvom (prireditve npr. oglarska nedelja v Idrijskih Krnicah, dan oglarjev na Starem vrhu), glažutarstvom (steklarne), žagarstvom in splavarstvom (npr. še najbolj avtentičen flosarski bal v Ljubnem ob Savinji s tekmovanjem v plavljenjem lesa, prikazom flosarskih veščin, flosarskih šeg, vožnjo s splavom po Savinji idr.).

Turizem danes v svojo ponudbo vključuje predvsem ogleda tehniške dediščine s tem v zvezi (npr. idrijska kamšt, železarna na Dvoru, žaga ob Trubarjevi domačiji v Rašici), v prireditvah je močno prisotno splavarstvo (splavarski krsti in vožnje po rekah, npr. Dravi). Več o tem glej: Bogataj, 1992.

5.1.7 Industrija

Po novem zakonu o varstvu kulturne dediščine morajo podjetja, ki se sofinancirajo iz javnih sredstev, dokumentirati tehniške naprave, opremo, orodja, izdelke idr., starejše od 50 let (pod nadzorom pristojne organizacije).

Posamezni industrijski obrati so kot del lastne promocije že pred leti začeli odpirati tudi svoje muzeje ali zbirke (npr. Pivovarna Union, Muzej Radenske) oziroma na splošno vse pogosteje svojo zgodovino uporabljajo v *promocijske* namene.

Poleg tega so v turizmu zanimivi npr. *ogledi* posameznih industrijskih, lokalno specifičnih obratov, npr. pivovarn (Češka), sirarn (Parma), pa tudi siceršnjih delavnic in delovnih postopkov, npr. tkalskih delavnic (Turčija).

V Sloveniji so v zadnjih letih pogosti in dobro obiskani predvsem *rudarski muzeji* (npr. Velenje, Mežica), ki vključujejo tako *kulinariko* (knapovska malica), *zgodbe* (Perkmandeljc) kot tudi lokalne *spominke* v zvezi s to industrijsko panogo.

Že nekaj časa muzeji odpirajo tudi *rekonstrukcije delavskih stanovanj* (npr. kolonija Njiva v Trbovljah), ki so kot »in situ« muzeji na prostem prav tako lahko zanimivi za turistične obiske.

Naloga: izberite si poljubno domačo ali tujo blagovno znamko in ugotovite kako svojo zgodovino oz. dediščino uporabljajo ali vključujejo na svojih predstavitvenih straneh ali reklamah. Kaj ste ugotovili?

5.2 DEDIŠČINA KULTURE STAVBARSTVA

V kulturi stavbarstva oziroma videzu stavb se vse manj kaže preplet alpskega, sredozemskega in panonskega sveta, v prostorsko načrtovanje pa je močno posegla tudi povojna socialistična gradnja, ki je temeljito spremenila podobe mestnih naselij (npr. koprške stolpnice).

Tipološko so etnologi med kmečkimi domovi druge polovice 19. stoletja ločili različne tipe hiš. V sodobnosti o takšni pokrajinski stavbni tipiki že dolgo več ne moremo govoriti, vendar jo je smiselno upoštevati pri prenovah objektov v turistične namene in denimo ohranjati vsaj stavbne lupine, prostorom pa dajati nove vsebine. Pri tem je treba vedno upoštevati videz, zgodovino in zgodbe posameznih domačij, ki jih skušamo obnoviti in vsebinsko prenoviti.

Delitev stavbne dediščine po pokrajinskih značilnostih iz konca 19. stoletja:

- *alpska hiša* (največkrat zidane in beljene stene, okrašene fasade, škodlasta kritina, pogosto poslikano pohištvo; npr. Liznjekova hiša v Kranjski Gori)
- *primorska oz. sredozemska hiša* (kamnita s kaminsko kuhinjo z odprtim ognjiščem in napo, z baladurjem oziroma zunanjim stopniščem ali balkonom, skrilasto ali korčno kritino, na Krasu so stavbe nanizane okoli dvorišča oziroma *borjača*; npr. kraška hiša v Repnu).
- *vzhodnoslovenska oziroma panonska hiša* (največkrat pritlična, ozka in lesena stavba s stenami iz brun ali pletenimi stenami, ometanimi z ilovico in s slamnato kritino; npr. v Slovenji največji muzej na prostem v Rogatcu, muzej na prostem v Pleterjih, Dominikova domačija v Gorišnici)
- osrednjeslovensko hišo
- bovško hišo (lahko vsaj delno kamnita z manjšim zunanjim hodnikom)
- škofovsko-cerkljansko hišo.

Primeri dobrih praks:

- posestvo Pule pri Trebelnem

Gre za primer kvalitetne obnove stavbne dediščine, nadgrajene z novimi vsebinami, vključenimi v turizem. Prenova domačije iz 17. stoletja je potekala v skladu z ohranjenimi arhivskimi, fotografskimi in ustnimi viri ter po vzorih okoliške stavbne dediščine. Obnovitvena dela so vključevala tudi znanja tradicionalnih obrti, kot so slamokrovstvo, tesarstvo, mizarstvo, kovaštvo, krovstvo, kamnoseštvo, pečarstvo... Danes je posestvo v celoti obnovljeno. Sestavljajo ga kmečka hiša, čebelnjak, kozolec in pet gospodarskih poslopij: skedenj z lopo, senik s hlevom, svinjak, delavnica in kašča. Domačija Pule je svojo vlogo in poslanstvo nadgradila z revitalizacijo posestva, ki ji je omogočila nove funkcionalne vrednosti. Pri tem ostaja posestvo Pule zvesto materialni, duhovni in družbeni dediščini podeželja na Drečjem Vrhu. Obnova je potekala z upoštevanjem prvotne celostne zasnove, razporeditve in organizacije objektov po najstarejšem izpričanem viru - Franciscejskem katastru, s katerega je razvidno, da se je bolj ali manj ohranila pričujoča razporeditev objektov še v stanju tik pred obnovo 2005. V prvotnem seniku s hlevom se danes nahajajo hlev za konje, restavracija ter novo dograjena vinska klet, v svinjaku najdemo sanitarije, skedenj z lopo je postal hala za mehanizacijo, v delavnici klub in v kašči recepcija za goste, spominska soba in prodajalna spominkov. Celotna kmetija je tako pridobila novo funkcionalno vsebino kot ekskluzivno podeželsko turistično posestvo. Iz te namere je bilo na obrobju posestva ob gozdu dodatno zgrajenih pet delno lesenih, delno zidanih hiš, v katerih se nahajajo apartmaji, dodatno pa je bila nevpadljivo dograjena celotna infrastruktura vključno s podzemnim tunelom in v staro hišo vgrajenim skritim dvigalom za potrebe dostave in funkcioniranja gostinske dejavnosti. Več o tem glej: Posestvo Pule, <http://www.pule.si/>, 19.8.2009.

- mladinski hotel v Pliskovici na Krasu:

Mladinski hotel v Pliskovici (domače ime Slamčeva domačija) je urejen v stari kraški domačiji, ki je kulturni spomenik ter kot pomemben element kraške arhitekture ohranjena in obnovljena pod okriljem Zavoda za varstvo kulturne dediščine, občine Sežana in Evropske unije.

Kraška domačija obsega hišo (stanovanjski del) in skedenj (gospodarsko poslopje). Okoli hiše je veliko ograjeno dvorišče ali borjač, danes pa so tu igrišča za nogomet in odbojko ter prostor za druge družabne igre in druženja. V hiši je manjša jedilnica, ki ima lepo ohranjeno staro kraško odprto ognjišče, včasih središče družinskega življenja v hiši. Zunanost hiše so pri obnovi ohranili (skrlasto kritino, porton idr. značilnosti kraške gradnje), notranost gospodarskega dela, tj. skednja pa so prilagodili turističnim potrebam (ležišča, dvorana, info točka).

Ob tem so uredili tudi učno pot Pliskina pot, ki povezuje lokalne ponudnike vina, čebeljih izdelkov, kamnoseških izdelkov, za obogatitev turistične ponudbe pa vsako leto organizirajo Dan odprtih borjačev, tj. pokušine vina in jedi po domovih (ter pustni karneval, izbor kraljice terana, pot Po poti mlekaric). Več o tem glej: Hostel Pliskovica, <http://www.hostelkras.com/>, 19.8.2009.



Slika 7: Hostel Pliskovica
Vir: Lasten

- domačija (kulturni center) Janeza Škrabca v Hrovači pri Ribnici:

Pri obnovi Škrabčeve domačije gre za privatni podvig podjetnega posameznika Janeza Škrabca, lastnika in direktorja podjetja Riko (poznano predvsem po gradnji lesenih eko hiš). Razlog, da se je Janez Škrabec lotil obnove celotne domačije prav gotovo tiči tudi v dejstvu, da se je v tej hiši leta 1844 rodil Janezov prastric Stanislav Škrabec, za mnoge največji slovenski jezikoslovec 19. stoletja. Gre za kompleks stavb, ki so razporejene po obsežnem prostoru, z lepo vzdrževano trato med njimi. Poleg razpotegnjene kmečke hiše s hlevom je v sklopu domačije še svinjak, kašča, kozolec in skedenj, ki je sedaj preurejen v galerijo in prostor za različne dogodke. Več o tem glej: Škrabčeva domačija, http://www.kam.si/etno_kmetije/skrabceva_domacija_v_hrovaci_pri_ribnici.html, 10.8.2009

- dediščinski hoteli oziroma t. i. »heritage hotels«: gre za objekte kulturne dediščine grajske in tradicionalne stavbne, večinoma podeželske arhitekture, ki po obnovi služijo vrhunski turistični (namestitveni) ponudbi (npr. veriga zgodovinskih hotelov Španije *paradorji in Estancias de Espana*, portugalske *hiše s tradicijo* kot družinski turizem na podeželju z največ 10 družinskimi sobami, Portugalasi *Pousadas hoteli*, Turismo de Habitacao–Solares de Portugal), grške hiše in vasi s tradicijo (GNTO hiše za goste), Yades historični hoteli, zgodovinski hoteli Italije–*Abitare la Storia*, Francoski grajski hoteli (*Chateaux and Hotels de France*), *Relais and Cgateaux* veriga hotelov in restavracij, itd.(Božičnik, 2006).

Tržna znamka *Historični hoteli Evrope (Historic hotels of Europe)* je povezovalni element različnih narodov Evrope. Več kot 800 gradov, graščine, dvorci, vile, družinske hiše Tudi v Sloveniji poznamo *hiše s tradicijo*, a je le nekaj dejansko primerljivih s tujino. Največkrat gre za *turistične kmetije* (leta 2007 več kot 200 v Sloveniji), ki so se v navezavi na gorski turizem na Gorenjskem in v Zgornji Savinjski dolini začele pojavljati ob koncu 19. stol.

Kot dejavnost je bil turizem na kmetijah uzakonjen z obrtnim zakonom leta 1973, leta 1997 je nastalo tudi združenje (oziroma zveza) turističnih kmetij Slovenije.

5.3 DEDIŠČINA KULINARIČNE KULTURE

Zaradi uvajanja novih kulturnih rastlin in agrarno tehnične revolucije se od sredine 18. stol. v prehrani agrarnega prebivalstva začnejo pojavljati *regionalne (in lokalne) razlike, opaznejše šele po I. sv. vojni*.

Te naj bi ob raznolikih ambientih in zaščiti porekla v čim večji meri upoštevali tudi v *sodobni gostinski* (in s tem tudi turistični) ponudbi.

Slovenska turistična organizacija (STO) je leta 2006 izdala Strategijo razvoja gastronomije Slovenije (2006), ki predstavlja model *promocije gastronomije za potrebe turizma*, pri čemer je »gastronomija«⁷ razumljena kot veda o prehranjevanju, pa tudi o vinih (oz. pijačah nasploh). Med drugim (regionalno in lokalno izvedljivo) *priporoča*, da:

- k regionalnim jedem strežemo regionalna vina oziroma t. i. dvojice (hrana in klasična/možna/drzna izbira pijače),
- da regionalne jedi ponujamo kot del praznikov (ob že utečenih krajevnih praznikih npr. fritajo ob belokranjskem jurjevanju),
- da je treba zaščititi izdelke in recepture,
- oblikovati tematske gastro poti in prireditve ter
- spodbujati specializacijo ponudbe.

Poleg že obstoječega koledarja prireditev Turistične zveze Slovenije naj bi med drugim sestavili koledar prireditev na vinskih cestah in v vinorodnih okoliših, na vinske zamaške pisali, da so vina narejena v Sloveniji, poenotili usmerjevalne/info table na vinskih cestah in pisali jedilnike v narečju.

Gostinske obrate naj bi *vrednotili* oziroma ti naj bi se specializirali (tudi) po naslednjih kriterijih:

- vpletanje regionalizma v kulinarično ponudbo,
- obujanje starih receptur, nadgradnja dediščine,
- sezonsko prilagajanje jedi in menijev,
- meni naj bi bil vsebinsko in likovno dovršen,
- kombiniranje jedi z regionalnimi vini,
- oprema prostora naj bi bila v skladu z identiteto, lokal naj bi bil čim bolj vpet v življenje okolja (kot soudeležen na prireditvah, vključen v poti ipd.). (Strategija razvoja gastronomije Slovenije, http://www.slovenia.info/pictures/business_event/atachments_1/2006/Strategija_gastronomije-31.8.2006_4277.pdf, 26.7.2009).

Številne so tudi *prireditve* s področja gastronomije, ki so promocija raznolikosti kulinarične dediščine, denimo *festivali praženega krompirja, salamijade* (Sevnica, Radenci), *ocenjevanje različnih salam bogračijada* (Murska Sobota), *dan zeliščarjev* (Žička kartuzija), *tekmovanje za kranjsko klobaso* (Sora pri Medvodah), *šagra v Smokvici*, *praznik terana in pršuta* (Dutovlje), *Miholov sejem* (570 let!) na Pilštanju, *bučarijada* v Podčetrtku idr.

⁷ Kot manj ustrezna strategija navaja pojma »domača jed« (le kot hišna jed, pripravljena v zasebnem okolju) in »babičina kuhinja« (promocijsko označevanje) ter podobno odsvetuje rabo izraza »kmečki turizem« (kmetije, ki potujejo - podobno kot mladinski turizem tj. potujoči mladi) in priporoča predvsem pojem »turistična kmetija« kot kmetija, ki sta ji turizem in gostinstvo dodatni oziroma dopolnilni ponudbi.

Promociji so namenjeni tudi različni gastronomski vodniki in katalogi, npr. leta 2007 katalog *Uživajmo brez meja* o gastronomiji od Gorenjske prek avstrijske Koroške do Prekmurja, pa tudi sejmi (npr. *Dobrote slovenskih kmetij*, minoritski samostan na Ptujju).

5.4 DEDIŠČINA GOSTOLJUBNOSTI

V zvezi z gostoljubnostjo lahko v najširšem smislu govorimo o dediščini turizma, saj gre za nudenje *prenočišča* tujcu in *kulinarično* postrežbo gostu.

K dediščini *gostiln* (s prenočišči ali brez) sodijo njihovi znaki (npr. izveski), prostorska ureditev in oprema, kulinarika in strežba. Pomembna sestavina gostoljubnosti na vseh ravneh, od zasebne do državne (npr. protokol), je tudi *dobrodošlica* (stereotip o kruhu in soli in raznolikost pozdravov npr. bogadaj, pozdravljeni!).

Razlika je med *spontano dobrodošlico* in *profesionalno dobrodošlico*. Spontano, ko pridemo k nekemu domov napovedani ali napovedani in nas postrežejo, druga pa je npr. v gostilni ali pri kakšnem dogodku, ko nas pričakujejo.

5.5 DEDIŠČINA OBLAČILNEGA VIDEZA

Poznavanje oblačilnega videza skozi zgodovino se v turizmu vključuje predvsem pri predstavitev in dogodkih, ki prikazujejo določena časovna obdobja npr. baročna večerja, itd. Prvo obsežnejše pričevanje o načinu oblačenja na Slovenskem predstavlja Valvazorjeva Slava Vojvodine Kranjske (1689), ki je prvovrsten vir za zadnja desetletja 17. stoletja, to pa je že čas baročne oblačilne omike.

Do 70. let 19. stoletja so v oblačilnem videzu opazne *pokrajinske razlike* med večinskim prebivalstvom, ob koncu 19. stoletja pa je tudi pod vplivom industrijske proizvodnje tkanin prevladal dokaj poenoten oblačilni videz na skoraj vsem slovenskem ozemlju.

V preteklosti pogosto uporabljen termin noša dandanes zamenjujemo z ustrežnejšim terminom *oblačilni videz*, ki se nanaša predvsem na razmerje med človekom in obleko.

Narodne noše ne moremo enačiti z oblačilnim videzom kmeta v preteklih stoletjih ali z ljudsko nošo 19. st. Vzroki za nastanek narodne noše so bile čisto določene potrebe in cilji v zadnjih desetletjih 19. st. Gre za umetno nastali pojav.

V drugi pol. 19. st. je prišlo do nekakšnega zasuka. Kmetje so na eni strani začeli vedno bolj opuščati svojo tradicionalno nošo, na drugi strani pa so iz narodno prebudnih motivov tudi meščani začeli nositi dele kmečke noše. Govorimo lahko o *kostumiranju za narodnobuditeljske namene*, za izražanje (nacionalne, krajevne) pripadnosti z oblekami, ki jih ljudje v svojem prazničnem ali vsakdanjem življenju niso nosili. Z narodno nošo, ki so jih nosili ob določenih priložnostih in nošo kot izrazitim nasprotjem obleke narejene po modi, so *izražali pripadnost domačemu kulturnemu izročilu in slovenstvu*. Najprej je bil ta pojav razširjen na narodno ogroženih območjih (Primorska, tržaški Kras), od ostalih področij se je gibanje razbohotilo na Gorenjskem, ne toliko zaradi narodne ogroženosti kot zaradi nastopaštva. Po I. svetovni vojni je narodna noša še bolj začela postajati uniforma na raznih shodih, veselicah, prireditvah (Bogataj, 1992). V letih po II. svetovni vojni pa jo za svoj oblačilni videz prevzamejo narodnozabavni ansambli.

Pri sodobnem vključevanju dediščine oblačilnega videza je treba upoštevati predvsem njegovo *generacijsko* (npr. oblačila otrok niso pomanjšana oblačila odraslih), *lokalno* (oblačilni videz posameznega kraja) in *časovno* (kaj je to srednjeveški oblačilni videz?) *ustreznost* ter dejstvo, da k oblačilnemu videzu sodijo tudi pričeske, nakit (ure, mobiteli, prstani ipd.), čevlji (športni copati!), nogavice (najlonke!) idr. (npr. Dnevi narodnih noš v Kamniku).

Zanimive pa so tudi interpretacije oblačilnega videza, ki izhaja iz dediščine (npr. vokalna skupina Lan interpretira belokranjsko).

5.6 DEDIŠČINA DOMAČIH MOJSTROV IN OBRTRNIKOV

Dediščina domačih mojstrov in obrtnikov se v turizmu vključuje predvsem na treh ravneh:

- s *spominki* (tudi kot poslovnimi, protokolarnimi oziroma promocijskimi darili)
- *delavnicami odprtih vrat* (delavnice odprtih vrat so ponekod tudi del gostilniške ponudbe (npr. *Lectar v Radovljici*).
- *sejmi*.

V dediščino obrti in rokodelstva sodijo dejavnosti v okviru vseh obrtniških in rokodelskih panog, izvirajočih iz preteklosti (šivilje in krojači, čevljarji, usnarji, suhorobarji, sodarji, tesarji itd.), pri čemer se je dejavnost nekaterih takšnih obrti v sodobnosti v primerjavi s preteklostjo precej spremenila (npr. prodaja suhorobarjev pred nakupovalnimi središči s potujočimi prikolicami kot nasledniki krošnjarjev).

Obrtništvo je organizirana izdelovalna, predelovalna in storitvena gospodarska dejavnost, pri kateri je delo večinoma ročno, opravlja pa se na stalnem mestu ali kot servis. Rokodelstvo pa pomeni vse oblike neorganiziranega in nižje organiziranega domačega delovanja za lastne potrebe ali za omejeno prodajo. Danes na področju rokodelstva posamezniki ustvarjajo v več kot 50 različnih rokodelskih panogah.

Etnolog Janez Bogataj znotraj izdelkov domače in umetnostne obrti loči izdelke, ki so:

- *kontinuiteta* dediščine (npr. ribniški zobotrepci in suha roba),
- *replike*, tj. natančni posnetki izvornih izdelkov, ki jih hranijo muzeji, brez kakršnega koli dodajanja avtorskih sestavin oziroma kopije dediščine,
- izdelke, ki z *dediščino nimajo zveze oziroma lahko iz nje zgolj izhajajo*, lahko gre za sodobni dizajn, ki pa črpa (obliko, funkcijo predmeta ali oboje) iz dediščine (npr. izdelki Oskarja Kogoja) (Bogataj, 1992).

Govorimo tako o *domači in umetnostni obrti*, pri čemer domača obrt pomeni ponovitve dediščine rokodelstva, umetnostna obrt pa unikatno in maloserijsko ustvarjalnost.

Strokovna komisija na Obrtni zbornici Slovenije ocenjuje izdelke in kakovostnim izdelkom podeli znak razpoznavne blagovne znamke »*Rokodelstvo, Arts&Craft Slovenija*«. Izbrani izdelki so razstavljeni na bienalni razstavi domačih in umetnostnih obrti v Slovenj Gradcu in Ljubljani.

K izobraževanju obrtnikov in rokodelcev ter h kvaliteti njihovih izdelkov pa prispevajo tudi tečajji za kmetijsko-podjetniške dejavnosti.

H kakovosti sodobnih rokodelskih in obrtniških izdelkov (s stališča dediščine) prispevata lokalizem oziroma prenos *družinskega (specifičnega) znanja*, pa tudi *celostna predstavitev izdelka* (sodelovanje rokodelca z oblikovalci (embalaže npr.).

Ena od oblik predstavitve obrti širši javnosti so delavnice odprtih vrat, ki jih v svojo ponudbo vključujejo posamezni rokodelci ali obrtniki (npr. *goslarstvo Demšar* iz Ljubljane, *Franc Grom* z Vrhnike *izdeluje posebne pirhe*, delavnica domače in umetnostne obrti *Kosmač* iz Trziča, *miniaturist Janko Samsa*, Žirje pri Sežani idr.).

V teh delavnicah si namreč lahko tudi turisti ogledajo izdelavo (in/ali pri njej sodelujejo) posameznih obrtniških izdelkov.

Izdelke domače in umetnostne obrti lahko turisti kupijo tudi na različnih *sejmih* oziroma tržnicah, vključeni so v *priredive* (npr. od leta 2004 prenovljeni *Čipkarski festival v Idriji s strokovnim, tekmovalnim, ožje turističnim in kulturno zabavnim delom*; *Čipkarski dnevi v Železnikih, ribniški sejem suhe robe*), možnost vključitve dediščine rokodelstva in obrti v turizmu pa so tudi *obrtiške poti oziroma turistična pot* med posameznimi obrtnimi delavnicami in njihov ogled (npr. *pot domačih obrti v Slovenj Gradec ali mlinarska pot* (z zbirkami) med mlino v Veržeju, na Otoku ljubezni v Ižakovcih in pot o mlinarstvu, brodarstvu, bürjaštvu oziroma utrjevanju Murinih bregov, o pri- in predelovanju lana ter o ciglarstvu oziroma ročni izdelavi opeke).

Konec leta 2008 je Slovenska turistična organizacija izdelala *Strategijo spominkov v slovenskem turizmu* (»Za spomin – iz Slovenije«), v kateri so sistematično predstavili stanje na področju spominkarske ponudbe in ponudbo razvrstili v piramidalni sistem.

Spominkarstvo je dejavnost načrtovanja, izdelovanja in na drugi strani tudi zbiranja spominkov. Dejavnost ima torej svoje ustvarjalne, zaposlitvene, ekonomske in tudi izobraževalne učinke in pomene. Predmete in izdelke, ki nastajajo v okviru spominkarske dejavnosti, imenujemo spominke. Spominek je torej vsak predmet, izdelek ali spoznanje, ki nam predstavlja posebnosti naravnega okolja in ustvarjalne različnosti vsakdanjikov in praznikov prebivalcev dežel, pokrajin, dolin, mest, vasi, tudi posebnosti, ki nam jih ponujajo v muzejih, naravnih parkih, turističnih centrih itd. (Bogataj, 2008).

Prizadevanja za ustrezno spominkarsko ponudbo segajo v same začetke turizma na *Slovenskem*. Tako so npr. na Bledu že v 1. polovici 19. stoletja prodajali turistom grafiko z motivom panorame Bleda, podobno tudi v Rogaški Slatini, kjer so turistom (letoviščarjem) ponudili poleg grafičnih upodobitev tudi kozarce z motivi iz Rogaške Slatine.

Danes za področje spominkarstva skrbi Združenje spominkarjev Slovenije pri Turistični zvezi Slovenije, ki usmerja razvoj spominkarstva na terenu, sodeluje pri izpeljavi regionalnih natečajev in razstav, svetuje na področju trženja spominkov ter pripravlja državne natečaje (Bogataj, 2008). Največji premik na področju ponudbe krajevnih spominkov je naredil *Zavod za turizem v Ljubljani*, ki je leta 2002 začel z usmerjeno ponudbo kakovostnih spominkov na svojih prodajnih mestih in ob pomembnejših prireditvah v mestu. Vsi izbrani izdelki so označeni z blagovno znamko »Ljubljanski spominek«. Celotna zasnova tega projekta je bila deležna tudi ustrezne mednarodne pozornosti in priznanja s strani Evropske unije. S spominkarstvom so povezana tudi prizadevanja na *Obrtni zbornici Slovenije* in sicer v okviru *Sekcije za domačo in umetnostno obrt*. Sistematično, strokovno ocenjevanje, izbiranje kakovostnih izdelkov, podeljevanje znaka razpoznavnosti »*Rokodelstvo Art&Craft Slovenija*« in organizacija državnih bienalnih razstav domačih in umetnostnih obrti ima danes že več kot tridesetletno tradicijo in pomembno sooblikuje eno od področij v strukturi spominkarske ponudbe.

Spominkarstvu posveča pozornost tudi *Slovenska turistična organizacija*. Najprej kot področju turističnih proizvodov, njihovi razpoznavnosti in pomenu za promocijo turistične Slovenije. Poleg tega tudi s ponudbo promocijskih turističnih spominkov z ustrezno apliciranim znakom in logotipom Slovenije oz. slovenskega turizma. Leta 2004 je Slovenska turistična organizacija izdala tudi promocijsko–izobraževalni katalog »*Spominki Slovenije–Souvenirs of Slovenia*«, kjer je prvič predstavljena vsa paleta spominkarske tipologije s posameznimi izbranimi slikovnimi primeri.

Po razmeroma bogati dediščini na tem področju se je v sodobnem turizmu pokazala potreba po sistematičnem načrtovanju in predvsem vlogi tega področja v turistični propagandi in promociji države. Strokovne analize, ki so bile opravljene v obdobju 1995-2005 so pokazale, da je Slovenija zelo dobro založena s spominkarsko ponudbo, žal pa je le-ta popolnoma

nesistematična, razdrobljena, in pogosto posledica raznih ljubiteljskih pristopov (Bogataj, 2008).

Po zgledu Gastronomske strategije Slovenije so zato postavili spominkarski sistem oz. piramido, ki naj bi omogočila red in preglednost na tem področju ter določila nosilne produkte za turistične kraje, regije in državo.

5.6.1 Spominkarska piramida

Slovenska turistična organizacija je leta 2008 izdala Strategijo spominkov in organizacijsko poslovni model produkcije in distribucije spominkov pod tržno znamko slovenskega turizma. Sestavni del strategije je tudi Spominkarska piramida. Spominkarska piramida je razdeljena na tri dele, na podnožje piramide, ki predstavlja celotno spominkarsko ponudbo Slovenije, na srednji del. Kjer so predstavljeni reprezentativni spominki slovenskih pokrajin in vrh piramide z reprezentativnimi spominki Slovenije.

Podnožje spominkarske piramide predstavlja celotno bogastvo obstoječih spominkov in tudi raznih idej oz. predlogov za nje, ki dobivajo priznanja na natečajih. Temu podnožju spominkarske piramide bi lahko rekli »spominkarska banka« Slovenije. Vso to pestro paletu, tako v vsebinskem kot tudi tehnološkem smislu, lahko tipološko razdelimo na naslednje temeljne skupine:

- *tipologija spominkov po posameznih zvrsteh* (npr. vodiči, monografije, poštna znamke, razglednice, zemljevidi, karte, zloženke, prospekti in drugi tiskarski izdelki (izrezanke, pobarvanke, ponatisi starih tiskov,...), maskote, lutke, spominki s področja (lokalnih) mitologij, miniaturre in pomanjšave, množični spominki ali spominkarski kič, izdelki sodobnega unikatnega ali maloserijskega oblikovanja, tudi industrijskega oblikovanja, itd.
- *tipologija spominkov po lokacijski vezanosti* (hišni spominki, krajevni spominki, regionalni spominki, državni spominki.
- *tipologija spominkov po načinih izdelave* (unikatni, avtorski spominki, maloserijski izdelki, velikoserijski spominki (tudi industrijski izdelki).
- *tipologija spominkov po načinih prodaje* (trgovine s prodajnimi mesti za spominke, (spominkarski) kioski, ponudba v muzejskih trgovinah, delavnice odprtih vrat, občasni načini prodaje (ob prireditvah, nastopih itd.), (stalna) razpoznavna veriga spominkarske ponudbe, ostali načini prodaje (na letalih, po internetu, v okviru poslovnih daril idr.).
- *tipologija spominkov po njihovih funkcijah* (uporabni, dekorativni (sem sodi tudi spominkarski kič), promocijski, reprezentativni (zlasti spominki v funkciji poslovnih, promocijskih in protokolarnih daril).

Srednji del piramide ali izbrani reprezentativni spominki slovenskih regij

1. Osrednja Slovenija, Ljubljana, Zasavje

Prešernove fige (velja tudi za Gorenjsko), maskote z nošami slovenskih pokrajin, Ljubljanski zmaj, Ljubljanska cvetnonedeljska butarica, Kranjska klobasa.

2. Gorenjska

Plečnikov svečnik iz Kroke, medica in med, zvonček želja z Bleda, rezljan leseni golobček ali duhec, bohinjski mohant in mohantovi piškoti, lončarski izdelki lončarja Kremžarja iz Komende, kamniška majolika, lesena sončna ura z Velike planine, Gorjuške pipe, maskota Kekec, replike panjskih končnic, rateški žoki, blejske kremne rezine, Elanovi izdelki (smuči idr.)

3. Dolenjska, Bela Krajina, Ribniška dolina

Ribniški konjiček, šopek ribniške suhe robe, cviček, kočevski med, šentjernejski petelin, replike arheoloških najdb z Dolenjskega muzeja v Novem mestu, belokranjske pisanice in drsanke, belokranjske vezenine in platno, gúdalo, kočevski medved, ribniški fižol

4. Notranjska

Spominek Postojnske jame in Škocjanskih jam (zmajček Jami), coprnica iz Slivnice, žganje »Zmajeve solze« in drugi izdelki povezani z legendo o zmaju v Postojnski jami.

5. Primorska, slovenska Istra

Kamniti možnar s tolkačem, izdelki iz Sečoveljskih solin (sol iz solin, solni cvet, čokolada s soljo), kraški pršut, kraški teran, teranov liker, kraški brinjevec, brkinski slivovec, oljčno olje slovenske Istre, leseni izdelki iz Trente, briška, vipavska in istrska vina, figov hlebček

6. Koroška

Lectarski izdelki iz Slovenj Gradca, koroški mošt, rženi kruh, izdelki v povezavi z muzejem rudarstva v Mežici

7. Štajerska, Posavje, Kozjansko, Prlekija, Haloze

Štajerska vina, maskota »Koranta«, knjiga o »Korantu«, steklarski izdelki iz Rogaške Slatine, štajersko prekmursko bučno olje, spominki, povezani z najstarejšo trto na mariborskem Lentu, mineralne vode Rogaška in Radenska, prleška tünka, izbrane replike arheoloških predmetov s Ptuja, izdelki iz koruznega ličja in drugi izdelki v ponudbi muzeja na prostem Rogatec.

8. Prekmurje

Prekmurske »remenke«, prekmurski slamnati dožnjek in drugi izdelki iz slame, prekmurska lončevina (črna- »pütra«), izdelki iz koruznega ličja ali »bilja«.

9. Idrijsko, Cerkljansko

Idrijske klekljane čipke

10. Savinjska in Šaleška dolina

Izdelki iz solčavskega filca, zgornjesavinjski želodec, replike muzejskih predmetov, povezanih s celjskimi grofi.

Vrh piramide ali reprezentativni spominki Slovenije

1. Osrednja Slovenija (Ribniški konjiček z jahačem, šopek ribniške suhe robe)

2. Alpska Slovenija (Idrijska čipka, Plečnikov svečnik iz Kroke, med in medica)

3. Panonska Slovenija (replika arheološkega predmeta iz Ptuja (npr. oljenka), steklenica in (ali) kozarec vina)

4. Mediteranska Slovenija (kamniti možnar s tolkačem, sol iz piranskih solin (blagovna znamka »Solnce«), čokolada s soljo.

Naloga: razmisli katere tri spominke iz domačega kraja bi podaril prijatelju iz tujine in zakaj? Navedi tri spominke iz ponudbe v domačem kraju za katere misliš, da so neprimerni in utemelji zakaj?

5.7 DEDIŠČINA TRANSPORTNE IN PROMETNE KULTURE

Dediščina transportne in prometne kulture se v turizmu vključuje predvsem skozi prireditve in dogodke kot so npr. smučanje po starem, furmanski praznik itd.

In kaj sploh uvrščamo med dediščino transportne in prometne kulture? Smuči iz Blok se nedvomno uvrščajo med eno najstarejših zimskih prometnih sredstev v Sloveniji in tudi v Evropi. Poleg smuči pa v to skupino uvrščamo še vse druge oblike transportnih sredstev in naprav (košare, koši, škafí, brente, oprtniki...), ter razne načine tovorništva in prevoznitva.

Bloške smuči so kot rečeno eno najstarejših prevoznih sredstev na Slovenskem. »Z bloško smučarsko kulturo se Slovenija uvršča med najstarejše smučarske narode v Evropi. Z razvojem množičnega smučarskega športa je povezana tovarna smuči in športne opreme Elan v Begunjah na Gorenjskem...« (Bogataj, 2008, 85), ki je začela delovati leta 1945. Pomemben del smučarske kulture so tudi smučarski skoki in poleti v Planici. Začetki segajo v leto 1934. S smučarsko dediščino so povezane tudi *prireditve* (npr. starodobno smučanje na vznožju škofjeloškega gradu).

Znotraj dediščine transportne in prometne kulture ločimo med *tovorništvom* (prenašanjem blaga z živalmi, npr. menjava žebeljev in platna s soljo in vinom) in *prevoznitvom* (furmanstvom) z vozovi, kočijami, avtomobili, avtobusi, tovornjaki.

Poznamo pa tudi druge oblike tovorništva oziroma prevoznitva, npr. s čolni, z rečnimi *brodovi* (npr. Mostec na Savi), splavi (Drava, Savinja).

Dediščina tovorništva in prevoznitva so še danes nekatere (furmanske) *gostilne* (npr. Planinsko polje), furmanski praznik v Postojni, Lokavska furenga).

Tudi *sodobna avtomobilske kultura* ima že svojo dediščino, ki sega v 19. stoletje. Prvi avtomobil v JV Evropi je imel leta 1837 baron Codelli iz Ljubljane (Bogataj 1992). Del avtomobilske dediščine je predstavljeno v Tehniškem muzeju Slovenije na Bistri pri Vrhniki.

5.8 DEDIŠČINA TRGOVANJA

Dediščina trgovanja je v turizmu vključena predvsem v obliki sejmov in je močno povezana z dediščino tovorništva in prevoznitva, ločimo pa *stalno in občasno trgovanje na sejmih*, ki so lahko *letni* (obletnice posvetitve cerkve ali godu zavetnika tj. proščanja, šagre, opasila ipd.) ali *tedenski; živinski ali kramarski ali mešani*.

Sejmi so v sodobnosti lahko samostojni dogodki ali del prireditev, na njih pa so omogočeni *prikazi posameznih dejavnosti* (npr. izdelava suhe robe v Ribnici) in predvsem *prodaja* različnih izdelkov, povezanih z dediščino (npr. kulinarčnih, obrtniških ipd.; npr. umetniška tržnica v Ljubljani, Prešernov smenj konkretnega Prešernovega časa v Kranju, Šušarska nedelja v Trziču, rokodelska tržnica in Rudolfov sejem v Novem mestu, Srednjeveški dnevi s srednjeveško tržnico v Slovenj Gradcu idr.).

5.9 DEDIŠČINA ŠEG IN NAVAD

Dediščina šeg in navad se v turizmu vključuje predvsem skozi prireditve, kot so razni velikokrat nestrokovni prikazi raznih opravil, porok, »po starem«, »tipično in originalno«. Toliko nestrokovnosti v smislu razumevanja vloge in pomena šeg in navad v sodobnosti ne najdemo na nobenem drugem področju. Velikokrat se srečamo s prikazi npr. praznovanje Božiča po starem – »vse današnje se odvija po naših sodobnih modelih, ki pa imajo svoje

osnove, izhodišča, razvojne oblike v bogati dediščini. Njihova današnja oblika je njihovo nadaljevanje v sodobni čas«(Bogataj, 1992, 298).

In kaj sploh so šege in navade?

Navada so zgolj dejanja, ki smo jih vajeni, neka pravila obnašanja, brez globljega pomena (npr. pitje kave v službi, branje časopisa po kosilu...)

Šega so podedovane ali privzete, družbeno priznane, obvezujoče dejanje posameznika ali skupnosti ob določeni priložnosti, z namenom, da se vzdigne nad vsakdanjost. Dejanja dobijo simboličen pomen.

Šege in navade so področje človekove kulture in načina življenja, povezane z njegovim odnosom do sveta, z različnimi oblikami verovanj, vrednot, okolja iz katerega izhaja, itd.

Ločimo:

- šege in navade *življenjskega cikla* povezane s pomembnimi mejniki v človekovem življenju (rojstvo, poroka, smrt,...)
- *letne ali koledarske šege in navade* (so najštevilčnejše in spremljajo človeka dan za dnem, vse življenje)
- *delovne šege in navade* (dejanja, dogodki, ki spremljajo opravila, delovne postopke)

V sodobnosti Bogataj loči več vrst sodobnih prireditvev, ki vključujejo tudi različne šege (denimo sejmi, turistično-gastronomske prireditve, »kmečki prazniki«, turistični dnevi, veselice, parade, noči, proslave, plesi, društvene obletnice, kulturne prireditve, festivali, razstave, kongresi):

Ločimo:

- prireditve in šege, ki so *kontinuiteta* dediščine (potekajo bolj ali manj nepretrgoma, njihov obstoj, pojavnost niso bili pretrgani, oz. jih ni bilo potrebno na novo oživljati, njihova današnja pojavnost, oblika, vsebina, pomen so le ena od številnih razvojnih oblik npr. procesije, sejmi, pustni liki skoromatov z Brkinov, drežniški pustovi, mačkar iz Dobrega polja, karnevalski sprevodi v Kostanjevici na Dolenjskem)

- prireditve in šege, ki *nimajo povezave s preteklostjo* (npr. ognjemeti)

- prireditve, ki so *interpretacija* dediščine:

a) če so te interpretacije strokovne, gre za »*žive muzeje*« oziroma *gledališča zgodovine* (npr. škofjeloški pasijon)

b) nestrokovne: prireditve, ki dediščino potvarjajo in izrabljajo zgolj za trženje (romantično-nostalgčni in obenem ekonomski odnos do dediščine!); na teh prireditvah se pojavljajo kič in *folklorizmi* oziroma krajevno, časovno, socialno oziroma generacijsko netočne rekonstrukcije (npr. kurenti na prireditvah po Sloveniji)

- šege in navade, ki *nastajajo danes* (srečanje prebivalcev kakšne soseske, vstop otroka v šolo,...) (Bogataj, 1992).

Strokovno ustrezne interpretacije dediščine šeg in navad upoštevajo, da njihova vsebina *izvira iz lokalnega okolja in da je tam tudi predstavljena* (a v sodobnosti so motiv za »folklorno delovanje« npr. mladih pogosto ravno gostovanja oziroma potovanja tudi v tujino in predstavljanje svojega dela, npr. dobovski fajšenk!), kar pomeni tudi, da:

- *mestne prireditve sodijo v mestno okolje*, podeželske na podeželje, grajske na gradove

- *zunanja pojavnost* (oblačilni videz, okrasje ipd. scenografija) *prireditvev oziroma nastopajočih ustrezno (lokalno) rekonstruirana* (npr. folklorne skupine) in usklajena s časom, ki ga gledališče zgodovine predstavlja.

Prireditve kot živo dediščino lahko tudi razglasimo za spomenike in jih s tem pravno bolj zaščitimo.

Tako je denimo občina Idrija že leta 1991 s posebno odločbo cerkljanske *laufarje* razglasila za (takrat) premični kulturni spomenik in s tem določila, kateri šemski liki sodijo v okvir laufarije, kakšna sta njihova izdelava in vzdrževanje, poleg ohranjanja njihove podobe pa je onemogočila tudi odtujitev likov iz primarnega okolja (čeprav laufarji potujejo po Sloveniji in s tem sami kršijo to zaščito!).

5.10 DEDIŠČINA GLASBE IN USTNEGA SLOVSTVA

V to dediščino sodijo ljudske pesmi, pripovedi, pregovori, glasba in glasbila, ki so bili pomembni v narodno-buditeljskih prizadevanjih 19. stol., zaradi česar je ta dediščina danes ne le zbrana, ampak je tudi ena *bolje vključenih v sodobno življenje* (npr. knjižne izdaje in njihovo nadgrajevanje npr. Svetlana Makarovič, glasbene skupine npr. Katalena).

Na področju ljudske glasbe po Bogataju lahko ločimo pojave, ki *poustvarjajo (mrtvo) preteklost*, saj izvajalci igrajo zgodovino (npr. Ljuba Jenče, Trutamora Slovenica) in *pojave polpretekelega časa, ki živijo v najrazličnejših oblikah* (npr. godbe na pihala, narodnozabavni ansambli kot nadaljevanje godčevstva, od konca 19. stoletja harmonika ipd.). Na bolj primeren način ljudsko glasbo tudi po vsebinski plati interpretirajo npr. Terra Folk, Catalena.

Seveda pa nikakor ne smemo zanemariti fenomena ansambla Avsenik iz Begunj na Gorenjskem. »Brata Slavko in Vilko Avsenik sta utemeljitelja nove glasbene zvrsti, ki jo imenujemo narodno-zabavna glasba. V 50. letih 20. stoletja sta kot prva na svetu združila instrumente, ki so do tedaj veljali za nezdržljive. Klavirska harmonika, trobenta, klarinet, bariton ali bas in kitara so se zlili v odlično celoto kvinteta bratov Avsenik, ki je ustvaril razpoznaven slog in razširil novo množično glasbeno zvrst. Glasbene elemente nekdanjih godčevskih⁸ tercetov sta brata obogatila z elementi godbe na pihala. Ansambel je uvedel tudi nov oblačilni videz za nastopanje, ki je temeljil na različnih elementih gorenjskih kostumov. Taka glasba ansambla kot tudi način kostumiranja sta povzročila pravi val posnemovalcev tako v domovini kot tudi v tujini. Glasba ni bila le slovenska, ampak tudi svetovna novost, zato ne preseneča podatek o njeni popularnosti – danes je takih in podobnih ansamblov samo v Sloveniji čez 500, v tujini pa čez 10.000. Leta 1990 so člani ansambla Avsenik prenehali uradno nastopati v Sloveniji in v svetu. Prodali so 31 milijonov plošč, prejeli pravo množico nagrad in priznanj ter nastopali na najrazličnejših prizoriščih: od intimnih vaških veselic do berlinske filharmonije in Münchenskega stadiona, na katerem se je zbralo čez 90.000 ljudi.

Med vsemi Avsenikovimi skladbami je prava svetovna uspešnica Na Golici. Skladba je prava rekorderka, saj velja za najpogosteje izvajano skladbo na evropskih radijskih postajah v zadnjih 50 letih in je tako preseгла tudi svetovne uspešnice, kot so nekatere skladbe The Beatlesov in klasične Straussove melodije. Avsenikova domačija, znana gostilna »Pri Joževcu« v Begunjah, ponuja poleg kulinarčne ponudbe tudi glasbeni studio s prireditvenim prostorom in galerijo s stalno razstavo zgodovine ansambla Avsenik« (Bogataj, 2008, 56,57).

Na tem mestu naj omenimo še eno od posebnosti slovenskega jezika, dvojino, tj. slovnično število, ki s končnico izraža količino dve ali dva. V starejših obdobjih je poznalo dvojino več indoevropskih jezikov, ohranili pa so jo le nekateri, med drugim tudi slovenski (Bogataj, 2008).

⁸ Narodnozabavna glasba ni ljudska glasba, torej ni naslednica godčevstva. Z godčevstvom ji je skupno le to, da zabava ljudi.

5.11 DEDIŠČINA PLESNE KULTURE

Prvi zametki *folklornih skupin* segajo v drugo pol. 19. stoletja, načrtno delo pa se je s Francetom Maroltom začelo med obema svetovnima vojnama. Gre za »žive muzeje« oziroma igranja zgodovine ljudskih plesov, ki lahko poustvarjajo plesno dediščino domačih krajev ali pa imajo profesionalne skupine sestavljene programe, s katerimi prikazujejo najrazličnejše plese.

5.12 DEDIŠČINA VEROVANJA

K dediščini verovanja sodijo posamezne šege in navade (npr. božično oziroma novoletno zelenje, obiskovanje grobov), katerih predkrščanske elemente je prekrilo krščanstvo (npr. velikonočni pirhi).

Tudi ta dediščina se v sodobnosti v turizmu vključuje predvsem s *priredivami* (npr. miklavževanja, martinovanja ipd.), ki dostikrat s preteklostjo (več) nimajo nobene zveze (npr. krst mošta, vinske kraljice, žive jaslice–vključili bi lahko več lokalne gastronomije (npr. na Vipavskem ajdovo polento), ampak preteklost zgolj izrabljajo za svojo promocijo (in trženje). Za delo v turizmu je dobro poznati tudi osnovne značilnosti in glavne praznike različnih veroizpovedi v Sloveniji in tudi širše.

6 NARAVNA DEDIŠČINA

Turizem je neločljivo povezan tudi z naravno dediščino. Občudovanje narava je eden glavnih razlogov zaradi katerega potujemo in obiskujemo tuje dežele. Področji naravne in kulturne dediščine sta institucionalno ločeni, sicer pa sta vsebinsko neločljivo povezani.

Do začetka 17. stoletja so si ljudje želeli predvsem *ukrotiti naravo*, kasneje je »divjina« (gore) postala *všečna* (romatika!), npr. prvi turist naj bi bil *Marc Bourrit*, ko se je v letih 1784–85 skušal povzpeti na *Mt. Blanc*.

Leta 1872 so v ZDA zaščitili prvi *narodni park* na svetu indijanski rezervat, Yellowstone. Le dobrih deset let po tem, leta 1888 je tudi turjaški graščak Auersperg iz gospodarjenja izločili 305 ha kočevskega pragozda, kar je *prvo zavarovano območje v Sloveniji* in še danes edini *pragozd v Evropi*.

Ideje o varovanju narave so se pojavile, ko so se začeli kazati prvi resni negativni pojavi in znaki brezobzirnega človekovega ravnanja z njo, povezanega z naglim ekonomskim razvojem in intenzivno industrializacijo. Začetne korake varstva narave so naredili napredni posamezniki, ki so z opisovanjem naravnih lepot in z opozarjanjem o njihovem ogrožanju ter z javnimi pobudami za njihovo varovanje poskušali obvarovati posamezne dele narave (Berginc, 2006, 8).

V dobrih sto letih se je prvotna nepovezana in na razgledane posameznike vezana ideja začela širiti in povezovati, v samem začetku na ravni posameznih držav, nato kontinentov in kasneje na svetovni ravni. Danes smo »soočeni z uničevanjem okolja in biotske raznovrstnosti. Svet se upravlja neorganizirano, neracionalno in lahkomišelnost, v veliko škodo človeštva. Srž problema tiči nedvomno v poudarjeno materialistično-ekonomskem razvoju družbe, v katerem se zelo malo upoštevajo neekonomske vrednote in dolgoročne koristi prihodnjih generacij« (Berginc, 2006, 8).

6.1 VARSTVO NARAVE V PRETEKLOSTI

Za začetek varstva narave na Slovenskem lahko štejemo čas od konca 19. stoletja in začetek 20. stoletja, ko so *deželne oblasti Avstro-ogrske monarhije izdale prve varstvene predpise in okrožnice* o varstvu koristnih ptic ter o varstvu ogroženih rastlinskih vrst (planike, Blagajevga volčina). Napredni posamezniki, predvsem *naravoslovci, ljubitelji narave, planinci* so že pred tem opozarjali na prekomerno nabiranje teh rastlin ter na ogrožanje nekaterih delov narave. Tako je Anton Belar že leta 1908 predlagal zavarovanje Doline Triglavskih jezer. Iz tega leta je tudi prva znana *pobuda za varstvo jam*. Takratna naravovarstvena prizadevanja niso zaostajala za podobnimi v Evropi (Berginc, 2006, 9).

Leta 1919 so se naravovarstvena prizadevanja posameznikov strnila v *prvi društveni slovenski organizaciji za varstvo narave*—Odseku za varstvo prirode in prirodnih spomenikov pri Muzejskem društvu v Ljubljani leta 1919. Najpomembnejše delo je bila *Spomenica*, ki jo je odsek leta 1920 predložil deželni vladi. V njej je bil podan predlog za ustanovitev več zavarovanih območij, za zavarovanje rastlinskih in živalskih vrst ter jam z jamsko favno ter program za popularizacijo varstva narave.

V naslednjih letih je bil uresničen le del programa iz Spomenice. *Zavarovane so bile živalske in rastlinske vrste* (28 živalskih vrst, vsi jamski hrošči, pajkovci in mehkužci ter 21 rastlinskih vrst), vzpostavljeno je bilo *varovanje podzemnih jam* (zlasti v smislu varovanja jamske favne), z zakupno pogodbo je bil vzpostavljen *Alpski park v dolini Triglavskih jezer*. Mnoge načrtovane aktivnosti iz programa Spomenice niso bile uresničene, verjetno predvsem zato,

ker še ni bilo poklicane službe za varstvo narave, ki bi izvajala za to potrebne operativne naloge (Berginc, 2006, 9).

Takoj po drugi svetovni vojni je bila ustanovljena *prva poklicna strokovna služba* za področje varstva narave in sicer v okviru službe za varstvo kulturne dediščine. Sledilo je več predpisov o zavarovanju območij, med drugim tudi o *zavarovanju Doline sedmerih jezer za narodni park (1961)*, ter *predpisov o varovanju rastlinskih in živalskih vrst*.

Primer vpliva gospodarske rasti na naravno okolje: Z dvigom gospodarske rasti je prihajalo do zahtev za velike prostorske posege, kot so hidroenergetske gradnje, smučarski centri. Npr. zapleti za ohranitev reke Soče, kjer so nameravali zgraditi velike energetske objekte, ali ideje o izkoriščanju Cerkniškega jezera, Planinskega polja, Bohinjskega jezera. Z žičniško infrastrukturo so želeli preprečiti triglavsko pogorje.

V 70. in 80. letih 20. stoletja sta bila sprejeta *dva sistemska zakona*:

- *Zakon o varstvu narave (1970)* – poleg varstva delov narave je urejal tudi varstvo narave v celoti
- *Zakon o naravni in kulturni dediščini (1981)*.

Leta 1993 je bil z *Zakonom o varstvu okolja* vzpostavljen celovit krovni sistem varstva okolja in tudi narave. Z njim so bila postavljena izhodišča in načela, ki posledično posegajo na urejanje okoljskih vprašanj in problemov, izhajajoč iz dejstva, da je tudi človek sestavni del narave. Leta 1993 je bila sprejeta vladna uredba, s katero je bil bistveno razširjen seznam zavarovanih vrst, *zavarovane so bile skoraj vse vrste ptičev, prvič pa tudi vse tri vrste velikih zveri, medved, volk in ris*.

V 90. letih 20. st. so bile notificirane oz. ratificirane vse pomembne mednarodne konvencije s področja varstva narave. S tem se je močno razširilo tudi slovensko vključevanje v mednarodna prizadevanja za varstvo narave (Berginc, 2006, 11).

6.2 CILJI VARSTVA NARAVE

»Varstvo narave je v najširšem pomenu besede lahko *vsako prizadevanje, s pomočjo katerega se narava ohranja v svoji substanci*, to so lahko prizadevanja za preprečevanje onesnaževanja in obremenjevanja okolja, prekomerne in neracionalne rabe gozdov, kmetijskih zemljišč, voda, mineralnih surovin, rastlin in živali, nehumanega ravnanja z drugimi živimi bitji, uničevanje lepih, zanimivih ali drugih znamenitih delov narave, rastlinskih in živalskih vrst in njihovih življenjskih prostorov« (Berginc, 2006, 13).

Cilj varstva narave je njena ohranitev.

Razlog za varstvo narave je zavedanje o vrednostnih lastnostih in pomenu, ki jo ima vsebina varstva sama po sebi ali za ljudi, ter obenem bojazen pred možnostjo, da bodo varovani predmeti oz. vrednostne lastnosti uničeni in za vedno izgubljeni.

Možna sta *dva pristopa varstva*:

- *z vzdrževanjem obstoječega stanja*
- *z dopuščanjem ali celo s spodbujanjem procesov.*

V prvem primeru gre za statično konservatorski princip varstva, v drugem za dinamični. V praksi je mogoča tudi kombinacija obeh (Berginc, 2006).

Naravno dediščino ureja *Zakon o ohranjanju narave (Uradni list RS, št. 96/04)*

Predmet varstva je narava oz. deli narave s posebnimi vrednostnimi lastnostmi kot so naravne vrednote ali sestavine biotske raznovrstnosti. Sestavine biotske raznovrstnosti so rastlinske vrste, vključno z glivami in mikroorganizmi, živalske vrste, genski material rastlin in živali ter ekosistemi.

Narava se ohranja z ohranjanjem naravnega ravnovesja, ki je stanje medsebojno uravnoteženih odnosov in vplivov živih bitij med seboj in z njihovimi habitati. Kadar se zaradi človekovih posegov ali včasih tudi zaradi opustitve ravnanj naravno ravnovesje poruši, je narava ogrožena. Posledica je okrnitev narave.

Glavni *namen varstva narave* je usmerjati, omejevati in preprečevati posege in ravnanja, ki bi lahko porušila naravno ravnovesje ali poškodovala in uničila naravne vrednote.

Položaj varstva narave v slovenskem pravnem redu urejajo:

- Ustava Republike Slovenije
- Mednarodno pravo
- Pravo Evropske unije
- upravno pravo: pravo varstva okolja, pravo varstva narave
- civilno in kaznovalno-prekrškovno pravo.

Varstvo narave se izvaja na tri načine, in sicer z:

- varstvenimi usmeritvami, s katerimi se usmerjajo dejavnosti, načrtovanje in izvajanje posegov ter ravnanj
- varstvenimi režimi, s katerimi se popolno ali delno omejuje posege, dejavnosti in ravnanja,
- razvojnimi usmeritvami, s katerimi se spodbujajo dejavnosti in ravnanja, ki so za ohranjanje narave koristna (Berginc, 2006).

6.2.1 Naravne vrednote

Pojem naravne vrednote je za poimenovanje izbranih, posebej vrednih delov narave uvedel Zakon o varstvu okolja. Z njim je nadomestil pojem naravne dediščine.

Naravne vrednote obsegajo vso naravno dediščino na območju Republike Slovenije. *Naravne vrednote so poleg redkih, dragocenih ali znamenitih naravnih pojavov tudi drugi vredni pojavi, sestavine oziroma deli žive ali nežive narave, naravna območja ali deli naravnih območij, ekosistemi, krajina ali oblikovana narava. Taki deli narave vsebujejo vrednostne lastnosti.*

Naravne vrednote iz prejšnjega odstavka so zlasti geološki pojavi, minerali in fosili ter njihova nahajališča, površinski in podzemski kraški pojavi, podzemske jame, soteske in tesni ter drugi geomorfološki pojavi, ledeniki in oblike ledeniškega delovanja, izviri, slapovi, brzice, jezera, barja, potoki in reke z obrežji, morska obala, rastlinske in živalske vrste, njihovi izjemni osebki ter njihovi življenjski prostori, ekosistemi, krajina in oblikovana narava.

Naravne vrednote se v naravi prepoznajo z upoštevanjem naslednjih meril vrednotenja:

- *izjemnost* (del narave je izredno širok, velik, raznolikost naravnih vrednot, izjemen način delovanja, npr. Otlica na robu Trnovskega gozda)

- *tipičnost* (npr. pretočno kraško polje),
- *kompleksna povezanost* (deli narave z različnimi naravnimi pojavi ali naravnimi oblikami so povezani v funkcionalno celoto ali so na geografsko zaključenem območju, npr. Rakov Škocjan: del sistema kraške Ljubljanice, z izvorno jamo, naravnim mostom, kraškimi izviri, ponikalnicami...),
- *ohranjenost* (na delu narave je bil vpliv človeka tako majhen, da se niso bistveno spremenile lastnosti naravnih oblik, npr. Barje za Blatom na Jelovici),
- *redkost* (npr. žvepleni izvir pri Gorenji Trebuši pri Tolminu. Izvir je en izmed dveh izvirov v Sloveniji),
- *ekosistemska pomembnost* (ekološko pomembno območje, npr. Mrtvica Muriša, redk habitatni tip, značilen in prepoznaven za reko Muro),
- *znanstveno-raziskovalna pomembnost* (npr. naravna oblika, pojav, na podlagi katerega je nastala znanstvena teorija ali pa je pomemben za znanstveno-raziskovalno delo v prihodnje, Cerknjsko jezero),
- *pričevalna pomembnost* (del narave izkazuje povezanost s kulturnimi dogodki iz preteklosti, ima simbolni pomen ali je značilen in prepoznaven za Slovenijo, Triglav) (Berginc, 2006).

6.2.2 Posebno varstvo rastlinskih in živalskih vrst

Ogrožene rastlinske in živalske vrste

Ogrožene rastlinske ali živalske vrste so vrste za katere je iz populacijske dinamike razvidno, da se njihova številčnost v okviru naravnih nihanj zmanjšuje ali se zmanjšuje območje njihove naravne razširjenosti.

Ogrožene vrste so določene z *rdečim seznamom*. Začetek rdečih seznamov sega v 60. leta 20. stoletja, ko je angleški naravoslovec Peter Scott pripravil prvi osnutek rdečih seznamov, do danes so mu sledili številni strokovnjaki po vsem svetu (Berginc, 2006).

Mednarodno varovane vrste so globalno ali mednarodno ogrožene vrste, določene s predpisi Evropske unije in z mednarodnimi pogodbami ter sporazumi, ki jih je sprejela Slovenija.

Primeri ogroženih ali mednarodno varovanih in zavarovanih vrst, npr. rjavi medved, črna štokrlja, navadni gad, človeška ribica, alpski kozliček, rumeni sleč, Zoisova zvončnica, lepi čeveljci, itd.

Ekološko pomembna območja so območja, ki pomembno prispevajo k ohranjanju biotske raznovrstnosti (jame, morje, osrednje življenjsko območje velikih zveri).

Posebna varstvena območja (NATURA 2000) so ekološko pomembna področja, ki so na ozemlju Evropske unije pomembna za ohranitev ali doseganje ugodnega stanja ptic in drugih rastlinskih ali živalskih vrst, njihovih habitatov in habitatnih tipov.

6.2.3 Rastlinski in živalski svet

Botaniki so v Sloveniji evidentirali okoli 3.000 vrst praprotnic in semenk. Navajam nekaj izbranih primerov: zoisova zvončica (*Campanula zoyssii*), froelichov svišč, (*Gentiana froelichii*), hladnikovka (*Hladnikia pastinacifolia*). Med drevesi je veliko takih, ki se ponašajo z visoko starostjo ali višino. Za najvišje drevo v Sloveniji in Srednji Evropi velja 63 metrov visoka smreka, ki raste na Zgornji Orlici pri Ribnici na Pohorju. Najstarejše drevo naj bi bil macesen star 800 let, ki raste nad dolino Male Pišnice. Najdebelejše drevo pa je lipa (im. Najevska lipa) stara 770 let, obseg debla pa je 12,5 m.

Pri predstavitvi živalskih vrst se bomo omejili le na predstavitev izbranih primerov avtohtonih domačih živali. Na prvem mestu je prav gotovo lipicanski konj. Z oblikami pašne živinoreje

in predelavo mleka v mlečne izdelke je povezana reja cikastega goveda, ki je dobilo ime pa značilnih belo-rjavih lisah. Bogato dediščino na Slovenskem ima tudi ovčereja. Med značilnimi ovčami je na prvem mestu jezersko-solčavska ovca, ki je razpoznavna po barvni lisi ali »solzi« okrog oči ali pod njimi in na koncih ušes. Na območju porečja zgornje Soče se je razvila bovška ovca, na območju Krasa in Istre pa istrska pramenka in v Beli krajini, belokranjska pramenka. Tradicionalna žival je tudi krškopoljski prašič, ki izvira iz jugovzhodnega dela Dolenjske in Krškega polja. Štajerska pokrajina in kraji med Muro in Savo predstavljajo ožjo domovino štajerske kokoši. V Šentjerneju na Dolenjskem si prizadevajo za zaščito šentjernejskega petelina, ki je simbol občine. Na tem območju uporabljajo tudi vrč v obliki petelina za natakanje vina in ga prav tako imenujejo šentjernejski petelin. Iz Slovenije izvira še čebelja pasma kranjska čebela ali kranjska sivka (*Apis mellifera carnica*). Na območju Slovenije najdemo tudi nekaj izvirnih pasjih pasem kot so kraški ovčar, posavski gonič, istrski ter planinski gonič. K domorodnim vrstam rib se uvršča soška postrv (*Salmo trutta marmoratus*) (Bogataj, 2008).

6.3 ZAVAROVANA OBMOČJA

V poglavju, ki sledi se bomo seznanili z glavnimi kategorijami zavarovanih območij in поблиže pregledali zavarovana območja v Sloveniji.

6.3.1 Kategorije zavarovanih območij

Ožja zavarovana območja:

- *naravni spomenik* je območje, ki vsebuje eno ali več naravnih vrednot, ki imajo izjemno obliko, velikost, vsebino ali lego ali so redki primer naravne vrednote. izjemna oblika, velikost, vsebina, lega, redkost (npr. Dovžanova soteska, stara mariborska trta, Blejski otok)

Bled je kot seštevek jezera z otokom in cerkvijo na njem, z gradom in kuliso Triglavskega pogorja izjemen. Zato ga moramo dojemati celovito z vsemi njegovimi naravnimi in kulturnimi vrednotami. Okolica Blejskega jezera je bila poseljena že v prazgodovini, grad nad jezerom se omenja že v začetku 11. stoletja. O zgodnjem gospodarskem in duhovnem dogajanju ob jezeru in na otoku pričajo številne arheološke najdbe, med njimi sponka (fibula) v podobi pava ali rajske ptice, ki je tudi eden razpoznavnih sodobnih znakov Bleda. Številni romarji so stoletja prihajali v cerkev na otoku. Letoviščarsko se je odprl po zgraditvi železnice (1870 in 1906) in postal mondno zimsko in letno letovišče. Tudi danes predstavlja Bled eno od osrednjih turističnih središč Slovenije (Bogataj, 2009).

- *strogi naravni rezervat* je območje naravno ohranjenih življenjskih prostorov ogroženih, redkih ali značilnih vrst ali območje, pomembno za ohranjanje biotske raznovrstnosti, kjer potekajo naravni procesi brez človekovega vpliva, npr. del Pokljuke (npr. Rajhenavski Rog).

Za Finsko in Švedsko je Slovenija tretja najbolj gozdnata država v Evropi. Turjaški grof Auersperg je na Kočevskem zavaroval okoli 350 ha gozdov in že leta 1888 svojemu gozdarju naročil, da na določenih območjih prepove izkoriščanje gozda, ki še danes predstavlja dragoceno naravno dediščino. Gozd je izjemen ekosistem, v katerem je poleg dreves, še cela vrsta rastlin in živali. Na območju Kočevskega pragozda živi rjavi medved, ris, volk, divji prašič, srnjak in jelen (Bogataj 2008).

- *naravni rezervat* je območje življenjskih prostorov ogroženih, redkih ali značilnih rastlinskih ali živalskih vrst ali območje, pomembno za ohranjanje biotske raznovrstnosti, ki se tudi vzdržuje z uravnoteženim delovanjem človeka v naravi, npr. Mesečev zaliv v Strunjanu, Zelenci, dolina Triglavskih jezer)

Širša zavarovana območja (naravni parki):

- *narodni park* je veliko območje s številnimi naravnimi vrednotami ter z veliko biotsko raznovrstnostjo. V pretežnem delu narodnega parka je prisotna prvobitna narava z ohranjenimi ekosistemi in naravnimi procesi, v manjšem delu narodnega parka so lahko tudi območja večjega človekovega vpliva, ki pa je skladno povezan z naravo (Triglavski narodni park).

- *regijski park* je obsežno območje regijsko značilnih ekosistemov in krajine z večjimi deli prvobitne narave in območij naravnih vrednot, ki se prepletajo z deli narave, kjer je človekov vpliv največji, vendarle pa uravnotežen z naravo. regijsko značilni ekosistemi ter deli narave z večjim človekovim vplivom (Kozjanski park, Škocjanske jame in Notranjski regijski park)

- *krajinski park* je območje s poudarjenim kakovostnim in dolgotrajnim prepletom človeka z naravo, ki ima veliko ekološko, biotsko in krajinsko vrednost. preplet človeka in narave, občinsko najpomembnejša dediščina (npr. Logarska Dolina, Sečoveljske soline, Goričko).

Leta 2005 je bilo v Sloveniji z različnimi varstvenimi režimi zavarovanega približno 11 % ozemlja - tu največji delež predstavljajo parki; npr. ozemeljsko predstavlja 44 % tega območja Triglavski narodni park, 40 % pa zavzemajo krajinski parki. Predvideno je povečanje zavarovanih območij na 30 % slovenskega ozemlja.

6.3.2 Zavarovana območja v Sloveniji

Triglavski narodni park je bil ustanovljen leta 1981. Je naš edini narodni park in zavzema pretežni del Julijskih Alp.

Park Škocjanske jame je bil ustanovljen leta 1996. Obsega območje Škocjanskih jam in neposredne okolice.

Kozjanski park je bil ustanovljen leta 1981 kot Spominski park Trebče. Leta 1999 je bil preimenovan v Kozjanski park in umeščen v kategorijo regijskih parkov.

Krajinski park Sečoveljske soline je bil ustanovljen leta 1990 na ravni občine, leta 2001 pa na ravni države.

Krajinski park Goričko je bil ustanovljen 2003. Obsega valovito Goričko.

Notranjski regijski park je bil ustanovljen 2002 na ravni občine Cerknica. Obsega Cerkniško jezero in okolico.

Krajinski park Logarska Dolina je bil ustanovljen leta 1987 na ravni občine Mozirje. Obsega Logarsko Dolino.

Krajinski park Kolpa je bil ustanovljen leta 1998 na ravni občine Črnomelj. Obsega spodnji del reke Kolpe in okolico. Več o tem glej: Parki v Sloveniji, http://www.slovenia.info/pictures%5Cpublication_language%5C2006%5CSLOpdf_136_pub.pdf, 2.10. 2009.

Poleg naštetega si naravovarstveniki v sodobnosti prizadevajo tudi za območja *divjine*, v katera človek sicer ima dostop, a lahko v okolju zapusti le odtise svojih stopinj (v Sloveniji predlagana npr. Volovja reber, in del Triglavskega narodnega parka). Zaradi degradiranosti okolja se v Evropi pojavlja že »sekundarna divjina«, evropski trend, ko npr. opuščeno železniško postajo (Berlin), vojaški poligon (Z del Nemčije) ipd. industrijska območja prepuščajo zaraščanju in pogozdovanju in nato razglašajo za divjino!

6.3.3 Triglavski narodni park

Prvo pomembno dejanje v razvoju večine narodnih parkov je prehod od želj in idej o zavarovanju območja k dejanski ustanovitvi parka z zakonskim varovanjem. Cilji so si podobni in izhajajo iz osnovnega: varovati največje naravne vrednote narodnega in mednarodnega pomena, skrbeti za kulturno krajino in ohraniti kulturno dediščino. Vzroki za zavarovanje kakega območja pa so navadno enkratnost pokrajine, gostota raznovrstnih naravnih vrednot in ogroženost zaradi človekovega poseganja. Varovanje narave je lahko uspešno le, če smo pozorni do vsakega njenega dela, neživega sveta, rastlinskih in živalskih vrst. Temeljne naloge Triglavskega narodnega parka (TNP) so poleg varovanja naravnih vrednot in kulturne dediščine tudi zagotavljanje možnosti za življenje stalno naseljenega prebivalstva v parku in za sonaravni razvoj, po drugi strani pa usmerjanje obiskovalcev v doživljanje narave in njej ustrezajoče vrste rekreacije. Narodni park je seveda namenjen tudi vzgojnemu in izobraževalnemu delu ter raziskovanju (Lukan Klavžer, 2001)..

Zgodovinski razvoj Triglavskega narodnega parka

Ideja o ustanovitvi parka se je rodila leta 1908. Profesor Albin Belar (1864 – 1939) je tedaj predlagal ustanovitev zavarovanega območja, imenovanega Naravovarstveni park nad Komarčo. Njegove zamisli sicer niso uresničili, ostala pa je živa med naravoslovci.

Leta 1924 je bil na pobudo Muzejskega društva za Slovenijo (odsek za varstvo prirode) in Slovenskega planinskega društva z najemom Doline Triglavskih jezer (približno 1400 ha) za dvajset let omogočen nastanek Alpskega varstvenega parka. To je bilo rojstvo še vedno edinega slovenskega narodnega parka, zaradi zgodnjega nastanka tudi enega najstarejših v Alpah.

Pred potekom najemne pogodbe leta 1944 je bil pripravljen predlog o razširitvi parka in njegovi zakonski ureditvi, namero pa je preprečila vojna. Formalno je narodni park prenehal obstajati. Po 2. svetovni vojni so ga naravoslovci in domačini hoteli obnoviti in končno je bil leta 1961 izdan odlok o razglasitvi Doline Triglavskih jezer za Triglavski narodni park (približno 2000 ha).

Ceprav je bil narodni park ustanovljen in zavarovan, so bile želje mnogih precej večje, predvsem kar zadeva njegov obseg ter varstveno ureditev. Predlogom o razširitvi je leta 1981 sledila uzakonitev parka v sedanjem obsegu (83807 ha) (Lukan Klavžer, 2001).

Lega

Park je dobil ime po Triglavu, gori, ki se v osrčju parka dviguje najvišje in je hkrati tudi najvišji slovenski vrh. Park se razprostira na severozahodu Slovenije ob meji z Italijo in blizu meje z Avstrijo, v jugovzhodnem delu alpskega masiva in severovzhodno od Jadranskega morja. Skoraj popolnoma se prekriva z Vzhodnimi Julijskimi Alpami.

Upravno je ozemlje TNP razdeljeno med sedem občin: Bovec (30,9%), Bohinj (26,1%), Kranjska Gora (16,5%), Bled (14%), Tolmin (8,5%), Kobarid (3,9%), in Jesenice (0,1%). V Triglavskem narodnem parku leži 25 naselij. Stalno naseljenih prebivalcev je bilo ob popisu prebivalstva leta 1991 približno 2200 (Lukan Klavžer, 2001).

Triglav – simbol slovenstva

Podoba triglave gore se je začela pojavljati v grafičnem znaku Slovenije že po prvi svetovni vojni. Prepoznavni znak je bil tudi v času medvojnega odpora proti fašizmu, po koncu druge svetovne vojne pa je bila stilizirana podoba Triglava del takratnega grba. V nekoliko spremenjeni obliki je bil vključen v grb republike Slovenije ob osamosvojitvi leta 1991. K

oblikovanju Triglava kot simbola slovenstva prispeva tudi nepisano ljudsko pravilo, da se mora vsak Slovenec vsaj enkrat v življenju povzpeti na vrh Triglava (Bogataj, 2008).

Obseg

V celoti se Triglavski narodni park razteza na 83807 ha. Glede na stopnjo ukrepov varovanja zakon razlikuje med osrednjim (55332 ha) in robnim (28475 ha) območjem. Pri prvem daje prednost varovanju narave in je varovalni režim strožji, na robnih območjih z večino stalno naseljenega prebivalstva pa je omiljen, omejuje se pretežno na ohranjanje kulturne krajine in je prilagojen potrebam razvoja nekaterih dejavnosti (kmetijstvo, gozdarstvo, sonaravne oblike turizma). V grobem bi lahko rekli, da obsega osrednje območje visokogorje z nekaterimi redko poseljenimi ali neposeljenimi dolinami, robno pa poseljene dele dolin, gozdnati planoti Pokljuko in Mežakljo ter del Spodnjih Bohinjskih gor z zimskošportnim središčem Vogel (Lukan Klavžer, 2001).

Rastlinstvo in živalstvo

Gozd spada med najznačilnejše krajinske prvine Triglavskega narodnega parka. Pokriva dve tretjini njegove površine, in sicer dna dolin, strma pobočja in visoke planote. Najznačilnejše drevesne vrste v parku so bukev, smreka in macesen. Predvsem smreka, macesen in rušje zbuja predstavo o alpskem svetu, vendar so za Julijske Alpe značilni tudi toploljubni sestoji črnega gabra in malega jesena na južni strani parka.

Na pohodu v visokogorje narodnega parka se bomo na vsakem koraku srečevali s pogostnim in značilnim alpskim rastlinjem, in sicer sviščem, murkami, dlakavim slečem, rumenim miljem, zvončnicami in drugim. Prav visokogorsko rastlinje na meliščih, v skalnih razpokah in na alpskih tratih je najbolj privlačno. Razmere, primerne za rast trajajo le nekaj mesecev. V tem času morajo rastline pognati, cveteti, ploditi in se pripraviti za preživetje dolge zime.

Nekatera območja odlikuje posebno in raznovrstno rastlinje. V parku slovijo po tem zlasti: Mangart, Črna prst, Krn, Rdeči rob ter poključka barja.

TNP je dovolj veliko in ohranjeno območje, da omogoča preživetje skoraj vsem za gorsko okolje značilnim živalim. Podobno kot pri rastlinah ne prispeva k pestrosti le velika višinska razlika, temveč sta pomembna tudi vpliv Sredozemskega morja in geološka podlaga.

Vendar vse to bogastvo živalskega življenja ni tako očitno, kot je očitna raznovrstnost rastlinstva, čeprav je živalskih vrst bistveno več. Za opazovanje živali je pomembno tudi poznavanje njihovega obnašanja.

Gams je gotovo najznačilnejši sesalec v parku, zato ni čudno, da je Zlatorog največkrat upodobljen kot bel gams z zlatimi rogovi. Kaj pa kozorogi, ki pogosto pozirajo za razglednice s Triglavom v ozadju? V 17. stoletju so jih v Julijskih Alpah iztrebili in jih spet naselili vanje v letih 1964 – 75. Podobno so v šestdesetih letih naseljevali svizce, naravno izumrle med ledenimi dobami. Rezki žvižgi svizcev stražarjev nas prepričajo, da so se ponekod kolonije lepo razvile. Od sesalcev naj omenimo še kuno zlatico in kuno belico ter planinskega zajca, občasno pa se priklati v park tudi rjavi medved (Lukan Klavžer, 2001).

Mnogo živalskih skupin je slabo raziskanih in malo znanih, vendar naj nas to ob obiskovanju narodnega parka ne moti. Pomembno je, da zaznamo življenje, ki vrvi okoli nas: rakovičastega pajka na cvetu, mravljo na smrekovi iglici, da slišimo trkanje žolne ali lajež lisice... če hočemo doživeti vsakdanji, a bujni življenjski utrip, se ob njem česa naučiti in se napojiti, moramo sami znati utihniti, se razbremeniti naglice, znati priti kakšno uro pozneje na cilj. In cilj bo prišel k nam (Lukan Klavžer, 2001).

6.4 INTERPRETACIJA

Zaradi občutljivosti naravnega okolja moramo biti pri vključevanju naravne dediščine v turizem še posebej pozorni. Kot turistični delavci moramo poznati različne interpretacijske tehnike.

Kaj je interpretacija? Interpretacija je *komuniciranje, pripovedovanje zgodb*, je nepogrešljivo sredstvo za komuniciranje z ljudmi, s pomočjo katerega doživljajo območje, ki ga obiščejo – mesta in podeželje, zgodovinske kraje, spomenike, muzeje, galerije.

Interpretacija je *način prenosa sporočila obiskovalcem tako, da si ga ti zapomnijo*. Namenjena je spodbujanju obiskovalčevega interesa in razumevanja skozi izkušnjo ter odkritjem nečesa novega. Interpretacija je sredstvo za dosego, da ljudje cenijo tisto, kar se nam zdi pomembno, se pravi skušamo jih prepričati o vrednosti in spodbuditi k ohranjanju narave.

Posledica dobre interpretacije je, da ljudje *te kraje bolje razumejo in zapustijo navdušeni nam znamenitostmi in z občutkom povezanosti z njimi*. Večje kot je doživetje za ljudi, bolj verjetno se vrnejo ali pa za obisk kraja navdušijo prijatelje in družino (Interpretacija narave, <http://www.interpretacija.si/>, 2.10.2009).

Interpretacija je učinkovit proces komuniciranja, saj *temelji na izobraževalnih, vedenjskih in čustvenih, pa tudi promocijskih ciljih*.

- izobraževalni: posredovanje tematskih informacij in razumevanje zavarovanja pomembnih območij
- vedenjski cilji: graditev ustreznega odnosa in vedenja (obnašanja) do in v naravi
- čustveni: usmerjeni v identifikacijo z vrednotami in krepitev občutka odgovornosti za ohranjanje narave (Interpretacija narave, <http://www.interpretacija.si/>, 2.10.2009).

Vse to pa dosežemo, če so vsebine predstavljene *zanimivo in privlačno*. Med informacijo in interpretacijo je razlika v tem, da informacija postreže z dejstvi, interpretacija pa izzove ideje in ljudem mogoče poda novo razumevanje tega kar so prišli pogledat.

Primeri iz Škotske kažejo, da naravoslovni turizem v zavarovanih območjih znatno prispeva k lokalni ekonomiji. Npr. Območje geološke dediščine Knockan Crag na Škotskem po izvedbi interpretacijskega projekta leta 2001 obišče 25.000 obiskovalcev na leto (pred tem 15.000).

Prav Škotska ima področje interpretacije sistematično urejeno v okviru svoje naravovarstvene politike in v ta namen tudi ustrezno vlaga v tovrstno usposabljanje svojih ljudi.

Tudi v ZDA je nezadovoljna javnost že pred več kot 50 leti zahtevala učinkovitejšo in privlačnejšo interpretacijo naravne in kulturne dediščine. Ljudje so veliko svojega prostega časa preživeli v nacionalnih parkih, tam pustili tudi veliko denarja, zato so zahtevali več, kot so jim ponujali. In tako so se stvari začele izboljševati, razvili so veliko tovrstnih poklicev in celo univerzitetni program interpretacije dediščine. V ZDA je interpretator priznan poklic že od leta 1954.

Kaj dela interpretator? Osnovna naloga je načrtovanje celostne ureditve parka, območja oziroma institucije ali programov zanjo. Vloga interpretatorja je tudi razvijati temeljne vezi med znanstvenimi spoznanji in vsakodnevnim življenjem ljudi.

Vendar je priprave takšne interpretacije, ki bo uravnotežila potrebe obiskovalcev, varstvo območja in želje tistih, ki jo pripravljajo, zelo težka. Če želimo, da je resnično učinkovita, mora biti skrbno načrtovana.

Če odgovorni želijo, da bi se kulturna in naravna dediščina ohranila, morajo pritegniti tudi *lokalno prebivalstvo*—ko se lokalnemu prebivalstvu zdi, da je pomembno, da nekaj preživi ali imajo od tega celo korist, bodo neprimerno dejavnejši pri varovanju. Interpretatorji morajo poučiti ljudi o vrednosti spomenika ali dela narave, ki se morebiti zdi samoumeven. Če jim to uspe, imajo dobiček vsi—okolje, ki ga ne uničujejo, ogrožene vrste, ki se zaščitijo, domačini, ki zaradi večjega števila obiskovalcev dobijo zaposlitev, od vodnikov do natakarjev, taksistov in lastnikov prenočišč, pa tudi zaslužek je večji. Neokrnjeno okolje je dolgoročno bistveno boljše naložba kot novo stanovanjsko naselje, saj je mogoče od turizma iztržiti bistveno več denarja. Ohranjanje narave je lahko zelo donosen posel.

Kako se lotimo interpretacije? Prvi korak je priprava načrta interpretacije. V njem opredelimo cilje interpretacije in ciljne javnosti, najprimernejša sredstva za doseg ciljev in ciljne skupine in odločitev kako bomo svoje delo in rezultate vrednotili. Nato se lotimo raziskovanja, opredelitve teme ter načrtovanja in izvedbe projekta. Izhajamo iz vprašanja kakšno zgodbo želimo povedati ljudem in kako. Poskrbeti je treba, da je zanimiva, in razmisliti, koga bi zanimalo njeno sporočilo in kakšen cilj želimo doseči. Ali bi radi potrkali na zavest krajanov, da bi bili ponosnejši na to, kar imajo? Želimo ohraniti še nedotaknjena območja? Hočemo poudariti vrednost zgodovinskih stavb?

Uspešen interpretator zna vsebine prilagoditi posameznim ciljnim skupinam, od otrok do starostnikov, lokalnega prebivalstva, znanstvenikov, vsak obiskovalec bi se naj poistovetil z njihovo zgodbo. Samo tako lahko doseže želen odnos do varstva narave. Vodilna avtorja na področju interpretacije narave sta Sam Ham in John A. Veverka.

Interpretacijske tehnike pritegnejo pozornost obiskovalca, bistvo sporočilo podajo na zanimiv ali edinstven način, načrtujejo celovito obiskovalčevo doživetje in prilagodijo ciljna sporočila interesom, predznanju in čustvom specifičnih tržnih skupin...

Nekatere možnosti interpretiranja naravne in kulturne dediščine v naravnem okolju:

- vodeni ogledi (muzejev, jam, parkov...),
- informacijska središča za obiskovalce (s predavanji, razstavami, publikacijami, internetnimi viri ipd.; npr. TNP)
- učne/naravoslovne poti, učne doživljajske (tematske) poti, vinske, sadne idr. ceste, transverzale,
- rekreacija,
- šole v naravi,
- razstave (/ geologija, paleontologija, rudniki / drugo),
- predavanja,
- publikacije,
- elektronski mediji,
- »team building« npr. adrenalinski parki, »pohodi« po naravi za krepitev medsebojnih vezi skupine oziroma izkušnjo »instant divjine« (npr. Adrenalinski park Koren sports pri Zelenici, Tržič).

Najpogostejše in najboljše so kombinacije različnih načinov interpretacije dediščine, npr. Oglarska pot v Dolu pri Litiji (povezava arheološkega gradišče, apnenice, slapu, kovačije, romarske cerkve, itd.).

7 TURISTIČNA GEOGRAFIJA

Turizem je izredno širok pojem, o katerem imamo ljudje različne predstave. Prav tako poznamo celo paleto različnih opredelitev turizma. Le te so se skozi čas spreminjale, saj je vsakokratna nova družbena situacija prevrednotila ali dopolnila pomen turizma.

V najširšem pomenu besede pod izrazom turizem največkrat razumemo potovanja in bivanja ljudi v drugem kraju, če njihovo bivanje ni namenjeno stalni naselitvi in če ni vezano na njihovo zaposlitev.

Turizem danes predstavlja eno najpomembnejših dejavnosti v svetu, razvija pa se povsod tam, kjer so zanj ustrezne naravne ali družbene možnosti. Med naravne sestavine pokrajine pomembne za razvoj turizma uvrščamo relief (npr. Alpe), vodovje (morja, jezera, reke, mokrišča, termalne in mineralne vode...) in podnebje (npr. Sredozemlje). Med družbene sestavine pokrajine pa uvrščamo predvsem naravno in kulturno dediščino. Pomembno vlogo pri razvoju turizma ima tudi opremljenost turističnih območij s turistično infrastrukturo (npr. hoteli, parkirišča, bazeni, trgovine,...).

Zaradi silnega razvoja turizma in njegovega večplastnega pomena se je znotraj geografije razvila posebna znanstvena veja - *turistična geografija*. Naloge in vsebine znotraj predmeta turistične geografije so se spreminjale prav tako kot turizem sam.

Glavne vsebine in naloge turistične geografije so: proučevanje motivov za potovanja, ugotavljanje elementov turističnih migracij, vrednotenje pozitivnih in negativnih učinkov turizma, vrednotenje naravnih in kulturnih danosti za potrebe turizma, itd.

Ker pa vrednotenje vplivov turizma na okolje ni možno brez predhodnega poznavanja prostora, ki ga raziskujemo, se bomo v pričujočem poglavju seznanili z geografskimi značilnostmi Slovenije in izbranih držav, proučevali izbranimi naravni turistični resursi Slovenije, zanimalo nas bo, kje v zamejstvu in po svetu živijo Slovenci in se na koncu osredotočili na ugotavljanje vpliva turizma na kulturno, socialno in naravno okolje.

7.1 REPUBLIKA SLOVENIJA

Slovenija je srednjeevropska država, njena površina meri: 20.273 km².

Število prebivalcev: 2.040.934 (9.12.2008).

Državna ureditev: parlamentarna republika.

Slovenska himna: Zdravljica.

Članstvo v organizacijah: Svet Evrope, CEFTA, ZEU, OVSE, CEI, IMF, WTO, OZN, Partnerstvo za mir, EU (sporazum o pridružitvi 1996, veljaven od 1999, pristopna pogodba 2003, rok ratifikacije 2004), Nato (pristopna pogodba 2003, veljavnost 2004).

Glavno mesto: Ljubljana (junij 2008: 263.149 prebivalcev).

Druga večja mesta: Maribor (114.349 prebivalcev), Kranj (23.726 prebivalcev), Celje (37.834 prebivalcev), Koper (23.726 prebivalcev).

Dolžina obale: 46,6 km.

Dan državnosti: 25. junij.

Narodnostni skupnosti: italijanska in madžarska.

Druge etnične skupine: Hrvati, Srbi, Bošnjaki, Makedonci, Črnogorci in Albanci (večinoma so prišli v Slovenijo po drugi svetovni vojni kot ekonomski priseljenci). V Sloveniji živi tudi romska skupnost. Njen položaj in posebne pravice so urejene z zakonom.

Uradni jezik: slovenščina, na narodnostno mešanih območjih tudi madžarščina in italijanščina.

Religija: Večina prebivalstva je rimskokatoliške veroizpovedi; v Sloveniji pa je tudi trideset drugih verskih skupnosti, ki so uradno registrirale svojo dejavnost.

Denarna enota: evro (EUR), velja od 1.1.2007

Podnebje: alpsko, panonsko, sredozemsko

Jame: Postojnska jama 19 555 m v dolžino, Križna jama 8163, Predjama 7571, Planinska jama 6156, Dimnice 6020, Škocjanske jame 5088, Črna jama 3294

Najvišji vrhovi: Triglav 2864 m, Škrlatica 2740 m, Mangart 2679 m, Visoki Rokav 2646 m, Jalovec 2645 m.

Prelazi: najvišji cestni prelazi: Mangartsko sedlo 2055 m, Vršič 1611 m, Rogla 1500 m.

Jezeri: Cerkniško jezero 2400 ha, Ptujsko jezero 346 ha, Bohinjsko jezero 318 ha, Vuhred 241 ha, Mariborsko jezero 239 ha, Ledavsko jezero 218 ha, Vuzenica 196 ha.

7.2 POKRAJINE V SLOVENIJI IN NJIHOVE ZNAČILNOSTI

Z geografskega vidika se na slovenskem ozemlju stikajo in prepletajo štiri velike evropske reliefne enote: Alpe in Dinarsko gorstvo ter Panonska in Jadranska kotlina. Hkrati se na območju Slovenije prepletata tudi dve podnebji: celinsko in sredozemsko. Iz tega izhajajo štirje temeljni tipi pokrajin: *alpski, dinarski, panonski in sredozemski* (Perko, 1998).



Slika 8: Naravnogeografska regionalizacija Slovenije
Vir: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2001

7.2.1 Alpski svet

Alpski svet se razprostira v severni in osrednji Sloveniji. Nadalje ga delimo na alpska visokogorja, alpska hribovja in alpske ravnine.

Alpska visokogorja so: *Julijske Alpe, Kamniško-Savinjske Alpe, Zahodne Karavanke, Vzhodne Karavanke.*

Alpska hribovja so: *Cerkljansko, Škofjeloško, Polhograjsko in Rovtarsko hribovje*, v zahodnem delu alpskega sveta, v osrednjem in vzhodnem delu *Posavsko hribovje*, ter *Velenjsko in Konjiško hribovje* s Paškim Kozjakom, Stenico in Konjiško goro na severovzhodu. Proti severovzhodu je so še *Pohorje, Strojna in Kozjak*, ter *Ložniško in Hudinjsko gričevje*.

Med alpski ravnini uvrščamo *Savinjsko in Savsko ravan* (Perko, 1998).

Pomemben del slovenskega alpskega sveta leži tudi v sosednji Avstriji in bi ga na kratko lahko označili s tremi glavnimi področji, Rožem, Podjuno in Ziljsko dolino (Bogataj, 1992). V splošnem lahko celotno dediščino alpskega naravnega okolja in kulturne krajine predstavljajo hribovit svet in gorski vrhovi, alpske doline, med gorske ravnine in dobrave ter gričevja. Alpski svet je izrazito razgiban in na prvi pogled mogoče neprijazen za življenje, pa je bil vendarle vedno dovolj odprto in komunikacijsko povezan. Človek v tem naravnem okolju ni bil nikdar zaprt med gore in doline, tako kot vsa naravna okolja v Sloveniji je bil vedno odprt, morda še najbolj med vsemi ostalimi, pa čeprav ob pogledu nanj na to ne bi niti pomislili. Naravni prehodi čez gorske hrbte in po alpskih dolinah, po rekah in poteh ob njih so človeka iz tega okolja vodili v bližnjo soseščino in tudi na daljše poti, slednje so bile pogosto povezane z romanji. S svojih popotovanj so se ljudje vračali in nato v svojem okolju koristno uporabljali izkušnje, ki so jih pridobili na tujem, seveda na svoj način in po svoji meri.

V alpskem svetu je bil človek zaradi prilagoditve pokrajini in razmer razviti oz. organizirati svoje delovanje izrazito racionalno in selektivnosti.

Danes je v alpskem svetu najbolj razvita tudi ena od sodobnih gospodarskih in življenjskih oblik, to je turizem na turističnih kmetijah. Ne le zaradi naravnega okolja (pogoji za razvoj turističnih kmetij) v naravnem okolju so povsod enaki), ampak predvsem zaradi številnih karakteroloških potez prebivalcev, ki so posledice stoletne simbioze med njimi in okoljem (Bogataj, 1992). Nadalje se simbioza človeka in naravnega okolja v alpskem svetu izraža tudi na površinah z visokogorsko, planinsko pašo - planine, ki so najpogosteje povezane z občasnimi bivališči, pastirskimi kočami-stanovi, bajtami, planšarijami, kakor jih na posameznih področjih imenujejo. Poleg tega se v alpskem svetu srečamo še z bivališča za živino, planinski hlevi, staje, tamarji, idr. Alpski svet je plastičen prikaz različnih oblik človekovega sodelovanja z naravo, upoštevanja njenih zakonitosti, prilagajanja svojega življenja ipd. In prav v tem je največja »zakladnica« spoznanj na področju dediščine razmerja med človekom in naravnim okoljem, ne le v alpskem svetu, ampak tudi drugje (Bogataj, 1992).

7.2.2 Sredozemski svet

Sredozemski svet leži v jugozahodni Sloveniji in se deli na sredozemska flišna brda in sredozemske kraške planote. Na severozahodu so gričevnata *Goriška Brda*, najmanj izpostavljena burji, za razliko od sosednje *Vipavske doline*. Južno nad Vipavsko dolino se razteza *Kras*, jugovzhodno od Krasa pa flišno hribovje Brkini. Južno od *Brkinov* ležijo *Podgorski kras, Čičarija in Podgrajsko podolje*. V sredozemski svet uvrščamo še flišno gričevje *Koprška brda*. Del sredozemskega sveta predstavljajo tudi s Slovenci naseljeni predeli v Italiji, tako tržaško ozemlje, območje Goriške, Beneška Slovenija ob rekah Nadiži in Teru, dolina Režije in območje Kanalske doline.

Pri ugotavljanju razmerij med človekom in naravnim okoljem v sredozemskem svetu ne moremo mimo kamna, kamna kot krajinski motiv, kot značilnost in kamen kot glavno gradivo, ki je prebivalcem stoletja omogočalo gradnjo bivališč, zaščito naselij in izdelavo nekaterih predmetov vsakdanje rabe ter gospodarskega prizadevanja. Mojstrstva kraških

kamnarjev in kamnosekov lahko opazujemo v ohranjenih kraških kamnitih stavbah in vaseh, tako kot tudi v velikih evropskih in svetovnih gradbenih dosežkih. Za kras je značilna burja, vrsta vetra, ki se razvije zaradi lege Krasa med visokimi planotami Trnovskega gozda in Tržaškim zalivom. Kljub temu, da je burja neprijetna za bivanje, pa je tudi odlično naravno sredstvo za konzerviranje mesnih izdelkov kot so kraški pršut, panceta in zašink. Na kraški rdeči zemlji (terra rossa) uspeva trta sorte refošk iz katere pridelujejo rdeče vino teran. Med številnimi živalmi v kraškem podzemlju vzbujajo posebno pozornost močeril ali človeška ribica (Bogataj, 2008). Današnja podoba osrednje in najbolj zanimive pokrajinske enote Krasa je seveda popolnoma nekaj drugega, kot jo poznamo iz virov v 19. stoletju. In prav v tem času se je utrjevala tudi strokovna terminologija, iz oznake Kras v kras z malo začetnico, kot oznako za specifične pojave. Besedo kras so po naši pokrajini Kras prevzeli za preučevanje posebnih naravnih pojavov tudi vsi večji svetovni jeziki (npr. Karst, Carso, Carst), razvila pa se je tudi posebna veda, ki se imenuje krasoslovje. Takrat je bil Kras namreč veliko bolj gol in kamnit. Vendar ne sam od sebe, ampak kot posledica stoletnih človekovih posegov, kot sta bila krčenje gozda in predvsem paša, katere začetki naj bi segali že v predrimsko obdobje. Današnji Kras je veliko bolj zelen, vendar ne toliko zaradi sistematičnega pogozdovanja, kot zaradi dolgoletnega opuščanja paše in zaraščanja pašnikov (Bogataj, 1992). Značilnosti Krasa so v površinskih (vrtače, kraška polja) in podzemeljskih oblikah (jame, brezna).

Tako Kras kot Vipavske doline sta bila vedno komunikacijsko odprto območje, preko tega sveta je stoletja vodil eden najugodnejših prehodov iz Srednje Evrope in Panonske nižine skozi Postojnska vrata naprej proti Sredozemlju. Zato so pokrajina in ljudje v njej skozi stoletja na različne načine sooblikovali podobo širšega pomena. Preko Krasa so vodile poti z Dunaja proti Trstu, sredi 19. stoletja je tukaj stekla železniška proga in številne postaje ob njej so zgradili z velikimi količinami kamna, ki so ga Kraševci iztrgali iz svojega naravnega okolja. »Proti morju odprta Vipavska dolina je pravi vrt Slovenije ali, želimo si, da bi to spet postala. Prav z Vipavsko dolino lahko pokažemo, kako se iz dediščine nič ne naučimo. Brez upoštevanja stoletnih izkušenj ljudi, ki so tukaj znali ublažiti udarce burje in pridelati velike količine zelenjave ter drugih poljščin, smo pred leti z regulacijo reke Vipave in z drugimi posegi v ravninskem svetu popolnoma spremenili identiteto (vizualno in vsebinsko, gospodarsko) te rodovitne doline« (Bogataj, 1992, 56).

7.2.3 Dinarski svet

Dinarski svet se razprostira v južni Sloveniji in se deli na dinarske planote ter dinarska podolja in ravnike, ter zavzema večino južnega dela Slovenije. Na severozahodu dinarskega sveta ležita planotasti pokrajini *Kambreško in Banjšice*, ki ju loči dolina Soče. Jugovzhodno so visoke dinarske planote *Trnovski gozd, Nanos in Hrušica*, ki se na severu nadaljujejo v *Idrijsko hribovje*, na jugu pa v visoki dinarski planoti *Javorniki in Snežnik*. Na primorski strani ju obdaja *Pivško podolje z Vremščico*, na celinski strani pa *Notranjsko podolje*. Vzhodno nad njimi se vzpenja svet nižjih notranjih planot, ki se raztezajo med *Krimskim hribovjem* na severu ter *Veliko goro, Stojno in Goteniško goro* na jugu, ter vmesnimi območji nižjega sveta, predvsem *Bloke*. Vzhodno pod njimi se razteza Ribniško-Kočevsko podolje, na vzhodni strani pa *Mala Gora, Kočevski rog in Poljanska gora*. Severozahodno od Ribniško-Kočevskega podolja leži razgibana *Velikolaščanska pokrajina*. Na skrajnem severu dinarskega sveta se razteza Ljubljansko barje. Med Ljubljanskim barjem in *Novomeško pokrajino* se razteza *Dolenjsko podolje*. Vzhodno od nje leži *Raduljsko hribovje*, južno pa planotasta *Suha krajina z Dobropoljem*. Na skrajnem jugovzhodu je pod vzhodnimi obronki Kočevskega roga in Poljanske gore še *Bela krajina*. Na severu se stopnjasto dviguje proti *Gorjancem* (Perko, 1998).

Ime Bela krajina pa ni zanimiva le zaradi svoje pokrajinske pestrosti, ampak tudi zaradi svojega imena. Zakaj Bela? Nekateri prisegajo na belo nošo, to je oblačilni videz v preteklosti, ki je svojo pojavnost gradil na oblačilih iz lanenega platna. Drugi spet zagovarjajo mnenje, da je dežela dobila ime po značilnosti ali poudarku v podobi naravnega okolja, to je po brezah, ki v gozdcih »steljnikih« dajejo vtis množične beline. Tretji spet menijo, da je ime sinteza obeh opisanih značilnosti.

Kot zanimivost naj izpostavim še Notranjsko, ki je v zgodovinskem razvoju predstavljalo eno najbolj pomembnih prehodnih področij. Že v prazgodovini in v antiki so tod vodile znane prometne in trgovske poti iz Srednje Evrope v sredozemski svet. Kot naravno okolje je pomembno po dveh temeljnih sestavinah: po gozdovih in značilnih kraških pojavih, kot so kraška polja, visoke planote, ponikalnice, jame..

Gozd kot temeljno naravno okolje Notranjske seveda ponuja raznovrstne oblike, ki so povezane z gospodarskim in splošnim življenjskim prizadevanjem notranjskega človeka. Gozd mu ni le nudil gradiva, ampak je bil predvsem tudi okolje za lov. V drugo polovico 15. stoletja npr. segajo prva pisna pričevanja o polšjem lovu.

In še eno posebnost ima Notranjska. Povezana je z naravnim okoljem. To sta presihajoči Cerkniško in Planinsko jezero. Človek je skozi stoletja razvil izredne oblike življenjske simbioze ob jezeru in v njem (zlasti Cerknškem), podredil je svoje gospodarsko, celo duhovno in družbeno delovanje naravi (Bogataj 1992).

Cerkniško jezero je največje presihajoče slovensko jezero, jezero se začne polniti po jesenskih deževjih, voda pa presahne v maju ali juniju. Zaradi te značilnosti je bilo jezero že zelo zgodaj predmet raziskovanja in strokovnega zanimanja tudi izven Slovenije. Leta 1687 je o njem napisal obsežni zapis polihistor Janez Vajkard Valvazor. Besedilo je poslal Kraljevi družbi v London in si tako pridobil tudi članstvo v njej (Bogataj, 2008).

Če gledamo z vidika dediščine kateregakoli naravnega okolja in kulturne krajine na Slovenskem, bi nam moralo biti čim prej jasno, da ne sme biti narava merjena po človeku, ampak ravno nasprotno.

7.2.4 Panonski svet

Na severovzhodu in vzhodu Slovenije je panonski svet, ki se deli se deli na panonska gričevja in panonske ravnine. Panonske ravnine zajemajo tretjino panonskega sveta. Na severu leži ob Muri *Murska ravan* z Apaškim, Murskim, Dolinskim in Ravenskih poljem, ob Dravi je *Dravska ravan*, ki jo sestavljajo Dravsko, Ptujsko in Središko polje. Na jugu pa je ob sotočju Save s Krko in Sotlo *Krška ravan*. Med panonska gričevja spada najbolj na severu ležeči gričevji *Goričko in Lendavske gorice*, med Dravo in Muro so *Slovenske gorice*, južno od Pohorja so *Dravinjske gorice*. Južno od Dravinje so *Haloze*, nad njimi pa hribovita *Boč in Macelj*. Na severovzhodnem robu Posavskega hribovja ležita *Voglajnsko in Zgornjesotelsko gričevje* ter *Srednjesotelsko gričevje*, vzdolž jugovzhodnega roba pa *Krško, Senovsko in Bizeljsko gričevje* (Perko, 1998).

Zmerno kontinentalno panonsko podnebje je omogočilo, da je to naše najbolj značilno področje intenzivnega poljedelstva in nekaterih drugih kmetijskih usmeritev, npr. v vinogradništvo in sadjarstvo. Dvojnost naravnega okolja z goricami in ravninami je skozi stoletja izoblikovala svojevrstne oblike njegove dediščine. Zvečine je to še vedno tradicionalna agrarna pokrajina, z vasmi panonskega tipa v ravninah. Velike razlike lahko opazimo tudi v goricah. Tam, kjer še vedno prevladujeta drobna kmečka posest in razmeroma gosta poselitev, je pokrajina ohranila svojo tradicionalno podobo. V razvitejših, večjih kompleksih goric, kjer se je že od kapitalistične izrabe tega prostora naprej uveljavila zunanja

(meščanska in fevdalna) posest, pa gre za bistvene razlike, predvsem tudi za napredno vinogradniško usmeritev, ki se je ohranila in se je razvijala tudi po drugi svetovni vojni.

V panonskem svetu je značilna tudi panonska vegetacija: hrast, kostanj, in robinija. Ne le, da daje ta vegetacija značilno podobo naravnemu okolju, ampak podobno kot kamen v mediteranskem svetu sooblikuje številna področja ustvarjalnosti kot temeljno gradivo (dog za izdelovanje sodov, kolov za vinsko trto, mesto v prehrani itd.). Posebna značilnost naravne dediščine na grebenih vinskih goric so jagnedi, drevesa, ki poleg ustvarjanja značilne krajinske podobe pomenijo tudi prastare strelovode za tukajšnja naselja. Poleg navedene značilne vegetacije moramo upoštevati še slamo, ter glino in ilovico. Ta gradiva, ki tudi izvirajo iz naravnega okolja, so kot dediščina prisotna v gradnji hiš in na področjih obrtniške, rokodelske ustvarjalnosti (Bogataj 1992).

7.3 SLOVENCİ V ZAMEJSTVU

Slovenci v zamejstvu ali zamejski Slovenci so naši rojaki, ki prebivajo v zamejstvu; slovensko zamejstvo pa so tista obmejna področja štirih sosednjih držav- Hrvaške, Madžarske, Avstrije in Italije, kjer živi avtohtona slovenska narodna skupnost. To pomeni, da so v obmejnih področjih sosednjih držav Slovenci avtohtono prebivalstvo, saj njihova naseljenost na tistem ozemlju sega v davnino.

Avtohtona slovenska narodna skupnost ali slovenska manjšina obstaja v vseh štirih sosednjih državah, njena številčnost, njen položaj in status pa se od države do države pomembno razlikujejo. Najštevilčnejša, najmočnejša in najbolj zaščitená je avtohtona slovenska narodna skupnost v Republiki Italiji, najšibkejša, najbolj ogrožena in najmanj zaščitená pa je avtohtona slovenska narodna skupnost v Republiki Hrvaški (Slovenci v zamejstvu in po svetu, http://www.uszs.gov.si/si/slovenci_v_zamejstvu_in_po_svetu/slovenci_v_zamejstvu/, 10.10.2009)

7.3.1 Slovenci v Italiji

Po drugi svetovni vojni je prišlo do spora za mejo, ki se je končal leta 1947. Po osvoboditvi nastalo Svobodno tržaško ozemlje se je razdelilo med Italijo in takratno Jugoslavijo. Italija je dobila s Trstom vred prometno koridor ob morju proti severozahodu, Jugoslavija pa t.i. cono B. Tako je veliko slovenskega prebivalstva ostalo v Italiji.

Slovenska manjšina v Italiji poseljuje širši obmejni pas: Kanalsko dolino, Rezijo, Benečijo, Goriško in Tržaško (Gams 1983).

7.3.2 Slovenci v Avstriji

Glavnina avtohtone slovenske narodne skupnosti v Avstriji živi v južnih predelih Zvezne dežele Koroške. Manjši del avtohtone slovenske narodne skupnosti v Republiki Avstriji pa živi tudi v Zvezni deželi Štajerski; predvsem v Radgonskem kotu in na nekaj drugih mestih ob slovensko-avstrijski meji (Sobota, Arnež, Ivnik, Lučane itd.). Če poenostavimo, Slovenci v Avstriji živijo v treh pokrajinah Rožu, Podjuni, Ziljski dolini. (http://www.uszs.gov.si/si/slovenci_v_zamejstvu_in_po_svetu/slovenci_v_zamejstvu/, 10.10.2009).

7.3.3 Slovenci na Madžarskem

Na Madžarskem živijo pripadniki avtohtone slovenske narodne skupnosti med reko Rabo na severu in slovensko mejo na jugu. Pokrajina se imenuje Porabje, njeno središče pa je

Monošter. V Porabju živi približno 3.000 Slovencev. Porabski Slovenci so precej dobro organizirani in se kot majhna narodna skupnost v zadnjih letih kar uspešno razvijajo.

7.3.4 Slovenci na Hrvaškem

Njeni pripadniki poseljujejo nekatera območja ob meji z Republiko Slovenijo. Gre predvsem za kraje v severni Istri, reškem zaledju, Gorskem kotarju in Med(ži)murju, pa tudi v Obkolpju in Obsotelju.

(http://www.uszs.gov.si/si/slovenci_v_zamejstvu_in_po_svetu/slovenci_v_zamejstvu/, 10.10.2009).

7.3.5 Slovenci po svetu

»Slovenci po svetu so po besedilu Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja zdomci in izseljenci, ki bivajo v sosednjih državah zunaj območja opredeljenega kot zamejstvo in v ostalih evropskih ter izven-evropskih državah. Tako imamo pravzaprav dve kategoriji Slovencev po svetu: zdomci in izseljenci. Naši rojaki - zdomci so po večini naseljeni v državah EU (Avstrija, Nemčija, Francija, Švedska,..) kot tudi v Švici in so razlogi za odhod iz matične domovine predvsem ekonomske narave. Največji del slovenske zdomske diaspore je tako v Nemčiji, na Švedskem in v Švici. slovenske skupnosti v ZDA, Kanadi, Argentini in ostalih državah Latinske Amerike, Avstraliji ter državah Azije, Afrike in Oceanije, vendar v slednjih v manjšem številu.

Posebej je zaznati, da se v kategoriji izseljenstva oz. v oddaljenih državah pojavljajo izseljenci iz "novodobnih" podjetnikov. Posebno poglavje po letu 1991 (razpad bivše Jugoslavije) pa predstavljajo slovenski rojaki v republikah bivše Jugoslavije. Tako so slovenska društva na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini - skupaj z Republiko Srbsko, Srbiji, Črni Gori in v Makedoniji. Razpad Jugoslavije je naše rojake na tem območju tako rekoč čez noč opredelil kot državljanke drugih držav, vendar jih vez z matično domovino, slovenskim jezikom in kulturo vedno bolj ponovno navezuje na Republiko Slovenijo..

Urada pod rubriko Informacije javnega značaja/za uporabnike«

(http://www.uszs.gov.si/si/slovenci_v_zamejstvu_in_po_svetu/slovenci_po_svetu/, 10.10.2009).

7.4 TURIZEM IN VAROVANJE OKOLJA

V zvezi z uravnoteženim, pametnim turizmom, ki sledi glavnim ciljem trajnostnega razvoja, kjer gre za uravnoteženje treh razvojnih komponent: socialne, ekonomske in okoljske, ne moremo mimo termina trajnostni turizem. »To ni vrsta turizma, to je koncept, ki je primeren za vse vrste in oblike turizma in za vse destinacije. Razmišljanje trajnostnega turizma je usmerjeno v sedanjost in prihodnost. To je turizem, ki upošteva sedanje in bodoče ekonomske, socialne in ekološke vplive in tudi zadovoljuje potrebe obiskovalcev, gospodarstva, okolja in lokalnih prebivalcev. Koncept trajnostnega turizma temelji na ekonomski uspešnosti turističnega poslovanja. Hkrati pa je trajnostni turizem tudi prizanesljiv in konstruktiven do naravnega, kulturnega in socialnega okolja ter zagotavlja zadovoljstvo obiskovalcev. Samo takšen turizem bo lahko obstajal tudi v prihodnosti« (Mihelič, 2006, 1).

Seveda pa lahko ima turizem na okolje tako pozitivne kot negativne posledice. Glavni cilj vseh, ki delujemo v turizmu bi moral biti iskanje ravnovesja med potrebo po *ohranitvi* okolja in med *turističnimi* potrebami.

Turizem vpliva na kulturno, družbeno in naravno okolje tako *pozitivno kot negativno*. Mihelič Tanja (2006) navaja sledeče pozitivne in negativne učinke turizma na kulturno, socialno in naravno okolje:

- *pozitivni vplivi turizma na kulturno okolje:*
 - turizem ohranja lokalno kulturno dediščino in spodbuja kulturo z npr. ohranjanjem obrti, prireditvev,
 - turizem oblikuje in krepi kulturno zavest.
- *pozitivni vplivi na socialno okolje:*
 - združevalni element turizma, poznavanjem drugih kultur pripomore k širitvi obzorja, boljšemu razumevanju drugih, strpnost, k zmanjšanju predsodkov,
 - turizem in pozitivni vpliv za promocijo države,
 - povečanje varnosti lokalnih okolij,
 - turizem omogoči dvig življenjske ravni, odpira nova delovna mesta.
- *pozitivni vplivi na naravno okolje:*
 - turizem je lahko razlog za zaščito naravnega okolja, saj je kakovostno naravno okolje privlačno za turizem,
 - turizem je vir finančnih sredstev za zaščito naravnega okolja. Z vlaganjem v naravno okolje in posledično s povečanim obiskom se z denarjem od vstopnin za parke, rezervate,...in tako se ponovno zbirajo sredstva namenjena zaščiti in managementu občutljivih naravnih področij,
 - turizem je razlog za izboljševanje kakovosti naravnega okolja, ki bi bila sicer nezanemljiva, to pomeni ureditev npr. ekološko degradiranih krajev (npr. uredijo naravno okolje, očistijo vode, ponovno naselijo avtohtono floro in favno),
 - zaradi turizma se oblikuje in krepi ekološka zavest (ekološko zavedanje o problemu), ekološka etika (kaj je prav in kaj narobe) in ekološka odgovornost,
 - turizem izboljšuje ekološki management in planiranje. Odgovoren ekološki management hotelskih in drugih turističnih podjetij in destinacij zmanjša negativne vplive turizma na okolje z uporabo tehnik za preprečevanje onesnaževanja, zmanjševanje količine odpadkov in uvajanje načel čiste proizvodnje. Negativni vplivi se lahko zmanjšajo tudi z omejevanjem njegove rasti oz. števila obiskovalcev na turističnem področju.
- *negativni vpliv na kulturno okolje:*
 - komercializacija kulture (spominkov, kič, prireditvev),
 - poenotenje kulture,
 - izraba avtentičnosti - prikazi »instant« dediščine za potrebe turizma, npr. prireditve, ki ponarejajo in prilagajajo dediščino.
- *negativni vplivi na socialno okolje:*
 - neprijetnosti zaradi nespoštovanja in nepoznavanja tuje kulture npr. v nekaterih muslimanskih državah obstajajo stroga pravila glede pojavljanja in obnašanja muslimanskih žensk v javnosti. Obiskovalci teh dežel često ne spoštujejo lokalnih šeg ali pa jih ne poznajo in se zato neprimerno vedejo. Oblačijo se v kratke hlače, srajce brez rokavov, na javnih mestih pijejo alkohol. Tovrstno obnašanje žali lokalno prebivalstvo in vodi v nestrpnost do turistov.
 - lokalno prebivalstvo se lahko počuti podrejeno, ogroženo, manjvredno,

- razvoj turizma lahko povzroči, da se lokalnemu prebivalstvu omejuje dostop do nekaterih področij, ki so jih tradicionalno uporabljali (npr. dostop do plaž za kopanje, tradicionalni ribolov,...),
 - velikokrat so delovna mesta (sobarice, natakariji, vrtnarji...), ki jih zaseda lokalno prebivalstvo slabše plačana, boljše plačana delovna mesta pa prevzamejo tujci,
 - kriminal, prostitucija, droge.
- *negativni vplivi na naravno okolje* zaradi razvoja turizma nastopijo, ko neko destinacijo obiše preveliko število turistov, ki negativno vplivajo na turizem:
- negativni vpliv na vode, kamor sodi predvsem onesnaževanje voda (tako onesnaževanje površinskih voda npr. zaradi turističnih motornih čolnov kot tudi kanalizacija) in turistična potrošnja vode, saj turisti navadno porabijo dvakrat več vode kot domačini, poleg tega se voda uporablja tudi za zalivanje in vzdrževanje hotelskih parkov, golf igrišč,
 - negativni vplivi na zrak, onesnaževanje zraka, ki ga povzročajo številna prevozna sredstva)osebni avtomobili, letala, avtobusi); kakovost zraka poslabšuje tudi proizvodnja energije in ogrevanje za potrebe turizma,
 - hrup, ki nastaja zaradi velike prostorske koncentracije turistov, zaradi turističnih cest, zabavišnih parkov in drugih turističnih objektov,
 - vizualna degradacija pokrajine, spreminjanje izgleda pokrajine zaradi izsekavanja gozda,
 - raba površin za turistično infrastrukturo uničuje številne naravne vire kot so plodna zemlja, gozdovi,...
 - fizično onesnaževanje pokrajine s smetmi, ki jih za seboj puščajo turisti (piknik, trekingi, turistične ladje), zlasti v občutljivih gorskih in vodnih okoljih. Nekatero zelo obiskane poti v Perujskih Andih in v Nepalju so turisti poimenovali kar »Coca-cola pot« ali »Pot toaletnega papirja«,
 - ogrožanje avtohtonega rastlinstva in živalstva.

Prispeli smo na konec učbenika. Upam, da ste izvedeli veliko novega in da boste novo znanje s pridom uporabili pri vašem delu.

Kot bodoči turistični delavci se moramo nedvomno truditi za razvoj turizma, ki je trajno ekološko sprejemljiv, gospodarsko uresničljiv ter za lokalno skupnost etično in socialno ustrezen. Uspešni pa bomo takrat, ko bomo v prvi vrsti poznali in cenili domače kulturno okolje in ga spoštovali in varovali.

8 LITERATURA

Adamič, T., et al. *Arhitekt Jože Plečnik: vodnik po spomenikih*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2008.

Berginc, M. *Sistem varstva narave v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, 2006.

Bogataj, J. *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992.

Bogataj, J. *Mojstrovine Slovenije: srečanja s sodobnimi rokodelci*. Ljubljana: Rokus, 1999.

Bogataj, J. *To je Slovenija: vodnik po posebnostih Slovenije*. Ljubljana: Darila Rokus, 2008a.

Bogataj, J. *Smo kaj šegavi? Leto šeg in navad na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga 1998.

Bogataj, J. Kozolec je najlepši, kadar je poln! V: *Slovenski kozolec – včeraj, danes, jutri*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2004, 19-23.

Bogataj, J. Razmerje med turizmom in kulturno dediščino. V: *Academia Turistica*, 1997, št. 4, str. 125-134.

Bogataj, J. On Ethnological conceptions of Culture and Cultural Heritage in Modern Tourism - Continuity, Identity, Alternative. V: *Etnološka stičišča 1*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998, str. 169-176.

Bogataj, J. *Strategija Spominkov v turizmu Slovenije. Strategija spominkov in organizacijsko-poslovni model produkcije in distribucije spominkov* (online). 2008 b. (citirano 19. 9. 2009).

Dostopno na naslovu:

http://www.slovenia.info/pictures%5CTB_board%5Catachments_1%5C2009%5CStrategija_s_pominkov_in_organizacijsko_poslovni_model_7510.pdf.

Bohinjska proga (online). (citirano 2. 10. 2009). Dostopno na naslovu:

http://sl.wikipedia.org/wiki/Bohinjska_proga.

Božič, D. *Zakladi tisočletij: zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana. Modrijan, 1999.

Boniface, B. and Cooper, C. *Worldwide Destination: The geography of travel and tourism*. Oxford: Butterworth-Heineman, 2001.

Božičnik, A. *Študija možnosti ponudbe visokega turizma v objektih kulturne dediščine Slovenije* (online). 2006. (citirano 19.9.2008). Dostopno na naslovu: www.mk.gov.si.

Brown, K.T. *Cultural or Heritage - This Tourism is Hot!* (citirano 2. 8. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.grouptravelleader.com/roundups/6-00/cultural.html>.

Cingue Terre (online). 2009. (citirano 2. 10. 1009). Dostopno na naslovu:

http://en.wikipedia.org/wiki/Cinque_Terre.

- Confer, J. C.: Past Perfect: Explorations of Heritage Tourism. Parks & Recreation (online). 2000. (citirano 15. 9. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.findarticle.com/cf O/m 1145/2 35/61873835/>.
- Curk, I., in Puc, M. *Varstvo naše dediščine*. Ljubljana: Zavod RS Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1989.
- Cvikl, H., in Brezovec, T. *Uvod v turizem*. Portorož: Turistica, 2006.
- Cvirn, J. *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000.
- Čebelarski muzej Radovljica. 2009. (citirano, 2. 10. 2009). Dostopno na naslovu: http://www.muzeji-radovljica.si/4m_cebelarski/4cebelarski_uvod.html,
- Društvo za priznanje praženega krompirja kot samostojne jedi (online). 2009. Dostopno na naslovu: <http://prazen.krompir.si/about/>, 2. 10. 2009.
- Čebulj, J. *Zakonska ureditev varstva okolja*. Ljubljana: Inštitut za javno upravo, 1996.
- Fajfar, J. Prvi blejski wellness center. *Potepanja*, 2009, št. 1, str. 45, 55.
- Gams, I. *Geografske značilnosti Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Golob, N. *Umetnostna zgodovina: učbenik za umetnostno zgodovino v gimnazijskem izobraževanju, srednje tehniškem oz. strokovnem izobraževanju in poklicno tehniškem izobraževanju*. Ljubljana: DZS, 2003.
- Gosar, A., Jeršič, M. *Slovenija – turistični vodnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000.
- Granda, S. *Mala zgodovina Slovenije*. Celje: Društvo mohorjeva družba, 2008.
- Hall, C.M. and Page, S.J. *The Geography of Recreation and Tourism: Environment, Places and Space*. London and New York: Routledge, 1999.
- Hazler, V. Tudi kozolci so slovenska razpoznavnost! V: *Slovenski kozolec – včeraj, danes, jutri*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2004, 7-18.
- Hazler, V. *Dediščina, prireditve in turistična društva*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2001.
- Hazler, V. *Kozolci na Slovenskem*. Ljubljana: Kmečki glas, 2004.
- Hazler, V. *Vinske kleti na Slovenskem: 75 vinskih kleti vinorodnih dežel Podravja, Posavja in Primorske*. Ljubljana: Kmečki glas, 2007.
- Hazler, V. *Podreti ali obnoviti?: zgodovinski razvoj, analiza in modeli etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Rokus, 1999.
- Hostel Pliskovica. (citirano, 19. 8. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.hostelkras.com/>, (citirano, 19. 8. 2009)

Hrvatina, M. in Perko, D. (ur.). *Družinski atlas Sveta*. Ljubljana: Slovenska knjiga, 2005.

Humer, J. Naravna in kulturna dediščina ter njeno varovanje v Sloveniji: gradivo Republiškega komiteja za kulturo. Ljubljana: Uradni list RS Slovenije, 1989.

Interpretacija narave (online). 2009. (citirano, 2. 10. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.interpretacija.si/>.

Ivanič, M. *Kratka ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2001.

Janša-Zorn, O. Zdravilišča in turizem na Slovenskem. V: *Dokumenti slovenstva*, 1994, str. 259–263.

Janša–Zorn, O. Turizem v Sloveniji v času med obema vojnama. V: *Razvoj turizma v Sloveniji*, 1996, str. 78–95.

Janša-Zorn, O. Turistična dejavnost na Slovenskem do druge svetovne vojne. V: *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*, 1998, str. 177-205.

Jeršič, M. *Osnove turizma*. Ljubljana: DZS, 1987.

Jeršič, M. *Turistična geografija*. Ljubljana: Univerzitetna tiskarna, 1985.

Jurinčič, I. in Brezovec, T., Zgodovina turizma. *GEA*, 2009, let. 29, št. 8 (avgust), str. 14–25. Kekčeva dežela (online). 2009. (citirano 2. 10. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.kranjska-gora.si/Aktivnosti/Poletne-dogodivscine-za-otroke/Kekceva-dezela>,

Kirschenblatt-Gimblett, B. *Destination Culture: Tourism, Museum & Heritage*. Berkley & Los Angeles: University of Californian Press, 1998.

Kladnik, D. *Geografija*: zbirka Tematski leksikon. Tržič: Učila International, 2008, str. 568.

Kobilarna Lipica (online). 2009. (citirano, 2. 10. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.lipica.org/>,

Kotler, P. *Marketing management - trženjsko upravljanje: analiza, načrtovanje, izvajanje in nadzor*. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1996.

Koželj, Z. Kulturni spomenik. V: *Slovenski etnološki leksikon*, 2004, str. 269.

Krišelj, M. Turistična geografija. Bled: Študijsko gradivo za interno uporabo, 2003.

Krišelj, M. Naravna in kulturna dediščina. Bled: Študijsko gradivo za interno uporabo, 2004.

Lebe, S. S., *Kulturna dediščina kot osnova regionalnega turizma*. Neobjavljena doktorska disertacija. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta, Univerza v Mariboru, 2007.

Lesjak, I. *Kulturna in naravna dediščina v turizmu in predlog strategije turističnega razvoja občine Grosuplje*. Diplomsko delo. Ljubljana, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 2004.

Lukarski praznik (online). 2009. (citirano, 2.10.2009). Dostopno na naslovu: http://www.dogaja.se/dogodek/lukarski_praznik/20249,2.10.2009/

Lukan Klavžer, T. *Triglavski narodni park: vodnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001.

Marentič, S. *Turisti in avtentičnost*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, 2008.

Mihalič, T. *Trajnostni turizem*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2006.

Muzeji in galerije v Sloveniji (online). 2009. (citirano 4. 8. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www2.arnes.si/~ljprirodm6/>,

Narodni muzej Slovenije (online). 2009. (citirano 2. 10. 2009). Dostopno na naslovu: http://www.narmuz-lj.si/slovensko/14_izobrazevanje/arheozabava.html.

Natek, K. in Natek, M. *Države Sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006.

Ovsec, D. *Velika knjiga o praznikih: praznovanja na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana: Domus, 1992.

Parki v Sloveniji (online). (citirano, 2.10. 2009). 2009. Dostopno na naslovu. http://www.slovenia.info/pictures%5Cpublication_language%5C2006%5CSLOpdf_136_pub.pdf,

Perko, D. *Slovenija. Pokrajine in ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.

Peterlin, S. *Nekaj o zametkih in začetkih varstva narave v Sloveniji*. Varstvo spomenikov 20: 75-92. Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, Ljubljana, 2002.

Planina, J. *Uvod v turizem*, Portorož: VSHT, 1995.

Plut, D. Zavarovana območja in turistični napredek Slovenije. V: *Turizem v zavarovanih območjih*, Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2006, 9-16.

Posestvo Pule (online). 2009. (citirano, 19. 8. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.pule.si/>.

Praznik češenj (online). 2009. (citirano, 2. 10. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.praznik-cesenj.com/>.

Repe, B. Oris razvoja turizma v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V: *Med srednjo Evropo in Sredozemljem : Vojetov zbornik*, 2006, str. 705-715.

Repe, B. Turistična zveza in razvoj turizma v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V: *Turizem smo ljudje : zbornik ob 100-letnici ustanovitve*, 2006, str. 61-99.

Sajovic, B.: *Smuk skozi slovensko zgodovino*. Celje: Mohorjeva družba, 1999.

Skoberne, P. *Varstvo narave v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, 1998

Slavec Gradišnik, I. *Etnologija*. Slovenski etnološki leksikon, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

Slovenski... *Slovenski kozolec: včeraj, danes, jutri*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2004.

Slovenci v zamejstvu in po svetu (online). 2009. (citirano 10. 10. 2009). Dostopno na naslovu: http://www.uszs.gov.si/si/slovenci_v_zamejstvu_in_po_svetu/slovenci_po_svetu/.

Strategija slovenskega turizma 2007-2011. Ministrstvo za gospodarstvo, 2002. str. 1-54.

Strategija zidaniškega turizma (online). 2007. (citirano 25.7.2009). Dostopno na naslovu: http://www.rc-nm.si/docs/FRANCI_ZIDANISKI%20TURIZEM%2012.6.80.pdf.

Strategija razvoja gastronomije Slovenije. (citirano 26. 7. 2009). Dostopno na naslovu: http://www.slovenia.info/pictures/business_event/atachments_1/2006/Strategija_gastronomije-31.8.2006_4277.pdf.

Studen, A. K zgodovini potovanj in o začetkih turizma pred prvo svetovno vojno. *To in ono o meščanstvu v provinci*, 1995, str. 70-78.

Šajn, S. (ur.). *Turizem smo ljudje. Zbornik ob 100-letnici Turistične zveze Slovenije 1905-2005*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2006.

Škrabčeva domačija. (citirano, 10. 8. 2009). Dostopno na naslovu: http://www.kam.si/etno_kmetije/skrabceva_domacija_v_hrovaci_pri_ribnici.html, (citirano, 10. 8. 2009).

Šober, M. Trženje v turizmu. V: *Academia Turistica*, 1997, št. 4, str. 67-74.

Šolar, M. Model ekoturizma v Triglavskem narodnem parku. V: *Turizem v zavarovanih območjih*, Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2006, 23-29.

Šumi, N. *Slovenija. Umetnostnozgodovinski vodnik*. Ljubljana: Marketing 013 ZTP, 1992.

Trapeznik, A. *Heritage and Public History in New Zealand*. Public History Review (online). 1996-7, vol. 5/6, (Citirano 18. 9. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.teachingheritage.nsw.edu.au/>.

UNESCO (online). 2009. (citirano 10. 10. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.unesco.si/unesco.html>

Večerić, D. *Spoznajmo države EU: Slovenija*. Radovljica: Didakta, 2006.

Veverka, J. A. *What is Interpretation? An overview of Interpretive Philosophy and Principles*. (online). (Citirano 25. 8. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.heritageinterp.com>.

Veverka, J. A. *Creating Interpretive Themes for Heritage Tourism Sites and Attractions*. (online). (Citirano 12. 8. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.heritageinterp.com/>

Veverka, J. A. *Why Heritage Sites Need Interpretation? For Their Long Term Survival*. (online). (Citirano 25. 9. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.heritageinterp.com>.

Vidic, M. (ur.): *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.

Zakon o ohranjanju narave (online). 2000. (citirano 2. 10. 2009). Dostopno na naslovu: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r00/predpis_ZAKO1600.html.

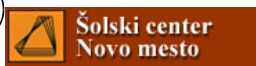
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (online). 2009. (citirano 10. 10. 2009). Dostopno na naslovu: <http://www.zvkds.si/sl/>.

Znak Evropske dediščine (online). (citirano 10. 10. 2009). 2009. Dostopno na naslovu: http://www.zale.si/sl/Evropska_dediscina/.

Projekt **Impletum**

Uvajanje novih izobraževalnih programov na področju višjega strokovnega izobraževanja v obdobju 2008–11

Konzorcijski partnerji:



Operacijo delno financira Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada ter Ministrstvo RS za šolstvo in šport. Operacija se izvaja v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013, razvojne prioritete Razvoj človeških virov in vseživljenjskega učenja in prednostne usmeritve Izboljšanje kakovosti in učinkovitosti sistemov izobraževanja in usposabljanja.